

**You have downloaded a document from
RE-BUS
repository of the University of Silesia in Katowice**

Title: Polska mniejszość narodowa w rumuńskim systemie politycznym

Author: Robert Rajczyk

Citation style: Rajczyk Robert. (2010). Polska mniejszość narodowa w rumuńskim systemie politycznym. Praca doktorska. Katowice : Uniwersytet Śląski

© Korzystanie z tego materiału jest możliwe zgodnie z właściwymi przepisami o dozwolonym użytku lub o innych wyjątkach przewidzianych w przepisach prawa, a korzystanie w szerszym zakresie wymaga uzyskania zgody uprawnionego.

UNIWERSYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

UNIwersytet śląski w Katowicach
Wydział Nauk Społecznych
Instytut Nauk Politycznych i Dziennikarstwa

ROBERT RAJCZYK

**POLSKA MNIEJSZOŚĆ NARODOWA
W RUMUŃSKIM SYSTEMIE POLITYCZNYM**

PRACA DOKTORSKA
NAPISANA POD KIERUNKIEM
PROF. UŚ DRA HAB. JANA IWANKA

KATOWICE 2010

Spis treści.....	2
WSTĘP.....	3
ROZDZIAŁ I. MNIEJSZOŚCI NARODOWE W NAUKACH SPOŁECZNYCH.....	18
1.1. ASPEKT SOCJOLOGICZNY.....	18
1.1.1. Kryteria różnicowania mniejszości narodowych.....	22
1.1.2. Źródła instytucjonalizacji mniejszości narodowych.....	26
1.1.3. Czynniki instytucjonalizacji mniejszości narodowych.....	32
1.2. ASPEKT POLITOLOGICZNY.....	35
1.3. ASPEKT PRAWNY.....	40
ROZDZIAŁ II. SYSTEM OCHRONY PRAW MNIEJSZOŚCI NARODOWYCH.....	47
2.1. MIĘDZYNARODOWE INSTRUMENTY OCHRONY PRAW MNIEJSZOŚCI NARODOWYCH.....	47
2.2. OCHRONA PRAW MNIEJSZOŚCI W RAMACH UMÓW MIĘDZYPANSTWOWYCH.....	65
2.3. INSTYTUCJONALNA KONTROLA ZOBOWIĄZAŃ MNIEJSZOŚCIOWYCH.....	68
ROZDZIAŁ III: MNIEJSZOŚCI NARODOWE W RUMUNII	79
3.1 KSZTAŁTOWANIE SIĘ ETNICZNEJ STRUKTURY SPOŁECZEŃSTWA RUMUŃSKIEGO.....	79
3.2. POLONIA W RUMUNII.....	87
3.2.1. Kierunki aktywności mniejszości polskiej.....	94
3.3. MNIEJSZOŚCI NARODOWE W UJĘCIU STATYSTYCZNYM.....	110
ROZDZIAŁ IV: MNIEJSZOŚCI NARODOWE W SYSTEMIE POLITYCZNYM RUMUNII.....	115
4.1. EWOLUCJA POLITYKI WOBEC MNIEJSZOŚCI.....	115
4.1.2. Podmiotowość polityczna mniejszości narodowych.....	117
4.2. MNIEJSZOŚCI NARODOWE DETERMINANTĄ ZMIAN SYSTEMOWYCH.....	123
4.2.1. Etniczna reprezentacja polityczna.....	125
4.2.2. Związek Polaków w Rumunii.....	145
4.2.3. Modernizacja systemowa.....	151
ZAKOŃCZENIE.....	163
BIBLIOGRAFIA.....	178

WSTĘP

Koniec pierwszej dekady XXI wieku stwarza szczególną możliwość dokonania analizy politologicznej przemian, jakie w krajach dawnego, europejskiego bloku socjalistycznego dokonały się na przestrzeni ostatnich dwudziestu lat. Transformacja systemu politycznego w tej grupie państw, z wyjątkiem Rumunii, przebiegała ewolucyjnie na mocy porozumień politycznych. Dramatyczny przebieg wydarzeń w Rumunii, a także historyczne oraz społeczne znaczenie licznych statystycznie mniejszości narodowych, czynią z tego kraju, przedmiot uzasadnionego zainteresowania naukowego. Symboliczny asumpt tej aktywności nadają, poza dwoma dekadami przemian politycznych, także rocznice, które wynikają z tradycji stosunków polsko-rumuńskich: 90-lecia nawiązania kontaktów dyplomatycznych pomiędzy oboma krajami jak również 70. rocznica uchodźstwa polskiego w Rumunii czy też przypadająca w 2010 roku 20. rocznica reaktywacji Związku Polaków w Rumunii.

Celem niniejszej dysertacji jest ukazanie politologicznego obrazu znaczenia mniejszości narodowych w rumuńskim systemie politycznym, w tym przede wszystkim mniejszości polskiej, między innymi poprzez wskazanie i scharakteryzowanie systemu prawnej ochrony mniejszości narodowych. Ponadto przedmiotem rozprawy będzie także dokonanie chronologicznej i problemowej systematyzacji ochrony praw mniejszości narodowych w ujęciu: lokalnym (Rumunia), regionalnym (Europa Środkowo-Wschodnia), paneuropejskim (poziom organizacji politycznych między innymi Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie, Rady Europy, Unii Europejskiej) oraz międzynarodowym (Organizacja Narodów Zjednoczonych), jak również prezentacja form i metod partycypacji grup mniejszościowych w działalności społecznej i politycznej, w tym zarówno na szczeblu zarówno ogólnokrajowym jak i samorządów terytorialnych.

Celem rozważań jest również sformułowanie koncepcji potencjalnych kierunków ewolucji w zakresie strukturalnego oddziaływania mniejszości narodowych na system polityczny Rumunii, poprzez funkcjonalną modyfikację rozwiązań instytucjonalno-prawnych.

Główna hipoteza badawcza dotyczy natomiast relacji pomiędzy wpływem politycznym a liczebnością środowisk mniejszościowych, która nie ma charakteru liniowej zależności proporcjonalnej i warunkowana jest potencjałem relewantności politycznej grupy mniejszościowej, stanowiącym wektor czynników strukturalnych i socjologicznych. Co więcej, funkcjonując w specyficznym kontekście ekonomicznym, mniejszości narodowe mogą stać się determinantą modernizacji politycznej lub modernizacji infrastruktury społecznej. W toku dysertacji dowodzona będzie również zasadność hipotez pośrednich. Dotyczą one wpływu systemu relacji z mniejszościami narodowymi w Rumunii na poziom partycypacji społecznej. Oprócz tego udowodnienia wymagają hipotezy: o konwersji przedmiotowego ujęcia problematyki mniejszościowej w podmiotowe podejście do roli grup mniejszościowych i zapobieganiu tym samym konfliktom etnicznym.

W przedstawionej rozprawie zastosowano zróżnicowane metody badawcze. Wykorzystano między innymi metodę problemowo-historyczną (opisu chronologicznego i problemowego), która umożliwia pełną prezentację problematyki rozprawy jak i zachowanie chronologicznej struktury przyczynowo-skutkowej. Metoda ta przyczynić się ma do ukazania historycznego znaczenia mniejszości narodowych w rumuńskim społeczeństwie w najnowszych dziejach. Metody analizy i syntezy znalazły zastosowanie w celu instytucjonalno-prawnej oceny funkcjonowania organów władzy państwowej i jej struktur administracyjnych oraz prezentacji krajowych, regionalnych oraz międzynarodowych rozwiązań prawnych.

W literaturze przedmiotu występuje deficyt publikacji poświęconych problematyce dysertacji, co uzasadnia podjęcie szczegółowej analizy i powstanie pracy naukowej. Stąd też w prezentacji zagadnień ustrojowych osiągnętej metodą analizy porównawczej, wykorzystane zostaną dostępne publikacje dotyczące systemów politycznych autorstwa między innymi W. Skrzydło, W. Sokół i M. Żmigrodzki. Problematykę ustrojową Rumunii przedstawiają ponadto L. Garlicki, S. Gebethner oraz W. Brodziński i K. Marczuk. Na szczególną uwagę zasługuje ostatnia pozycja, zwłaszcza iż w wymiarze formalno-prawnym, publikacja owa stanowi jak dotąd jedyne w języku polskim aktualne źródło wiedzy politologicznej o transformacji ustrojowej. Zmiana systemowa, która dokonała się w Rumunii na przestrzeni dwóch dekad, podana zostanie analizie przede wszystkim w oparciu o akty prawa międzynarodowego i krajowego oraz dokumenty statutowe [stan prawny na dzień 31 grudnia 2009 r. – przyp. aut.], dokumenty o charakterze wielostronnych deklaracji politycznych, zwarte opracowania i artykuły naukowe, artykuły i studia prasowe oraz biuletyny internetowe, a także dane statystyczne i faktograficzne pochodzące z oficjalnych stron internetowych instytucji rumuńskich i międzynarodowych. Wykorzystanie aktów prawa konstytucyjnego oraz administracyjnego dostępnych w języku rumuńskim w odniesieniu do stanu ilościowego publikacji poświęconych dynamicznie kształtowanemu rumuńskiemu systemowi politycznemu, stanowić będzie istotne novum. Historycznie uwarunkowana obecność w tej przestrzeni społecznej mniejszości narodowych przejawiać się będzie w wykorzystaniu opracowań między innymi autorów: węgierskich (István Horvath oraz István Székely Gergő), rumuńskich (uwzględniając prace przede wszystkim dokonania Daniela Hrenciuc’a) oraz polskich (Janusz Albin, Mieczysław Wieliczko, Helena Krasowska, Franz Pieszczoch oraz Jan Bujak, Eugeniusz Kłosek i Krzysztof Nowak, którzy prowadzą

intensywne, empiryczne prace badawcze zarówno nad strukturą społeczną środowisk polonijnych jak i nad historią oraz współczesnością Polonii rumuńskiej). Aspekt historyczny tematyki dysertacji zaprezentowany zostanie poprzez wykorzystanie opracowań o charakterze autobiograficznym (między innymi P. Câmpeanu, T. Gaydamowicz, T. Dubicki), analitycznym (M. Willaume i M. Judyta-Budzyńska) jak również typowo faktograficznym - J. Demel „Historia Rumunii” czy publikacji biograficznej na temat N. Ceașescu pióra A. Burakowskiego oraz politycznej historii narodowego komunizmu w Rumunii V. Tismăneanu, jednej z niewielu tak obszernie udokumentowanych pozycji światowej literatury naukowej. Z uwagi na politologiczny charakter niniejszej dysertacji w formie literatury uzupełniającej wykorzystano publikacje poświęcone tematyce społeczno-ekonomicznej, które ukazały się w okresie od 1945-1989 r. między innymi: D. Bieńkowska, A. Maryański oraz zbiór przemówień rumuńskiego dyktatora. Analogicznie potraktowana została również literatura popularna dotycząca tematyki rumuńskiej w postaci książek A. Korybut-Daszkiewicza czy też I. Pacepy. Ze względu na wysoką jakość dokumentacji źródeł w niniejszej pracy sięgnięto ponadto do przystępnie opracowanego przewodnika turystycznego autorstwa W. Krysińskiego, znanego w Polsce promotora historii rumuńskiej Polonii i uroków Bukowiny. Wiedzę o Polakach w Rumunii, autor dysertacji poszerzył także dzięki wykorzystaniu licznych artykułów ukazujących działalność zmarłego nestora duszpasterstwa polonijnego ks. Jerzego Pawlika. Nieocenionym źródłem faktograficznym okazały się również księgi pamiątkowe placówek oświatowych na terenach zamieszkiwanych przez ludność polską oraz instytucji polonijnych na Bukowinie. Zagadnienia metodologiczne związane z wykorzystaniem istotnych dla niniejszej dysertacji kategorii pojęciowych: narodu i mniejszości narodowych, funkcjonują w polskiej literaturze naukowej

jako efekt dorobku między innymi D. Berlińskiej, Z. Kurcza, J. Byczkowskiego i J. Chlebowczyka. Znaczna część materiałów bibliograficznych dostępna jest w językach: polskim, rumuńskim, angielskim, niemieckim, francuskim oraz w niektórych przypadkach rosyjskim, ukraińskim oraz słowackim. Wykorzystana literatura naukowa prezentuje między innymi dorobek badaczy – językoznawców, historyków i etnografów zajmujących się w swojej pracy zagadnieniem polskiej mniejszości narodowej w Rumunii, ale także obejmuje prace politologiczne i socjologiczne dotyczące problematyki różnicowania mniejszości narodowych oraz etnicznych w świecie, co odzwierciedlają publikacje autorów anglo-, francusko- i niemieckojęzycznych, między innymi: G. Brunner, G.H. Tontsch, R. Rudolph, C. Calhoun, F. Capotorti, C.L. Innis, S. Fenton E. Illyés, A.J. Laponce T. Modeen, G. Pentassuglia, G. Sartori, A.D. Smith, D. Wilson czy R. Breton i V.Y. Ghebali Yves-Victo. W niniejszej rozprawie obecne są także pozycje wydane przez Związek Polaków w Rumunii, pod którego auspicjami organizowane są konferencje naukowców w ramach „Dni Polskich” w Suceava, podejmujące tematykę zróżnicowania narodowościowego Bukowiny, fenomenu etnicznego tego transgranicznego regionu oraz problematyki polskiej mniejszości narodowej na ziemiach rumuńskich, ujmowanych w perspektywie polityczno-historycznej. Waler naukowy publikowanych referatów uzupełniony jest prezentacją poglądów naukowców nie tylko rumuńskich i ukraińskich, ale też węgierskich oraz polskich, zwłaszcza biorąc pod uwagę dorobek pioniera bukowińskich badań lingwistycznych Kazimierza Feleszko. Istotnym źródłem faktograficznym jest również analiza dokumentów prezentujących funkcjonowanie rumuńskich instytucji parlamentarnych i agencji rządowych oraz organizacji pozarządowych. Mowa tu przede wszystkim o dokumentach statutowych organizacji mniejszości polskiej w Rumunii, jak dotąd niedostępnych w Polsce

szerszemu gronu odbiorców. W charakterze materiału uzupełniającego, wykorzystano publikacje prasowe (między innymi rumuńsko- i niemieckojęzyczne), a zwłaszcza periodyki polonijnej prasy w Rumunii.

Dysertacja zawiera cztery rozdziały. Wstęp do rozprawy stanowi analiza znaczenia rumuńskiej transformacji ustrojowej dla mniejszości narodowych. Pierwszy rozdział z kolei dotyczy problemów metodologicznych w definiowaniu pojęcia „mniejszość narodowa”. W aspekcie socjologicznym ujęcie tego terminu koncentrować się będzie wokół prezentacji stanowisk naukowych, związanych z kryterium stosowania pojęcia w naukach społecznych w oparciu o obiektywne i subiektywne czynniki warunkujące przynależność narodowościową. Omówione zostaną również niesymetryczne postawy wobec zmiany narodowości, wpływ dziedziczenia kulturowego oraz procesu socjalizacji na przynależność narodową. W ujęciu prawnym problemy definicyjne znajdą swoje odzwierciedlenie w analizie porównawczej pojęcia „mniejszość narodowa” w międzynarodowych dokumentach obejmujących tematykę ochrony praw człowieka. Pełny obraz pomogą nakreślić koncepcje: zbiorowa i indywidualna w traktowaniu mniejszości. Kolejny rozdział traktować będzie, w ujęciu monograficznym, o prawnych instrumentach ochrony praw mniejszości narodowych wynikających z dokumentów przyjętych przez Organizację Narodów Zjednoczonych. Przeanalizowane zostaną: Powszechna Deklaracja Praw Człowieka, rezolucja Podkomisji do Zapobiegania Dyskryminacji i Ochrony Mniejszości w Komisji Praw Człowieka „O zapobieganiu dyskryminacji i ochronie mniejszości”, Międzynarodowy pakt praw obywatelskich i politycznych, Międzynarodowa konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji rasowej, Międzynarodowy pakt praw gospodarczych, społecznych i kulturalnych, Konwencja o prawach dziecka, Konwencja przeciwko dyskryminacji w dziedzinie oświaty

UNESCO, rezolucja 41/120 ONZ dotycząca międzynarodowych standardów w ochronie praw człowieka, rezolucja 48/141 Zgromadzenia Ogólnego ONZ dotycząca Wysokiego Komisarza dla Popierania i Ochrony Praw Człowieka ONZ, jak również regulacje Rady Europy w zakresie ochrony mniejszości narodowych. W tym miejscu przedstawiona zostanie: Europejska konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, Europejska karta języków regionalnych i mniejszościowych, jak również Europejska konwencja ramowa o ochronie mniejszości narodowych, a także: Protokół 11. Konwencji Komitetu Ministrów Rady Europy w sprawie Trybunału Praw Człowieka oraz dokumenty powołujące Europejski Trybunał Praw Człowieka i Komisarza Praw Człowieka Rady Europy. Ochrona praw mniejszości narodowych w ramach Konferencji [Organizacji – przyp. aut.] Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie obejmować będzie prezentacje zapisów: Aktu końcowego KBWE (koszyk 1, zasada VII oraz koszyk 3 rozdziały: 3, 4), Wiedeńskiego Spotkania KBWE (4.11.1986 – 19.01.1989, pkt 18, 19), Dokumentu Spotkania Kopenhaskiego Konferencji w sprawie ludzkiego wymiaru KBWE (rozd. IV pkt 30-39; 29.06.1991), Paryskiej Karty Nowej Europy, raportu Genewskiego Spotkania Ekspertów KBWE na temat mniejszości narodowych (19.07.1991), Dokumentu Moskiewskiego Spotkania Konferencji na temat ludzkiego wymiaru KBWE (3.10.1991) i Dokumentu Helsińskiego „Wyzwania czasu przemian” (10.07.1992). W rozdziale drugim omówione zostaną ponadto porozumienia wielostronne w postaci Inicjatywy Środkowo-Europejskiej i Rady Państw Bałtyckich, jak również działalność międzynarodowych organizacji pozarządowych, stojących na straży przestrzegania praw mniejszości narodowych (Komisja/Rada Praw Człowieka, Wysoki Komisarz OBWE ds. Mniejszości Narodowych, Biuro Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka OBWE oraz Komisarz Rady Państw Basenu Morza Bałtyckiego ds. Instytucji

Demokratycznych i Praw Człowieka, w tym Praw Osób Należących do Mniejszości). Dzięki prezentacji powyższych uwarunkowań nakreślony zostanie kontekst prawny, w którym zawarto umowy dwustronne – Rzeczypospolitej Polskiej i Rumunii – chroniące prawa polskiej mniejszości narodowej w Rumunii. W rozdziale III, poświęconym mniejszościom narodowym w Rumunii, opisany zostanie proces historycznie kształtowanego zróżnicowania etnicznego społeczeństwa rumuńskiego oraz zarysowana struktura narodowościowa w świetle dostępnych badań statystycznych. Istotną kwestią w tej części pracy będzie także prezentacja kierunków aktywności polskiej mniejszości narodowej w ujęciu chronologiczno-problemowym. W rozdziale IV, ostatnim, omówiona zostanie rola mniejszości narodowych jako determinanty zmian w systemie politycznym Rumunii, ze szczególnym uwzględnieniem problematyki etnicznych partii politycznych, ich wpływu na funkcjonowanie systemu oraz roli i znaczenia mniejszości polskiej.

Przejęcie władzy w Rumunii przez Iona Antonescu we wrześniu 1940 roku i zmiana orientacji rumuńskiej w polityce zagranicznej na zdecydowanie proniemiecką, implikowała również recepcję niektórych, antysemitycznych rozwiązań charakterystycznych dla ówczesnego porządku prawnego hitlerowskich Niemiec i państw satelickich. Po kolejnym przewrocie politycznym w 1944 roku oraz zmianie orientacji na proaliantką, zniesiono ustawy antysemityczne oraz utworzone w maju 1941 roku Centrum Narodowe Romanizacji, mające na celu „oczyszczenie etniczne” Rumunii¹. Szóstego lutego 1945 roku ukazał się dekret o statusie mniejszości narodowych gwarantujący równouprawnienie wszystkim obywatelom oraz zapewniający językowi rumuńskiemu status państwowego, przy zastrzeżeniu jednakże możliwości prawnego zrównania statusu innego niż rumuński języka, o ile w danej miejscowości

¹ Willaume Małgorzata, Rumunia, Wydawnictwo TRIO, Warszawa 2004, s. 149-152.

posługiwała się nim co najmniej jedna trzecia mieszkańców. Wówczas to urzędnicy państwowi mieli obowiązek opanowania tegoż języka². Równouprawnienie wszystkich obywateli, w tym także należących do mniejszości narodowych, przyjęło formę konstytucyjnego zapisu w ustawie zasadniczej Rumuńskiej Republiki Ludowej z 1948 roku. W kolejnej konstytucji z 1952 roku zapewniono ludności węgierskiej autonomię administracyjno-terytorialną w postaci Autonomicznego Obwodu Węgierskiego. Nowelizacja konstytucji z grudnia 1960 roku zmieniła nazwę tej jednostki administracyjnej na: Mureș-Węgierski Region Autonomiczny, który istniał do 1968 roku. Natomiast obowiązująca formalnie aż do grudnia 1989 roku konstytucja Socjalistycznej Republiki Rumunii z 1965 roku, gwarantowała prawo używania języka ludności pochodzenia innego niż rumuńskie w urzędach i sądownictwie oraz na wszystkich etapach edukacji. W tej ustawie zasadniczej jednak istotne są zmiany dotyczące definiowania mniejszości narodowych, określanych ówczesnie jako: „zamieszkałe wspólnie narodowości” oraz ujęcia Węgierskiego Regionu Autonomicznego w ogólnym wykazie jednostek administracyjnych, bez wskazania na jego charakterystyczny status prawny³.

Pełnoprawnym podmiotem dyskursu publicznego mniejszości narodowe w Rumunii stały się dopiero dwadzieścia lat temu. Pluralizm w rumuńskim systemie politycznym wprowadzony został wskutek wydarzeń z grudnia 1989 roku. Dyktatura Nicolae Ceaușescu kwestie narodowe traktowała bowiem w sposób instrumentalny. Próby definiowania polityki narodowościowej koncentrowały się wokół problematyki węgierskiej mniejszości narodowej, ze względu na znaczny

² Byczkowski Józef, *Mniejszości narodowe 1945-1974*, Instytut Śląski, Opole 1976, s. 103.

³ Więcej na temat sytuacji mniejszości węgierskiej w socjalistycznej Rumunii: Barszczewska Agnieszka, *Sytuacja mniejszości węgierskiej w Siedmiogrodzie w latach 1948-1989 w świetle rumuńskich konstytucji i innych aktów prawnych [w:] Odmiany i oblicza komunizmu. Węgrzy, Polacy i inni, red. Maciej Koźmiński, współ. Anna Dąbrowska, Wydawnictwo TRIO, Warszawa 2006, s. 265-309.*

udział populacji węgierskiej w strukturze ludnościowej socjalistycznej Rumunii. Z tego powodu Węgrzy jako jedyna mniejszość narodowa korzystali formalnie z grupowej ochrony swoich praw⁴. Władza komunistyczna przejmowała jednak coraz większą kontrolę nad funkcjonowaniem tej społeczności, począwszy od początku lat 60. XX wieku, kiedy to jej administracyjno-terytorialną autonomię ograniczono, aby po ośmiu latach ją zlikwidować⁵. Ceaușescu późniejszymi decyzjami wyeliminował faktycznie węgierską mniejszość narodową z życia społecznego. Wprowadzenie nowego podziału administracyjnego kraju - skutkujące wspomnianą już likwidacją Węgierskiego Regionu Autonomicznego - oraz manipulowanie granicami administracyjnymi nowych województw, zniwelowało większościowy udział żywiołu węgierskiego w strukturze społecznej. Działania te nosiły znamiona działań o charakterze asymilacji przymusowej, połączonej z denacjonalizacją⁶. Tam, gdzie pierwiastek węgierski odgrywał wciąż jakiekolwiek znaczenie, lokalni komuniści węgierskiego pochodzenia starali się kontrolować swoich współziomków. Dzięki ich obecności w strukturach władzy lokalnej osiągnano propagandowy efekt akceptacji innego niż rumuński żywiołu narodowego. Inną metodą instytucjonalnej kontroli było utworzenie w 1968 roku „rad ludu pracującego” narodowości węgierskiej

⁴ J. Byczkowski wymienia przykłady zapewnienia mniejszościom węgierskiej i niemieckiej przywilejów w życiu społecznym, pisząc o udziale ich przedstawicieli w organach władzy państwowej wszystkich szczebli, szkolnictwie z nierumuńskim językiem nauczania, udziale w systemie medialnym oraz działalności kulturalnej – por. Byczkowski Józef, *Mniejszości narodowe 1945-1974*, Instytut Śląski, Opole 1976, s. 104. M. Cygański z kolei słusznie zwraca uwagę, iż mimo powiązań i współpracy z Trzecią Rzeszą, mniejszości niemieckiej nie dotknęły wysiedlenia i stanowiła ona drugą co do wielkości grupę etniczną w socjalistycznej Rumunii, a w przeciwieństwie do Romów i Żydów, asymilacja Niemców [Sasów w Siedmiogrodzie i Szwabów w Banacie – przyp. aut.] przebiegała w sposób, który nie groził większości szybkim wynarodowieniem. Kryzys gospodarczy lat 80. XX w. i koncepcje homogeniczności narodowej oraz hegemoniczności kulturowej Rumunów, doprowadziły do wyraźnego ograniczenia przywilejów mniejszościowych i wzrostu emigracji do RFN - por. Cygański Mirosław, *Niemcy na terenie Rumunii i dzisiejszej Mołdawii w XX w.* [w:] *Polacy w Mołdawii*, red. Edward Walewander, *Stowarzyszenie „Wspólnota Polska”*, Lublin 1995, s.250-253.

⁵ Budzyńska M., *Mniejszości narodowe – bogactwo czy problem?*, Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 2003, s. 106.

⁶ Wiatr Jerzy, *Naród i państwo, socjologiczne problemy kwestii narodowej*, wyd. 2, Książka i Wiedza, Warszawa 1969, s. 302.

i niemieckiej⁷ pod ścisłą kontrolą Frontu Jedności Socjalistycznej⁸. Sztuczna i formalno-prawna unifikacja etniczna dokonywana w drodze administracyjnej była trendem dominującym w polityce wewnętrznej państw demokracji ludowej⁹. W Rumunii działania takie widoczne były zwłaszcza w Siedmiogrodzie, gdzie osobom pochodzenia innego niż rumuńskie w praktyce uniemożliwiano osiedlanie się, dziedziczenie nieruchomości, fałszowano metryki urodzenia wpisując rumuńskie miejscowości oraz faworyzowano ekonomicznie etniczne osadnictwo rumuńskie¹⁰. W ogromnym stopniu ograniczono również węgierskie życie kulturalne, redukując węgierskojęzyczne programy radiowe i telewizyjne, przedrukowując w prasie węgierskiej wyłącznie teksty z gazet rumuńskich oraz wprowadzając całkowity zakaz importu węgierskiej literatury węgierskiej wszystkich gatunków i prasy, w tym nawet organu węgierskich komunistów! Znaczne utrudnienia dotyczyły również tworzenia klas węgierskojęzycznych, do których uruchomienia wymagana była pięciokrotnie większa liczba uczniów niż w przypadku klasy z wykładowym rumuńskim¹¹. Negatywnych skutków polityki narodowościowej władz rumuńskich doświadczyła również rumuńska Polonia. Obecny budynek Domu Polskiego w Suczawie, który wybudowano dzięki ofiarności finansowej środowisk polonijnych w 1903 roku, został znacjonalizowany. W latach 1950-1953 zakazano również działalności organizacji mniejszościowych¹². Jediną formą zrzeszania się

⁷ Burakowski Adam, Geniusz Karpat: dyktatura Nicolae Ceaușescu 1965-1989, Wydawnictwo TRIO, Warszawa 2008. s. 127.

⁸ Politykę wobec innych narodowości Nicolae Ceaușescu określał mianem „sprawiedliwej markistowsko-leninowskiej polityki narodowościowej” - Ceaușescu Nicolae, Przemówienia, wystąpienie z dnia 9.05.1977 z okazji setnej rocznicy proklamowania niepodległości państwowej przez Rumunię, Książka i Wiedza, Warszawa 1987, s. 25.

⁹ Por. Kaczmarek Urszula, Nowa sytuacja Polonii w Europie Południowo-Wschodniej (po roku 1990) [w:] Polacy i Rumuni na drodze do wzajemnego poznania/Polonezi și Români pe drumul cunoașterii reciproce, red. Stanislava Iachimovschi, Elżbieta Wieruszewska, Związek Polaków w Rumunii/Uniunea Polonezilor din România, Suceava 2002., s. 196.

¹⁰ Szalar Attila, Siedmiogród to też Europa, Gazeta Wyborcza nr 25 z dnia 09.06.1989, s. 6.

¹¹ Ibidem.

¹² Willaume Małgorzata, Rumunia, op. cit., s. 200 i dalsze.

było tworzenie zespołów folklorystycznych, ale zaproszenie ze strony „bratniego kraju” nie było wystarczającym powodem na wydanie zezwolenia na wyjazd z kraju¹³. Choć utrzymywanie kontaktów z cudzoziemcami było surowo karane, a każda rozmowa z obcokrajowcem wymagała złożenia szczegółowego meldunku w Securitate [rumuńska Służba Bezpieczeństwa – przyp. aut.], Polonia rumuńska doświadczała zainteresowania oraz przede wszystkim pomocy ze strony rodaków¹⁴. Drastycznym przykładem instrumentalnego traktowania mniejszości narodowych w polityce Nicolae Ceaușescu były działania związane z akcją emigracyjną osób należących do niemieckiej oraz żydowskiej mniejszości narodowych. Wyjazd do Republiki Federalnej Niemiec oraz Izraela był możliwy w zamian za przekazanie władzom rumuńskim odpowiedniej kwoty w walucie wymiennej, przy czym suma pozwalająca na emigrację ustalana była w drodze negocjacji dotyczących indywidualnych przypadków osób skłonnych opuścić Socjalistyczną Republikę Rumunii, a uzależniona była między innymi od poziomu wykształcenia zainteresowanych emigracją. O prawdziwym obliczu „conducatora” [z rum. „wódz, przewodnik” – tłum. aut.] świat przekonał się w roku 1987, kiedy to rumuński dyplomata Dumitriu Mazilu przygotował na zlecenie Organizacji Narodów Zjednoczonych raport dotyczący przestrzegania praw człowieka na świecie, uwzględniając rzeczywisty poziom ich realizacji w Rumunii. Krokiem wymierzonym między innymi w mniejszość węgierską, było rozpoczęcie programu systematyzacji wsi pod koniec lat osiemdziesiątych. Jego założenia przewidywały likwidację kilku tysięcy wsi – w większości zamieszkałych przez ludność węgierskojęzyczną – spośród kilkunastu tysięcy wytypowanych i wybudowanie na ich miejscu

¹³ Daszkiewicz-Korybut Andrzej, *Czarujący książę ludzkości. Potęga i upadek Nicolae Ceaușescu*, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1990, s. 6.

¹⁴ Pawlik Jerzy, *Polacy na Bukowinie Rumuńskiej: impresje wieloletnich poczynań na Bukowinie Rumuńskiej*, Katowice [b.w.] 2001, s. 128-138.

gigantycznych kompleksów agroprzemysłowych o autarkicznej strukturze produkcji oraz skoszarowanej formie życia społecznego¹⁵. Najtrafniejszą diagnozę sytuacji, w jakiej znalazły się mniejszości narodowe w komunistycznej Rumuni, prezentuje dokument Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy, w którym zwraca się uwagę na przejawy szczególnie brutalnego traktowania mniejszości węgierskiej oraz romskiej¹⁶. Kuriozalnie brzmią przy tym deklaracje Ceaușescu o przestrzeganiu praw innych niż rumuńska narodowość, których istnienie w publicznych wypowiedziach dyktator akceptował. I tak pierwszego grudnia 1978 roku w wystąpieniu z okazji sześćdziesiątej rocznicy utworzenia jednolitego państwa rumuńskiego zapewniał, że: „[...] *partia i [...] socjalistyczne państwo [...] będą czuwać nad przestrzeganiem pełnej równości praw i nad stwarzaniem warunków, które zapewnią aktywny udział wszystkich obywateli, niezależnie od ich narodowości, jako godnych i wolnych synów wspólnej ojczyzny [...]*”¹⁷. Brak właściwie prowadzonej polityki mniejszości narodowych realizowanej w zgodzie z zapisami Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka należy uznać za jedną z przesłanek inicjujących eskalację konfliktu społecznego, który legł u podstaw wydarzeń grudniowych 1989 roku. Kres systemowi politycznemu w Rumunii, który panował w kraju formalnie od grudnia 1947 roku – abdykacji króla Michała¹⁸ – położyły wydarzenia z końca 1989 roku. Politycy Frontu Ocalenia Narodowego – utworzonego głównie przez część funkcjonariuszy reżimu - przystąpili do budowania pluralistycznego systemu politycznego. Agregacja przesłanek zmiany

¹⁵ Jednostki samorządu terytorialnego w europejskich krajach frankofońskich podjęły energiczną akcję opieki nad rumuńskimi wsiami, organizując dla ich mieszkańców pomoc humanitarną. Program systematyzacji wsi spotkał się również z gwałtowną krytyką społeczności międzynarodowej i nie został w pełni zrealizowany.

¹⁶ Recommendation 1114/1989 on the situation of minorities in Romania [za:] Strona internetowa Ungarisches Institut München, <http://www.forost.ungarisches-institut.de/pdf/19890926-1.pdf> [dostęp kwiecień 2006].

¹⁷ Ceaușescu Nicolae, Przemówienia, op. cit., s. 85.

¹⁸ Demel Juliusz, Historia Rumunii, Wydawnictwo Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Lódź 1986, s. 414.

systemowej pod koniec lat osiemdziesiątych XX wieku warunkuje transformację ustrojową w Rumunii. W. Sokół wymienia je za J. Wojnickim, L. Balcerowiczem, J. Staniszkis i Z. J. Pietrasiem: kryzys legitymizacyjny, wpływ reformatorskiego kierownictwa M. Gorbaczowa, kryzys gospodarki centralnej zarządzanej, bipolarny podział elity rządzącej oraz potencjał opozycji demokratycznej, natomiast zdaniem cytowanego G. Ekierta kształt i przebieg transformacji determinują: warunki wyjściowe i dziedzictwo przeszłości, przyjęte rozwiązania instytucjonalne, zakres polityki zewnętrznej i kierunki polityki nowych władz.¹⁹

Reasumując wskazać należy, iż na przestrzeni lat 1945-1989 w Rumunii realizowano koncepcję homogenizmu etnicznego osiąganego metodą asymilacji przymusowej²⁰. Z kolei przełom roku 1989 implikuje dwa podejścia do kwestii polityki wobec mniejszości narodowych. Początek lat 90. XX wieku zaznacza się realizacją „silniejszej koncepcji etnonacjonalizmu”²¹ z deklaratywnym uznaniem poszanowania praw mniejszości, ale bez zastosowania w praktyce życia społecznego. Ową koncepcję Grażyna Skąpska za J.S. Rothem określa mianem etnonacjonalizmu zorientowanego na dominującą grupę etniczną. Wyróżniona zostaje tym samym większość etniczna jako konstytutywna dla państwa, przy przestrzeganiu zasady niedyskryminacji narodowościowej. Stwierdzić należy, iż od roku 1993 widoczna jest systematyczna zmiana w traktowaniu mniejszości narodowych, związana między innymi ze staraniami Rumunii dotyczącymi członkostwa w strukturach euro-atlantycznych. Natomiast w ramach prowadzonej

¹⁹ Sokół Wojciech, Transformacja ustrojowa państw Europy Środkowej i Wschodniej – próba bilansu [w:] Systemy polityczne państw Europy Środkowej i Wschodniej, red. Sokół Wojciech, Żmigrodzki Marek, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2005, 16-18.

²⁰ Câmpeanu Pavel, Ceașescu. Lata liczone wstecz, Editura POLIROM 2002, Wydawnictwo ISKRY, Warszawa 2004, s. 530.

²¹ Skąpska Grażyna, Obywatele oraz „obcy swoi” w pokomunistycznym konstytucjonalizmie [za:] Roth S.J., The effect of Ehtno-Nacionalism [w:] Sajo A. (ed.) Western Rights? Post-Communist Application, Kluwer, Hague 1996, [w:] Inni swoi. Studia z zakresu problematyki etnicznej, red. Danuta Berlińska i Krzysztof Frysztański, Instytut Śląski, Opole 1999, s. 68.

współcześnie polityki mniejszościowej w Rumunii dominuje tendencja do stałego rozwijania współpracy z reprezentacjami mniejszości narodowych. Ewolucja podejścia do możliwości realizacji postulatów narodowościowych grup mniejszościowych znalazła wyraz w przyjmowanych sukcesywnie rozwiązaniach prawnych i instytucjonalnych. Grzegorz Babiński pisze, iż politykę narodowościową determinują: rozwiązania konstytucyjne, zobowiązania traktatowe, ustawodawstwo wewnętrzne, funkcjonowanie instytucji gwarantujących ochronę praw mniejszościowych i działania władz państwowych wobec nieformalnych aktów wrogich wobec mniejszości narodowych²². Przemiany demokratyczne o charakterze społeczno-ustrojowym, w europejskich krajach socjalistycznych w 1989 roku, dotyczyły transformacji systemowej na dwóch poziomach: instytucjonalnym i aksjologicznym²³. Instytucjonalizacja życia społecznego połączona z upowszechnianiem nowych wzorców zachowań politycznych i społecznych warunkować może zatem aktywizację między innymi środowisk mniejszości narodowych.

²² Babiński Grzegorz, *Nacjonalizmy czy regionalizmy? Ruchy etnoregionalne w Europie*, [w:] *Europa państw – Europa narodów. Problemy etniczne Europy Środkowo-Wschodniej*, red. G. Babiński, Kraków 1995, s. 57.

²³ Kaczmarek Urszula, *Nowa sytuacja Polonii w Europie Południowo-Wschodniej (po roku 1990)* [w:] *Polacy i Rumuni na drodze do wzajemnego poznania/Polonezi și Români pe drumul cunoașterii reciproce*, red. Stanislava Iachimovschi, Elżbieta Wieruszewska, *Związek Polaków w Rumunii/Uniunea Polonezilor din România*, Suceava 2002, s. 198-199.

ROZDZIAŁ I: Mniejszości narodowe w naukach społecznych

1.1. Aspekt socjologiczny

1.1.1. Kryteria różnicowania mniejszości narodowych

1.1.2. Źródła instytucjonalizacji mniejszości narodowych

1.1.3. Czynniki instytucjonalizacji mniejszości narodowych

1.2. Aspekt politologiczny

1.3. Aspekt prawny

1.1. Aspekt socjologiczny

„Dla procesów etnicznych ostatnich dziesięcioleci [...] charakterystyczny jest rozwój ruchów separatystycznych i autonomicznych, polityzacja odrębności kulturowych oraz wzrastająca rola mniejszości narodowych”²⁴. Teza ta oddaje w sposób trafny i syntetyczny przebieg procesu, który stanowi dominujący trend w politycznych dziejach Europy od drugiej połowy XIX wieku²⁵. Polityczne skutki zakończenia pierwszej wojny światowej wiązały się dla nowopowstałych państw między innymi z koniecznością prawnego zagwarantowania praw mniejszościom narodowym. Budyta-Budzyńska²⁶ pisze o dwóch koncepcjach traktowania mniejszości narodowych. Blok mocarstw zwycięskich metodami politycznymi ustanowił nierównorzędny status kwalifikowania osób należących do mniejszości narodowych. Wyróżnić można podejście indywidualistyczne w państwach Ententy i grupowe w Europie Środkowo-Wschodniej. Przyjęcie takiego rozwiązania

²⁴ Browarek Tomasz, Chałupczak Henryk, *Mniejszości narodowe w Polsce: 1918-1995*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 1998, s.10.

²⁵ Obszerne fragmenty niniejszych rozważań autora opublikowano [w:] *Blżej siebie. Polacy i Rumunii a historyczne i kulturowe dziedzictwo Europy/Mai aproape unii de alții. Polonezi și Români raportami la patrimoniul istoric și cultural al Europei*, Związek Polaków w Rumunii/Uniunea Polonezilor din România, Suceava 2007, s.314-341.

²⁶ Budzyńska-Budyta Małgorzata, *Mniejszości narodowe – bogactwo czy problem?*, Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa 2003, s. 92-93.

warunkowało zakres prawnej ochrony mniejszości narodowych. Wynikać to może z tradycji interpretacji pojęcia narodu, którego definicja stanowić będzie punkt odniesienia w określaniu terminu „mniejszość narodowa”. Chlebowczyk²⁷ utrzymuje, że zachodnia część Europy wykształciła terytorialną wspólnotę, z której wyodrębnił się naród jako wypadkowa oddziaływania unifikacji językowej i kulturowej na ludność zamieszkującą dane terytorium. Z kolei ze względu na uwarunkowania historyczno-polityczne kształtowanie się świadomości narodowej ludności wschodniej części Europy miało pierwotny charakter wobec wspólnoty terytorialnej i związane było ze wzrostem znaczenia odrębności językowej i kulturowej. W Europie Środkowo-Wschodniej naród rozumiano poprzez pryzmat wspólnoty etniczno-kulturowej kształtowanej przez język²⁸, która gwarantuje jego trwanie²⁹. Wielu badaczy uznaje kryterium językowe za ułomne w definiowaniu narodu ze względu na funkcjonowanie kilku narodów posługujących się tym samym językiem. Politologowie słowaccy wyróżniają na tej podstawie kilkadziesiąt takich wspólnot w Europie³⁰. Dwa krańcowo odmienne czynniki narodotwórcze wpływają więc na modelowe ujęcie koncepcji pochodzenia narodu, traktując go jako wspólnotę terytorialną oraz wspólnotę etniczną³¹. Wpływa to na sposób pozycjonowania mniejszości w strukturze etnicznej w oparciu o antynomię:

²⁷ Chlebowczyk Józef, O prawie do bytu małych i młodych narodów. Kwestia narodowa i procesy narodotwórcze we wschodniej Europie środkowej w dobie kapitalizmu (od schyłku XVIII do początków XX w.), Śląski Instytut Naukowy, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa-Kraków 1983, s.24.

²⁸ Ten aspekt stał się podstawą badań społecznych prowadzonych przez Durk'a Gorter'a, który kwantyfikuje językowo między innymi narody Basków, Fryzów i Walijczyków – por. Gorter Durk, Social surveys of minority language communities [w:] Language minorities and minority languages in the changing Europe, edited by Brunon Synak and Tomasz Wicherkiewicz, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 1997, s.59-75.

²⁹ Kurczewska Urszula, Tożsamość narodowa a tożsamość europejska, czyli pożądanie nieosiągalnego [w:] Kultura narodowa i polityka, Oficyna Naukowa, Warszawa 2000, s. 236.

³⁰ Mowa o 70-80 wspólnotach - Politológia, Kolektív autorov, Vydavateľ ENIGMA, Nitra 2003, s.97.

³¹ Clifford Geertz utrzymuje, że wspólnota etniczna jest pierwotną potrzebą człowieka stanowiącą emanację jego społecznej natury – por. Geertz Clifford, Ethnicity [w:] Twentieth-Century Social Thought, eds. Outwaite William, Bottomore Tom, Blackwell Publishers, Oxford 1994, s.206 [za:] Petras McLean Elizabeth, The persistence of ethnic distinctiveness: the intersection of place, economy and everyday life [w:] Ethnic minorities & ethnic majority. Sociological studies of ethnic relations in Poland, edited by Marek S. Szczepański, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 1987, s. 47-48.

swój-obcy³². Przyjąć można, iż w zachodniej części Europy, gdzie ukształtowała się metoda definiowania narodu jako zbiorowości jednostek skupionych na obszarze wspólnego terytorium zamieszkiwania i wokół obowiązujących tam uregulowań prawnych³³, ogół jednostek interpoluje rozwiązania prawne jako immanentne dla wszystkich członków wspólnoty narodowej. Oznacza to uznanie osoby o innym pochodzeniu etnicznym czy kulturowym za pełnoprawnego członka danej społeczności, ale o odmiennych cechach antropologiczno-społecznych. Natomiast wschodnioeuropejski model narodu, który opiera się na primacie wspólnoty językowo-kulturowej, różnicuje członków społeczności przede wszystkim w oparciu o kryterium pochodzenia etnicznego. Naród ujmowany jako wspólnota etniczno-kulturowa oparty jest między innymi na więzi emocjonalnej, stąd też Wiatr akcentuje rolę „*dziedziczenia kulturowego jako [...] czynnika określającego przynależność narodową, którą nabywamy w procesie wychowania*”³⁴. Jednak to czynnik wtórny, bo według Wiatra podstawowym kryterium jest samoświadomość jednostki. A zatem: „*naród do historycznie ukształtowana trwała wspólnota, powstała na gruncie wspólnych losów dziejowych, wspólnej gospodarki towarowej i wspólnych instytucji politycznych, charakteryzująca się istnieniem poczucia państwowego jako podstawowego składnika świadomości grupowej*”³⁵. Chałupczak i Browarek również traktują naród jako produkt rozwoju historycznego,

³² Suchomłynow zwraca uwagę, iż człowiek pogranicza kultur może antynomię *swój-obcy* w toku edukacji międzykulturowej przekształcić na dychotomię: *swój-inny*, gdyż w warunkach Bukowiny – tygła kulturowego powstaje nowy stop – sami swoi. Suchomłynow Aleksy Lech, Mechanizmy bukowińskiego fenomenu kulturowego: historia i współczesność [w:] Bliżej siebie. Polacy i Rumunii a historyczne i kulturowe dziedzictwo Europy/Mai aproape unii de alții. Polonezi și Români raportami la patrimoniul istoric și cultural al Europei, red. Stanislava Iachimovschi, Elżbieta Wieruszewska, Związek Polaków w Rumunii/Uniunea Polonezilor din România, Suceava 2007, s.48-49.

³³ Chlebowczyk używa w tym przypadku pojęcia wspólnoty kulturowo-cywilizacyjnej – zob. Chlebowczyk Józef, O prawie do bytu małych i młodych narodów. Kwestia narodowa i procesy narodotwórcze we wschodniej Europie środkowej w dobie kapitalizmu (od schyłku XVIII do początków XX w.), Śląski Instytut Naukowy, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa-Kraków 1983, s.24.

³⁴ Wiatr Jerzy, Naród i państwo: socjologiczne problemy kwestii narodowej, Książka i Wiedza, Warszawa 1973, s.216-219.

³⁵ Ibidem, s.213.

ale podkreślają także strukturalne podejście do definicji narodu, wskazujące na cechy charakteryzujące daną grupę społeczną³⁶. Turowski natomiast uważa, że istnienie narodu determinuje „środowisko geograficzne i somatyczne kształtujące cechy biopsychiczne członków zbiorowości, jej życie społeczne i kulturę” wyprowadzając z tego założenia trzy koncepcje narodu: naturalistyczną, politologiczną (naród to wspólnota polityczna) oraz kulturową (naród tworzy własną wspólnotę kulturową)³⁷. Anthony D. Smith za Davidem Millerem podkreśla jednak, że naród nie jest państwem i nie jest wspólnotą etniczną, które zazwyczaj – jego zdaniem – nie mają kultury publicznej, a zatem nie posiada politycznego desygnatu³⁸. Państwo jako artefakt polityczny definiuje, według Steve’a Fentona, naród odwołując się do „wspólnot pochodzeniowych i kulturowych”, różnicując w nim grupy etniczne, gdzie wyznacznikiem odmienności jest zwykle raczej kultura niż wygląd fizyczny³⁹. Friedrich Meinecke wprowadza z kolei typologię: „narodów politycznych” ze spoiwem obywatelstwa oraz „narodów kulturowych”, które charakteryzują się: „wysokim stopniem homogeniczności etnicznej, w których tożsamość narodowa i etniczna przeplatają się⁴⁰.” Państwo odmiennie rozumie natomiast Guy Héraud⁴¹. Według tej koncepcji, jedynie grupy etniczne, które można wyodrębnić ze względu na zróżnicowanie językowe, stanowią rzeczywistość społeczną, natomiast organizacje państwowe definiowane są z perspektywy aparatu przymusu.

³⁶ Browarek Tomasz, Chałupczak Henryk, Mniejszości narodowe w Polsce: 1918-1995, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 1998, s.11.

³⁷ Turowski Jan, Socjologia. Małe struktury społeczne, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1993, s.144-146.

³⁸ Smith D. Anthony, Nacjonalizm, Teoria, ideologia, historia, przekład Ewa Chomicka, Wydawnictwo Sic!, Warszawa 2007, s. 24-25/wyd. ang., Nationalism, Polity Press, Cambridge 2003.

³⁹ Fenton Steve, Etniczność, przekład Ewa Chomicka, Wydawnictwo Sic!, Warszawa 2007, s.35/wyd. ang., Ethnicity, Polity Press, Cambridge 2003.

⁴⁰ Heywood Andrew, Politologia, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006, s. 135-137.

⁴¹ Sur Serge, L'OSCE et les minorités – bilan et perspectives [w:] OSCE and minorities. Assessment and prospects, ed. Stanisław Parzymies, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warsaw 2007, s.229-230.

1.1.1 Kryteria różnicowania mniejszości narodowych

Z powyższych rozważań wynika zatem, że czynniki narodotwórcze mają charakter historyczny lub kulturowy. Obie te zmienne pozwalają więc pośrednio zdefiniować termin: „mniejszość narodowa”. J. Byczkowski opisuje ten termin posługując się pojęciem „wspólnoty etnicznej” i „ethnos” *„stosowanymi dla określenia całości poszczególnych homogenicznych wspólnot ludzkich o podobnych cechach [...] rozumiane w nieco szerszym niż termin naród znaczeniu, jako określenia podstawowej jednostki klasyfikacji przynależności etnicznej konkretnej grupy ludzi”*. Będą to zatem [przyp. aut]: *„pojęcia zbiorcze dla określenia grup łączących ludzi o wspólnym pochodzeniu etniczno-narodowym, żyjących jednak zarówno w separacji terytorialnej [...] jak i na terytoriach różniących się pod względem rozwoju społecznego i ekonomicznego. Chodzi tu więc przede wszystkim o części-grupy narodów oderwane od pnia macierzystego wskutek emigracji, przesiedleń, zmiany granic itd., ale zachowujące świadomość swojego pochodzenia etnicznego”*⁴². Z. Kurcz traktuje natomiast problem definicyjny w szerszym kontekście, podkreślając etymologiczny aspekt terminu „mniejszość”. Biorąc to pod uwagę autor za mniejszość narodową uważa: *„[...] ludzi żyjących wśród obcego sobie narodu, o których losie zadecydowały traktatowe zmiany granic, wojny lub migracje, a którzy charakteryzują się wspólnotą pochodzenia lub kultury, odrębnościami religijnymi lub językowymi, odmiennym położeniem lub tylko świadomością odrębności, albo innymi jeszcze czynnikami ważnymi dla danej zbiorowości”*⁴³. Podobnie problem mniejszości narodowych ujmuje Gwidon Rysiak: *„[...] grupy ludności osiadłe w danym państwie i zwykle posiadające jego obywatelstwo,*

⁴² Byczkowski Józef, *Mniejszości narodowe 1945-1974*, Instytut Śląski, Opole 1976, s.16.

⁴³ Kurcz Zbigniew, *Mniejszość niemiecka w Polsce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1995, s.12-13 oraz s.24.

różniące się od większości obywateli tego państwa pochodzeniem etnicznym, językiem lub kulturą, a przy tym często prezentujące własne interesy polityczne, społeczne czy kulturalne związane ze świadomością odrębności grupy (świadomością narodową)”⁴⁴. W podobnym tonie problematykę przedstawia Byczkowski: „*Terminem mniejszości narodowe określać więc będziemy wszystkie grupy etniczne i narodowościowe i odłamy narodowe nie posiadające na obszarze omawianego państwa własnej formy państwowości, a charakteryzujące się rozwiniętym poczuciem odrębności etniczno-grupowej i dążące do jej zachowania, co znajduje swój wyraz w pielęgnowaniu języka, tradycji, wierzeń oraz w różnych formach czynnego podkreślania i demonstrowania tej odrębności*”⁴⁵. Należy zatem sklasyfikować czynniki determinujące definiowanie mniejszości. Joachim Liszka podaje następujące kategorie pojęciowe: „*Punktem wyjścia dla analizy prowadzącej do stwierdzenia istnienia grupy społecznej, populacji o specyficznej kulturze mogą być: istnienie odrębnej nazwy w ustach własnych i sąsiadów*⁴⁶, *język (dialekt), istnienie charakterystycznego dla grupy zespołu faktów kulturowych, świadomość odrębności (megalomania)*”⁴⁷. Ewa Nowicka ujmując te wyróżniki w nieco innej formie, choć w dużej części zbieżnie, wprowadzając podział na czynniki kulturowe (język, religia, obyczaje), genealogię historyczną postrzeganą w kategoriach wspólnoty dziejów lub wspólnoty biologiczno-rasowej, cech osobowości oraz zajmowania

⁴⁴ Rysiak Gwidon, *Mniejszość narodowa* [w:] *Encyklopedia prawa międzynarodowego i stosunków międzynarodowych*, red. A. Kłafkowski, J. Symonides, Wydawnictwo Wiedza Powszechna, Warszawa 1976, s.190.

⁴⁵ Kurcz Z., op. cit., s.24 [za:] Byczkowski J. op. cit. s. 21.

⁴⁶ O etnonimie pisze też Anthony D. Smith jako symbolu autoidentyfikacji narodowej, której kryteria z kolei wyróżnia F. Znaniecki między innymi w postaci podzielanego autostereotypu, świadomości wspólnego dziedzictwa historycznego czy traktowaniu ojczyzny jako zbiorowej własności narodu – por. Błuszkowski Jan, *Stereotypy a tożsamość narodowa*, Dom Wydawniczy ELIPSA, Warszawa 2005, s.17.

⁴⁷ Liszka J., *Ojczyzna, naród, państwo, region w procesie integracji europejskiej* [w:] *Społeczeństwo wobec problemów transformacji i integracji*, red. J. Liszka, Ustroń 2000, s.180-181.

określonego terytorium⁴⁸. Mihail Guboglo wskazuje natomiast na relatywność wiodącej roli czynników stanowiących wyznacznik etnosu, uwzględniając przy tym występowanie w odmiennych warunkach historycznych. Według Guboglo, żaden wyznacznik etnosu traktowany jednostkowo lub zbiorowo, nie kategoryzuje społeczności jako systemu⁴⁹. Na potrzeby niniejszej dysertacji najwłaściwszym wydaje się przyjęcie typologii Jana Turowskiego, określającego te czynniki w postaci: „*odrębnego języka, odrębności rasowej lub regionalnej, odrębności pochodzenia narodowego, obyczajów i zwyczajów, odrębności wyznaniowej itp., a najczęściej syndrom tych czynników czy cech*”⁵⁰. Rozważyć należy zatem za Byczkowskim następujące drogi powstawania grup mniejszościowych o charakterze narodowościowym: historyczną, polityczną i socjologiczną - związaną z emigracją ekonomiczną. Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na kwestię mniejszości tubylczych - jako ukształtowanych historycznie - oraz na ujęcie socjologicznego kierunku powstawania grup mniejszościowych⁵¹. Ich występowanie wiąże się z terminem stosowanym przez Władysława Markiewicza⁵² „dualizmu narodowego” szczególnie widocznego na terenach przygranicznych, ale także silnie uzależnionego od tendencji asymilacyjnych. „*Na pograniczu społeczno-kulturowym obszar konfrontacji dwóch ideologii narodowych, formowanie się poczucia narodowego dokonuje się w odmienny sposób niż na obszarze jednorodnym pod względem narodowościowym. Możliwość wyboru identyfikacji narodowej sprawia,*

⁴⁸ Nowicka Ewa, Przyczynek do teorii etnicznych mniejszości [w:] Założenia teorii asymilacji, red. H. Kubiak, A. K. Paluch, Kraków 1980, s.106.

⁴⁹ Губогло Михаил, Современные этноязыковые процессы в СССР. Основные факторы и тенденций развития национально-русского двуязычия, Москва 1984, с.267-268.

⁵⁰ Turowski Jan, op. cit., s.143.

⁵¹ O mniejszościach tubylczych szerzej: Jagiełło Michał, Mniejszości narodowe w Polsce; Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Zamościu, Centrum Badawczo-Szkoleniowe Wyższej Szkoły Zarządzania i Administracji, Zamość 2001.

⁵² Markiewicz Władysław, Przeobrażenia świadomości narodowej reemigrantów polskich z Francji, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 1960, s.44.

że jej siła zależy przede wszystkim od stosunków międzygrupowych”⁵³.
Możliwość wyboru identyfikacji narodowej wiąże się z kolei ze zjawiskiem określanym przez Wiatra mianem niesymetryczności postaw wobec zmiany narodowości⁵⁴. Koreluje to z pojęciem tak zwanej identyfikacji okolicznościowej, *„która przejawia się w odmiennych deklaracjach przynależności etnicznej, w zależności od konkretnej sytuacji”*⁵⁵.
Na podstawie analizy wyników badań cytowanych przez E. Kłoska postawić można również inną tezę. W przypadku obywateli rumuńskich polskiego pochodzenia, którzy podjęli studia w Polsce⁵⁶, daje się zauważyć zjawisko, które można określić – posługując się terminologią Wiatra - mianem niesymetryczności postaw wobec własnej narodowości. Innym, istotnym problemem jest kwestia endogamii. Małżeństwa w obrębie tej samej grupy mniejszościowej sprzyjają integracji wewnętrznej, zapewniają ciągłość biologiczną i stanowią czynnik osłabiający asymilację. Swego rodzaju otwarcie się grupy na etniczną większość, ułatwia asymilację kierowaną i może w konsekwencji, po uwzględnieniu szeregu czynników zewnętrznych, doprowadzić do dezintegracji grupy. W badaniach cytowanego E. Kłoska mowa jest o „strażnikach tradycji”, którzy strzegli homogeniczności związków małżeńskich w celu podtrzymania tożsamości kulturowej. Autor ów wskazuje także na dwa aspekty endogamii – religijny

⁵³ Browarek Tomasz, Chałupczak Henryk, Mniejszości narodowe w Polsce: 1918-1995, Lublin 1998, Wyd. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, s.10.

⁵⁴ Wiatr J.J, op. cit., s.216-218.

⁵⁵ Kłosek Eugeniusz, Małżeństwa polsko-rumuńskie we wsiach południowej Bukowiny – środowisko społeczno-kulturowej integracji [w:] Polacy i Rumuni na drodze do wzajemnego poznania/Polonezi și Români pe drumul cunoașterii reciproce, red. Stanislava Iachimovschi, Elżbieta Wieruszewska, Związek Polaków w Rumunii/ Uniunea Polonezilor din România, Suceava 2002., s.180.

⁵⁶ Studenci, mimo że etnicznego pochodzenia polskiego, przez swoich rówieśników – mieszkańców Polski, stygmatyzowani są jako Rumunii, podczas gdy w Rumunii uważani są za Polaków, choć dostrzegają różnicę pomiędzy postrzeganiem siebie przez pryzmat polskości oraz wizerunkiem, jakie w ich świadomości kolektywnej, kreują turyści z Polski. O zjawisku tym piszą również: Krystyna Jędrzej-Gawlicz oraz Ewa Nowicka. - Por. Nowicka Ewa, Polacy czy cudzoziemcy? Polacy za wschodnią granicą, Wydawnictwo. Nomos, Kraków 2000 oraz Gawlicz-Jędrzej Krystyna, Komunikacja międzykulturowa – zachodnie koncepcje społeczne w realiach bukowińskich [w:] We wspólnocie narodów i kultur. W kręgu relacji polsko-rumuńskich/Comunitatea popoarelor și culturilor. În lumea relațiilor polono-române, red. Stanislava Iachimovschi, Elżbieta Wieruszewska, Związek Polaków w Rumunii/Uniunea Polonezilor din România, Suceava 2008, s.347.

i językowy. Pierwsza bariera, którą - jak pisze - E. Kłosek muszą pokonać małżeństwa mieszane, to sprawa konwersji wyznania z prawosławnego na katolickie i odwrotnie, z wyjątkiem związków zawieranych pomiędzy katolikami a grekokatolikami. Drugim problemem jest kwestia językowa, przy czym stopień sprawności językowej małżonków „[...] określa kierunek i tempo procesów asymilacyjnych”⁵⁷ do większości etnicznej. Kwestia asymilacji, jak pisze Kurcz za Heckmannem, dotyczy państw narodowych, gdyż państwo powstałe w oparciu o koncepcję wspólnoty terytorialnej „było świadomie obojętne wobec etnicznej przynależności ludności, bo zabezpieczało swoją jedność przez instytucję monarchy”⁵⁸. Zastosowanie asymilacyjnej teorii mniejszości narodowych jest, zdaniem Kurcza, formą dyskryminacji przez dążenie do kulturowej homogenizacji potencjalnych mniejszości. Typologia charakteru asymilacji wykazuje związek ze swoimi postaciami powiązanymi różnorodnymi celami⁵⁹.

1.1.2. Źródła instytucjonalizacji mniejszości narodowych

Analizę powyższego problemu należy rozpocząć od wskazania subiektywnych i obiektywnych kryteriów przynależności narodowościowej. Cechami obiektywnymi są niezależne od woli jednostki: wspólne pochodzenie, kultura, religia, gospodarka. Natomiast koncepcja indywidualistyczna preferuje podejście akcentujące subiektywny akt woli

⁵⁷ Kłosek Eugeniusz, *Małżeństwa polsko-rumuńskie we wsiach południowej Bukowiny – środowisko społeczno-kulturowej integracji* [w:] *Polacy i Rumuni na drodze do wzajemnego poznania/Polonezi și Români pe drumul cunoașterii reciproce*, red. Stanislava Iachimovschi, Elżbieta Wieruszewska, Związek Polaków w Rumunii/Uniunea Polonezilor din România, Suceava 2002, s.171 i s.178.

⁵⁸ Kurcz Zbigniew, *op.cit.*, s.21.

⁵⁹ Anglokonformizm poprzez koncepcję wieloetnicznego tygla aż po model pluralizmu kulturowego indywidualnego i kolektywnego, kreuje jednocześnie model mieszany, który jest wypadkową obu powyżej wymienionych - por. Wiatr Jerzy, *Naród i państwo: socjologiczne problemy kwestii narodowej*, Książka i Wiedza, Warszawa 1973, s.297-299. Innis L. Claude, z kolei, wyróżnia dwie kategorie asymilacji mniejszościowej: „sensu largo” oraz „sensu stricto” – por. Pentassuglia Gaetano, *Minorities in international law: An Introductory Study*, Council of Europe Publishing, Strasbourg 2002, s.56-57.

jednostki⁶⁰, który Wiatr określa mianem samoświadomości⁶¹. Stosowanie obiektywnego kryterium określającego przynależność narodową wiązać można z koncepcją grupowej ochrony praw mniejszości narodowych w Europie Środkowej i Wschodniej w okresie międzywojennym. Według powyższego, mniejszość narodowa była zbiorowym podmiotem dyskursu. Przeciwna koncepcja indywidualistyczna traktująca członków mniejszości narodowych jako jednostki tworzące zbiorowość, implikowała podejście w oparciu o samoświadomość jednostki, która mogła subiektywnym aktem woli zadeklarować własną przynależność narodową i w konsekwencji ją zmieniać. Ujęcie grupowe problemu mniejszości związane jest również z zapewnieniem jej ekwiwalentnej zbiorowej ochrony prawnej, czyli traktowanie zbiorowości jako podmiotu czynności prawnych. Nakłada się na to ponadto opisana powyżej etniczno-kulturowa koncepcja powstania narodu. Ukształtowany na tej podstawie system prawno-traktatowy ochrony grupowych praw mniejszości narodowych, nie był efektywny i przyczynił się jako czynnik polityczny do eskalacji konfliktów etnicznych w okresie poprzedzającym wybuch drugiej wojny światowej. Natomiast indywidualistyczne ujęcie mniejszości jako zbiorowości suwerennych jednostek, legło u podstaw powojennego systemu ochrony prawnej. Przyjęto formę ochrony praw osób należących do mniejszości narodowych i wywodził się z ogólnej idei praw i wolności obywatelskich. Koncepcja ta dała początek systemowi ochrony w ramach Organizacji Narodów Zjednoczonych.

Kwestię instytucjonalizacji mniejszości narodowych należy rozpatrywać zatem na kilku płaszczyznach. Dotychczasowe rozważania ukazywały aspekt socjologiczny konstruowania definicji mniejszości. Grupy takie kształtowały się jako wynik procesu historycznego, dyfuzji

⁶⁰ por. Byczkowski Józef, *Mniejszości narodowe 1945-1974*, Instytut Śląski, Opole 1976, s.18.

⁶¹ Wiatr Jerzy, op.cit., s. 219.

kulturowej czy też ingerencji czynników zewnętrznych o charakterze politycznym lub ekonomicznym. W czynnikach wewnętrznych i zewnętrznych właśnie M. Budzyńska upatruje źródeł instytucjonalizacji. To kryterium podziału jest skuteczne, zdaniem autorki korzystającej z doświadczeń Samuela Huntingtona, przy stworzeniu „*takiego systemu, który zapewni warunki równowagi między odgórną instytucjonalizacją i oddolną mobilizacją*”⁶². Do zewnętrznych źródeł instytucjonalizacji autorka zalicza system prawny - przy założeniu demokratycznego charakteru systemu politycznego - który jest integralnym elementem determinującym jego funkcjonowanie. Chodzi tutaj o takie rozwiązania prawne, które pozwalają grupom mniejszościowym o charakterze narodowościowym (mniejszościom narodowym) na pełnoprawne uczestnictwo w życiu publicznym. Wymienić tu należy ogólne gwarancje praw na poziomie konstytucyjnym, połączone niekiedy z gwarancjami preferencji wyborczych oraz szczegółowe określenie katalogu praw mniejszości narodowych w ustawodawstwie niższego rzędu, jak również porozumieniach międzynarodowych i dwustronnych. Obok tego istotnym elementem jest prawo do swobodnego zrzeszania się będące immanentną cechą demokratycznych systemów politycznych, które ułatwia udział mniejszości narodowych w dyskursie publicznym i artykułowanie własnych potrzeb, a nierzadko nawet aktywny wpływ na jego przebieg w zależności od rozwiązań prawnych i pozycji politycznej danej grupy mniejszościowej. „*W przypadku mniejszości narodowych instytucjonalizacja prawna – zewnętrzna, polegająca na legalizacji i upodmiotowieniu grup mniejszościowych – umożliwia proces samoorganizacji tych grup, czyli instytucjonalizację wewnętrzną*”⁶³ – pisze M. Budzyńska, która do instytucjonalizacji w znaczeniu organizacyjnym,

⁶² Budzyńska-Budyta Małgorzata, *Mniejszości narodowe – bogactwo czy problem?*, Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa 2003, s. 153-155.

⁶³ Ibidem, s.8.

ale rozumianej również jako odpowiednie zestawienie wzorów zachowań i działania, zalicza mobilizację i samoorganizację. Na poziom i trwałość instytucjonalizacji organizacyjnej wewnątrz grupy wpływ ma tożsamość narodowa członków oraz skorelowana z tym identyfikacja etniczna. Warunkują one spoistość i zakres aktywności mniejszości narodowej. A. Szulżycka⁶⁴ wskazuje, iż tożsamość to nieustanny proces przebiegający się w sferze praktyki społecznej rozgrywany na dwóch poziomach: tożsamości tradycyjnej oraz tożsamości nowoczesnej. Forma tradycyjna rozumiana jako jedność wyznaczników świata, w którym trwa jednostka i nierozzerwalności trwania jednostki w tym świecie, podczas gdy aspekt nowoczesny tożsamości ujmowany jest jako rozpatrywanie jednostki w kontekście jej miejsca „w hierarchii społecznej, przestrzeni industrialnej, polityce globalnej, religii i życiu prywatnym”⁶⁵. E. Kłosek za T. Palecznym wyjaśnia pojęcie tożsamości jako „*odczuwanie wspólnoty, podobieństwa, identyczności położenia i losu pewnej skończonej liczby osób, stanowiących naród lub będących jego częścią*”⁶⁶. E. Kłosek wskazuje również na pojęcie tożsamości narodowej jako komplementarne do świadomości narodowej, która jest odmianą świadomości etnicznej, posiadającej szersze znaczenie w stosunku do świadomości narodowej. Kłosek za S. Ossowskim i J. Wiatrem wymienia szereg czynników kształtujących świadomość narodową. Na potrzeby niniejszego opracowania rozważony zostanie tylko czynnik określany mianem ojczyzny ideologicznej⁶⁷, prezentujący relację między człowiekiem a przestrzenią. Tożsamość narodowa to zatem świadomość jednostki

⁶⁴ Szulżycka Alina, Kilka uwag o tożsamości narodowej w perspektywie etnometodologicznej [w:] Kultura narodowa i polityka, red. Joanna Kurczewska, Oficyna Naukowa, Warszawa 2000, s.103.

⁶⁵ Ibidem, s.104.

⁶⁶ Kłosek, Między polską a rumuńską świadomością narodową w środowiskach polonijnych południowej Bukowiny, s.191 [za:] Paleczny Tadeusz, Ewolucja ideologii i przemiany tożsamości narodowej Polonii w Stanach Zjednoczonych w latach 1870-1970, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace polonijne, z.13, Kraków 1994, s.64 .

⁶⁷ Ossowski Stanisław, Analiza socjologiczna pojęcia ojczyzny. Z zagadnień psychologii społecznej, Dzieła t. III, Warszawa 1967, s.210.

przynależności do określonego kręgu kulturowo-cywilizacyjnego - posługując się zmodyfikowaną terminologią przywoływanego wcześniej Chlebowczyka, z kolei tożsamość etniczna to sposób postrzegania siebie przez jednostkę jako elementu wspólnoty językowo-kulturowej ujmowanej antropologicznie. Kłosek wyróżnia identyfikację kontekstualną i sytuacyjną⁶⁸. Tenże autor za Siemieńską podaje również następującą typologię identyfikacji: historyczną oraz okazjonalną⁶⁹. Różnica polega na natężeniu więzi łączących jednostkę z grupą. W przypadku identyfikacji historycznej związek ten ma trwały charakter, natomiast identyfikacja okazjonalna może pojawić się w przypadku „*samoidentyfikacji etnicznej potomków małżeństw mieszanych*”⁷⁰. Można zatem przyjąć za cytowanym E. Kłoskiem, iż świadomość etniczna posiada szersze znaczenie niż świadomość narodowa. Ta ostatnia zaś wpływać ma na poczucie tożsamości narodowej oraz węższe znaczeniowo pojęcie identyfikacji etnicznej. Jak wynika z badań prowadzonych przez J. Góreckiego i N. Figiel w zamieszkałych w większości przez etnicznych Polaków wsiach południowej Bukowiny, ankietowani Polacy, Rumunii, Ukraińcy i Niemcy wykazują wysoki poziom identyfikacji regionalnej i lokalnej⁷¹. W przypadku Polaków odnotowano natomiast zjawisko współlistnienia w świadomości dwóch ojczyzn ideologicznych: Polski oraz Rumunii⁷². Z identyfikacją regionalną powiązany jest termin regionalizm. „*Pojęcie regionalizmu dotyczy zarówno stanu świadomości społecznej, jaka dominuje w zbiorowości mieszkańców regionu, jak i działań*

⁶⁸ Kłosek E., op.cit. , s.192.

⁶⁹ Ibidem [za:] Siemieńska Renata, Siła tradycji i siła interesów. O źródłach białego ruchu etnicznego w Stanach Zjednoczonych, Warszawa 1978, s.30.

⁷⁰ Kłosek Eugeniusz, Małżeństwa polsko-rumuńskie we wsiach południowej Bukowiny – środowisko społeczno-kulturowej integracji [w:] Polacy i Rumuni na drodze do wzajemnego poznania/Polonezi și Români pe drumul cunoașterii reciproce, red. Stanislava Iachimovschi, Elżbieta Wieruszewska, Związek Polaków w Rumunii/ Uniunea Polonezilor din România, Suceava 2002., s.180.

⁷¹ Górecki Janusz, Figiel Natalia, Więzy lokalne, regionalne i narodowe a postrzeganie własnego regionu przez mieszkańców Kaczyki, Nowego Sokoła i Pleszy na Południowej Bukowinie [w:] Relacje polsko-rumuńskie/Relatii polono-române, red. Stanislava Iachimovschi, Elżbieta Wieruszewska, Związek Polaków w Rumunii/Uniunea Polonezilor din România, Suceava 2004, s. 107-119.

⁷² Kłosek E., op. cit. , s.197.

gospodarczych, kulturowych i politycznych tej zbiorowości. Regionalizm objawia się więc w identyfikacji zbiorowości mieszkańców danego terytorium, a zarazem w zaznaczaniu różnic wobec innych zbiorowości tego rodzaju oraz w uznawaniu przez tę zbiorowość typowych dla regionu wartości, norm i wzorów zachowań.” – piszą J. Górecki i N. Figiel za R. Matykowskim⁷³ wskazując jednocześnie na świadomość regionalną „odnoszącą się do poczucia odrębności własnego regionu lub własnej grupy regionalnej.” Wśród składników świadomości regionalnej Górecki i Figiel wymieniają między innymi „tożsamość regionalną, tj. identyfikację z obszarem zamieszkania”⁷⁴.

Kolejnym czynnikiem który, może wpływać na poziom instytucjonalizacji mniejszości narodowych, jest obecność liderów opinii – osób aktywnych w działalności publicznej, od których zaangażowania zależy poziom mobilizacji i samoorganizacji mniejszości narodowej. W przypadku mniejszości polskiej badania Góreckiego i Figiel dowiodły, iż taką postacią jest prezes Związku Polaków w Rumunii, członek Izby Deputowanych w Rumunii Gerwazy Longher. Do grona liderów opinii należeli lub należą także: poprzedni prezes Związku Polaków i deputowany rumuński Jan Babiasz oraz polscy dyplomaci i niektórzy rumuńscy samorządowcy pracujący w jednostkach administracyjno-terytorialnych, na terenie których znajdują się miejscowości zamieszkałe przez polską większość etniczną⁷⁵.

⁷³ Górecki J., Figiel N., op.cit., s.108 [za:] Matykowski Roman, Śląsk Cieszyński a Podbeskidzie. Świadomość regionalna mieszkańców województwa bielskiego (spojrzenie geograficzne), Studia Etnologiczne i Antropologiczne, t.1, Katowice 1997, s.99-114 [w:] Relacje polsko-rumuńskie/Relații polono-române, red. Stanislava Iachimovschi, Elżbieta Wieruszewska, Związek Polaków w Rumunii/Uniunea Polonezilor din România, Suceava 2004.

⁷⁴ por. Rykiel Zbigniew, Niektóre problemy świadomości regionalnej [w:] Struktury i procesy społeczno-demograficzne w regionie katowickim, red. Z. Rykiel, Prace Geograficzne IGiPZ PAN, 1989, s.93-105.

⁷⁵ Górecki J., Figiel N., op.cit., s. 113.

1.1.3. Czynniki instytucjonalizacji mniejszości narodowych

Z badań cytowanych przez E. Kłoska⁷⁶ wynika, iż wyznawanie określonej religii stanowić może aktywną formę afiliacji przynależności narodowościowej. Zjawisko to występuje w badanych empirycznie przez magistrantów obszarach polskich wsi w południowej Bukowinie. *„Utożsamianie polskości z katolicyzmem jest powszechne i posiada odległą tradycję w różnych warstwach społecznych.”*- konstatuje autor. Tradycja owa budowana była przede wszystkim rozwiązaniami instytucjonalnymi. Z wypowiedzi Polaków mieszkających we wsiach południowej Bukowiny przytaczanych przez E. Kłoska, w cytowanych powyższej badaniach obecne są silne akcenty wskazujące na rolę duchowieństwa katolickiego, promującego endogamię w wymiarze wyznaniowym. Z tychże samych badań wynika również, że po drugiej wojnie światowej nastąpił wzrost ilości zawieranych małżeństw mieszanych narodowościowo. Jak podaje E. Kłosek *„największe kłopoty z określeniem swojej przynależności narodowej mają osoby pochodzące z rodzin mieszanych pod względem religijnym”*⁷⁷. Wśród wniosków autor wymienia też wprowadzenie nauczania religii do szkół jako czynnika, który przyczynił się do *„utrwalenia różnic wyznaniowych, ponieważ przedtem w środowiskach etnicznie mieszanych szkoła stanowiła jedną z podstawowych instytucji niwelowania różnic etnicznych na rzecz procesów asymilacyjnych do kultury rumuńskiej”*⁷⁸. Pozainstytucjonalnym czynnikiem definiującym

⁷⁶ Kłosek Eugeniusz, *Między polską a rumuńską świadomością narodową...*, s.191 [za:] prace magisterskie E. Pelcer i C.A. Gherac, Instytut Socjologii Uniwersytetu Warszawskiego, filia w Białymstoku; s. 198 i s.209.

⁷⁷ Ibidem, s.200.

⁷⁸ Kłosek Eugeniusz, *Małżeństwa polsko-rumuńskie we wsiach południowej Bukowiny – środowisko społeczno-kulturowej integracji [w:] Polacy i Rumuni na drodze do wzajemnego poznania/Polonezi și Români pe drumul cunoașterii reciproce*, red. Stanislava Iachimovschi, Elżbieta Wieruszewska, Związek Polaków w Rumunii/Uniunea Polonezilor din România, Suceava 2002, s.174 [za:] praca magisterska C.A. Gherac, Instytut Socjologii Uniwersytetu Warszawskiego, filia w Białymstoku.

przynależność narodowościową jest natomiast język⁷⁹. W przypadku polskich mieszkańców rumuńskiej części Bukowiny, posługują się oni endemiczną odmianą języka polskiego, która jest wynikiem uwarunkowań ekonomiczno-historycznych. Stąd w tej gwarze polskiej językoznawcy dostrzegają istotne wpływy języków: słowackiego oraz rumuńskiego. Po zakończeniu pierwszej wojny światowej cały obszar Bukowiny znalazł się w granicach państwa rumuńskiego, co oznaczało wprowadzenie tegoż języka jako urzędowego⁸⁰. A zatem gwarowość polszczyzny „rumuńskich Polaków” sprawia, iż ludność bukowińskich wsi posiada, jak konkluduje E. Kłosek, własne uniwersum komunikatywne⁸¹. Bez wątpienia zatem język bukowińskich Polaków jest językiem mniejszościowym w kategoriach etnicznych⁸², ale może być także rozpatrywany jako dialekt⁸³ języka polskiego, pełniący funkcję depozytariusza tradycji kulturowej. Z badań, o których pisze Kłosek w cytowanej już publikacji wynika, iż izolowane miejscowości o większościowym polskim żywiole etnicznym zapewnia żywotność języka polskiego. Przykładem jest Nowy Sołonec, gdzie działa polska szkoła podstawowa i tradycja językowa kultywowana w okolicznych domach wspomagana jest instytucjonalnie, mimo że część miejscowości zwana przez miejscowych Majdanem

⁷⁹ Na rolę języka jako czynnika wyrażającego wspólnotę kulturową, jaką jest naród wskazywał już w XIX w. Johann Gottfried Herder, który twierdził, że to właśnie kultura i język a nie wspólnota terytorialna to wyznaczniki narodu [za:] Żyro Tomasz, Wstęp do politologii, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006, s.129-130.

⁸⁰ Szerzej na ten temat: Ostrowschi Maria, Wpływ języka rumuńskiego na gwarę mieszkańców Nowego Sołonce [w:] Polacy i Rumuni na drodze do wzajemnego poznania/Polonezi și Români pe drumul cunoașterii reciproce, red. Stanislava Iachimovschi, Elżbieta Wieruszewska, Związek Polaków w Rumunii/Uniunea Polonezilor din România, Suceava 2002, s.160-162.

⁸¹ Nikolay Vakhtin twierdzi na podstawie własnych badań, iż język jest prymarnym kwatyfikatorem etnicznej samoidentyfikacji; Vakhtin Nikolay, Mixed languages, mixed cultures, and ethnic identity [w:] Language minorities and minority languages in the changing Europe, edited by Brunon Synak and Tomasz Wicherkiewicz, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 1997, s.54.

⁸² Typologię różnicowania języków mniejszościowych oraz dialektów prezentuje Viikberg Jüri, Dialects and minorities contra official language [w:] Language minorities and minority languages in the changing Europe, edited by Brunon Synak and Tomasz Wicherkiewicz, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 1997, s. 111-112.

⁸³ Anders Ahlqvist wskazuje na brak precyzyjnych, lingwistycznych indykatorów dialektu i języka – zob. Ahlqvist Anders, Language and languages [w:] Language minorities and minority languages in the changing Europe, edited by Brunon Synak and Tomasz Wicherkiewicz, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 1997, s. 28.

zamieszкана jest przez etnicznych Ukraińców. Innymi słowy, strukturalny charakter społeczności warunkuje rozwój języka. W izolowanych miejscowościach górskich z przewagą lub znaczącym udziałem w strukturze etnicznej żywiołu polskiego, językiem stanowiącym płaszczyznę komunikacji społecznej jest język polski, inaczej niż w miejscowościach o dużym zróżnicowaniu etnicznym – jak Kaczyka – lub miastach, gdzie poziom asymilacji jest wysoki. E. Kłosek konkluduje jednak, że „[...] *utrata kontaktu z językiem polskim nie powoduje utraty świadomości przynależności do narodu polskiego*”⁸⁴. Związek wyznawanej religii, a przez co również przynależność do hierarchicznej struktury kościelnej (gdyż praktykowanie wyznania nie odbywa się w oderwaniu od kościoła traktowanego w kategoriach instytucji społecznej), jak również używanie polszczyzny (dialektalnej i zawierającej liczne archaizmy oraz zapożyczenia z innych języków) w charakterze języka prymarnego – kultywowanego wszak instytucjonalnie, bo w rodzinie - implikuje zakres asymilacji. Pośrednio wpływa to na poziom instytucjonalizacji mniejszości narodowej, a w węższym znaczeniu grupy mniejszościowej o charakterze narodowościowym.

Konkludując socjologiczny aspekt definiowania pojęcia „mniejszość narodowa”, na potrzeby niniejszej pracy doktorskiej najbardziej użytecznym będzie przyjęcie definicji opracowanej przez Kurcza⁸⁵, który za mniejszość narodową uważa: „*ludzi żyjących wśród obcego sobie narodu, o których losie zadecydowały traktatowe zmiany granic, wojny lub migracje, a którzy charakteryzują się wspólnotą pochodzenia lub kultury, odrębnościami religijnymi lub językowymi, odmiennym położeniem lub tylko świadomością odrębności, albo innymi jeszcze czynnikami ważnymi dla danej zbiorowości.*”

⁸⁴ Kłosek Eugeniusz, *Między polską a rumuńską świadomością narodową...*, s.200-203.

⁸⁵ Kurcz Zbigniew, *Mniejszość niemiecka w Polsce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1995, s.24.

1.2. Aspekt politologiczny

Aspekt politologiczny podejścia do terminu „mniejszość narodowa” rozpatrywać należy na dwóch komplementarnych płaszczyznach: historycznej oraz politycznej. W pierwszym przypadku wyróżnić zatem można podejście indywidualistyczne i kolektywne w definiowaniu mniejszości narodowej. Jak pisze J. Byczkowski, problem mniejszości narodowych to efekt *„różnorodnego splotu sprzeczności zaistniałych pomiędzy państwem a narodami w ramach kwestii narodowej”*⁸⁶. Najtrafniej istotę powyższego problemu wyłożył Z. Kurcz powołując się na prace K. Kwaśniewskiego oraz F. Krass-Schneider. Konkluduje, iż: *„większość jest zobowiązana do zapewnienia praw umożliwiających członkom mniejszości artykułowanie własnej podmiotowości. Z kolei mniejszość występując o prawa dla siebie nie powinna zgłaszać żądań, których realizacja może uderzać w wartości preferowane przez większość”*⁸⁷. M. Budzyńska podkreśla, że: *„[...] presja wywierana na władzę przez legalnie i coraz lepiej zorganizowane mniejszości przyczynia się do dalszych zmian prawnych. Tworzy się dodatnie sprzężenie zwrotne: uzyskane możliwości działania powodują, że mniejszości organizują się, uaktywniają i zaczynają domagać się coraz to nowych, szerszych praw politycznych i kulturalnych. Instytucjonalizacja prawna wpływa na instytucjonalizację organizacyjną i obie oddziałują na instytucjonalizację konfliktów etnicznych”*⁸⁸. Opisana tak sytuacja prawna wskazuje na wytworzenie się pewnego rodzaju uprzywilejowanej pozycji mniejszości względem większości, co można traktować jako naruszenie podstawowej zasady państwa demokratycznego prawnego –

⁸⁶ Byczkowski Józef, *Mniejszości narodowe 1945-1974*, Instytut Śląski, Opole 1976, s.32.

⁸⁷ Kurcz Zbigniew, *Mniejszość niemiecka w Polsce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1995, s.16.

⁸⁸ Budzyńska M., op.cit. , s.8.

równości wszystkich obywateli. Ten argument podnosiły rumuńskie władze⁸⁹ tworząc zapisy w powojennych konstytucjach jako metodę na uniknięcie kolizji norm prawnych, gwarantujących równouprawnienie obywateli przy jednoczesnym stosowaniu swego rodzaju faworyzacji grup mniejszościowych. W XIX wieku nowoczesne prawodawstwo mniejszościowe wprowadziło Cesarstwo Austro-Węgierskie. Wskazać tutaj należy przykład ugody bukowińskiej z 1910 roku, która wprowadzała kataster narodowościowy oraz wybór przez konstytutywne grupy narodowe monarchii habsburskiej, reprezentantów do lokalnych parlamentów z list narodowych. Wybuch pierwszej wojny światowej i przebieg tego konfliktu spowodował częściowe upodmiotowienie problemu narodowościowego. Strony konfliktu zinstrumentalizowały jednak w państwach wielonarodowych tę kwestię, zabiegając o wsparcie polityczne i militarne grup narodowościowych. Polityczne skutki pierwszej wojny światowej związane z rozpadem multinarodowych państw doprowadziły *de facto* do emancypacji mniejszości narodowych, której sprzyjał wzrost poziomu świadomości narodowej. Powstanie państw narodowych to wypadkowa dezintegracji politycznej i terytorialnej dotychczasowych aktorów polityki międzynarodowej, procesu rozbudzania oraz umacniania odrębności narodowej, a także koncepcji politycznych. Gwarancje prawne dla grup mniejszościowych [etnicznych, religijnych i językowych – przyp. aut.] obejmowały normy konwencyjne z nowymi krajami narodowymi, konwencje międzypaństwowe oraz deklaracje o ochronie praw mniejszości narodowych składane przed Ligą Narodów⁹⁰. Przewidziano także zinstytucjonalizowany tryb skargowy [obywatele nie mieli możliwości złożenia skargi – przyp. aut.] przed Ligą Narodów oraz Międzynarodowym

⁸⁹ por. Byczkowski Józef, *Mniejszości narodowe 1945-1974*, Instytut Śląski, Opole 1976, s.103-105.

⁹⁰ Szerzej na ten temat Mosný Peter, *Podkarpatská Rus, Nerealizovaná autonómia*, Slovak Academic Press, Bratislava 2001, s.9-17.

Trybunałem Sprawiedliwości w Hadze⁹¹. System wersalski w kwestii ochrony mniejszości narodowych nie sprostał jednak oczekiwaniom swoich twórców. Diaspora niemiecka stała się zarzewiem nowego ogólnoswiatowego konfliktu zbrojnego. Jej rzekome prześladowania stanowiły katalizator działań podejmowanych na forum międzynarodowym w celu destabilizacji sytuacji politycznej w Europie. Rasizm oraz jego prawne usankcjonowanie, doprowadziły w konsekwencji do instytucjonalizacji eksterminacji fizycznej mniejszości żydowskiej. Początek lat 30. XX wieku i związany z tym okresem widoczny trend w dominacji autorytarnej metody sprawowania rządów w Europie, przyczynił się do wzrostu tendencji o charakterze asymilacji przymusowej. Wydarzenia lat międzywojennych wpłynęły na zmianę podejścia do zagadnienia ochrony mniejszości narodowych. Zdecydowano się wprowadzić model indywidualnej ochrony praw osób należących do mniejszości narodowych, odsuwając na plan dalszy dominującą w Europie Środkowo-Wschodniej w okresie ładu wersalskiego, koncepcję quasi-grupowej ochrony praw mniejszości narodowych. Kwintesencją takiego ujęcia jest nacisk na stworzenie powszechnego systemu ochrony praw człowieka i w tym kontekście zabezpieczenie praw osób należących do mniejszości narodowych. Klasyczna metoda definiowania mniejszości narodowych lub etnicznych w ujęciu politycznym, dotyczy cenzusów: obywatelstwa⁹² i domicylu⁹³. Brak uchwalonej ustawy o mniejszościach

⁹¹ Więcej na temat wersalskiego systemu ochrony mniejszości narodowych: Brzeziński M. Andrzej, Wersalski system ochrony mniejszości narodowych w Europie [w:] Centrum i regiony narodowościowe w Europie od XVIII do XX wieku, red. Edward Wiśniewski, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 1998. Autor wskazuje na przejściowy i niepowszechny charakter tego systemu, analogiczny do koncepcji z XIX w. traktatowej ochrony mniejszości religijnych, który ograniczał suwerenność nowych państw naruszając zasadę równouprawnienia. Różnicowano ponadto prawa mniejszościowe ze względu na obywatelstwo, co sprzyjać miało asymilowaniu się grup mniejszościowych i stanowić jednocześnie element stabilizacji politycznej. W odniesieniu do obszaru Rumunii, Seklerom i Sasom przyznano formy samorządu lokalnego w zakresie religii i szkolnictwa.

⁹² Obywatelstwo jako element wyznaczników przynależności narodowej uznaje Tomáš Garrigue Masaryk. Podejście takie występuje we Francji - narodowość zrównana z obywatelstwem i w Holandii - przynależność do mniejszości narodowych oznacza brak obywatelstwa. – por. Kilian Jarosław, Narodowość jako problem naukowy, Wydawnictwo SCHOLAR, Warszawa 2000, s.56.

narodowych powoduje, że w Rumunii termin „mniejszość narodowa” zawarty jest w ordynacjach wyborczych: do parlamentu i administracji lokalnej⁹⁴. Obie ustawy zawierają identyczną definicję. Mniejszość narodową określają jako: *„grupę etniczną, która reprezentowana jest w Radzie Mniejszości Narodowych”*. Organizacyjno-prawny charakter definicji zawiera uchwała rumuńskiego rządu dotycząca organizacji i funkcjonowania Rady Mniejszości Narodowych⁹⁵: *„Rada Mniejszości Narodowych składa się z przedstawicieli organizacji skupiających obywateli należących do mniejszości narodowych w Rumunii, istniejących zgodnie z prawem w dniu wyborów powszechnych z 27.09.1992 r.”* W obowiązującym stanie prawnym, to władza państwowa sankcjonuje istnienie mniejszości narodowych w Rumunii, podobnie jak w przypadku Międzynarodowego paktu praw obywatelskich i politycznych⁹⁶.

Próba wprowadzenia jednolitej definicji terminu: „mniejszość narodowa” do rumuńskiego systemu prawnego jest projekt ustawy o statusie mniejszości narodowych⁹⁷, który stanowi, iż: *„przez mniejszość narodową rozumie się grupę obywateli rumuńskich, która zamieszkuje terytorium Rumunii od momentu powstania współczesnego państwa,*

⁹³ Komisja Praw Człowieka uniezależnia korzystanie przez osoby należące do mniejszości z ich praw od pochodzenia, obywatelstwa a nawet statusu rezydenta [stałego zamieszkiwania – przyp. aut.] – por. Symonides Janusz, *The OSCE normative regulations of the minorities protection* [w:] *OSCE and minorities. Assessment and prospects*, edited by Stanisław Parzymies, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warsaw 2007, s.163.

⁹⁴ Lege nr 373/2004 pentru alegerea Camerei Deputatilor si a Senatului, Monitorul Oficial al României nr 887 din 29 sep. 2004, art.4 alin. (1) oraz Lege nr 67/2004 pentru alegerea autorităților administrației publice locale, Monitorul Oficial al României nr 271 din 29 martie 2004, art.7 alin. (1).

⁹⁵ Ordonanta Guvernului nr. 137 din 31 august 2000 (republicata) privind prevenirea si sanctionarea tuturor formelor de discriminare, publicata în Monitorul Oficial nr. 99 din 8 februarie 2007; aprobată cu modificari prin Lege nr 48/2002 publicata în Monitorul Oficial 69 din 31 ianuarie 2002; modificata și completata prin Ordonanta Guvernului nr 77 din 28 august 2003 publicata în Monitorul Oficial nr 619 din 30 august 2003.

⁹⁶ Francja, Grecja czy Turcja zaprzeczają istnieniu mniejszości na swoim terytorium, z kolei Wielka Brytania odnosi ten termin do imigrantów postkolonialnych, wyłączając Szkotów i Walijczyków. W Europie Środkowej i Centralnej grupy określające się jako historyczne mniejszości, porównują się między innymi z Flamandami i Walonami, domagając się analogicznego statusu prawnego – por. Salat Levente, *Merits and shortcomings of the european minority regime* [w:] *OSCE and minorities. Assessment and prospects*, edited by Stanisław Parzymies, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warsaw 2007, s.36.

⁹⁷ Proiectul legii privind statutul minoritatilor nationale, [za:] Strona internetowa Departamentul Relații Interetnice, http://www.dri.gov.ro/documents/li_lsm190505.pdf [dostęp lipiec 2006].

liczbowo mniejszą od większości populacji, posiadającą własną tożsamość etniczną wyrażając się poprzez kulturę, język lub religię, która chce ją chronić, wyrażać i rozwijać.” Projekt ów krytykowany jest jednak przez część środowisk mniejszościowych – zwłaszcza te niereprezentowane w Radzie Mniejszości Narodowych oraz Izbie Deputowanych, które sprzeciwiają się takiemu definiowaniu terminu, obejmującemu również kategorię obywatelstwa rumuńskiego⁹⁸. Grupy narodowe, które zgodnie z obowiązującym ustawodawstwem rumuńskim nie mają statusu mniejszości, kwestionują również zapis projektu ustawy o statusie mniejszości narodowych dotyczący konieczności zamieszkiwania na terytorium Rumunii od momentu powstania współczesnego państwa rumuńskiego. W grę wchodzi zatem cezura czasowa roku 1919, kiedy to rozpoczął się polityczny proces formowania współczesnej państwowości rumuńskiej. Warto również zwrócić uwagę, iż cenzus domicylu (w postaci co najmniej jednego stulecia) w politycznym definiowaniu pojęcia mniejszości narodowej znalazł zastosowanie na przykład w treści polskiej ustawy o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym. Akt ten definiuje pojęcie mniejszości narodowej jako:

„[...] grupę obywateli polskich, która spełnia łącznie następujące warunki:

- 1. jest mniej liczebna od pozostałej części ludności Rzeczypospolitej Polskiej,*
- 2. w istotny sposób odróżnia się od pozostałych obywateli językiem, kulturą lub tradycją,*
- 3. dąży do zachowania swojego języka, kultury lub tradycji,*
- 4. ma świadomość własnej historycznej wspólnoty narodowej i jest ukierunkowana na jej wyrażanie i ochronę,*
- 5. jej przodkowie zamieszkiwali obecne terytorium Rzeczypospolitej Polskiej od co najmniej 100 lat,*
- 6. utożsamia się z narodem zorganizowanym we*

⁹⁸ Chodzi tu między innymi o tak zwane mniejszości napływowe, na przykład chińską. O tym problemie pisze Kurcz opisując debatę w Parlamencie Europejskim nad projektem Karty Praw Narodowościowych, pomijającym kwestię grup narodowościowych robotników, uchodźców lub przesiedleńców. Kurcz. Z., op. cit., s.17 [za:] Problemy mniejszości. Z punktu widzenia Parlamentu Europejskiego, Wydawnictwo WOKÓŁ NAS, Gliwice 1991, s.12.

własnym państwie”⁹⁹. Niniejsza ustawa wprowadza również definicję mniejszości etnicznej¹⁰⁰. Istotnym elementem różniącym obie definicje jest kwestia identyfikacji państwowej oraz świadomość wspólnoty narodowej i etnicznej. Ustawodawca zatem, jak można sądzić, wyciągnął wnioski z doświadczeń w pracach nad konstruowaniem definicji mniejszości, uwzględniając uwarunkowania odpowiadające istniejącej sytuacji narodowościowej w Polsce. Podkreślić również należy, iż definicja polska „mniejszości narodowej” i „mniejszości etnicznej” zawiera elementy subiektywnego aktu woli w postaci posiadania „własnej historycznej wspólnoty narodowej/etnicznej” oraz „utożsamiania się/nie utożsamiania się z narodem zorganizowanym we własnym państwie”¹⁰¹.

1.3. Aspekt prawny

Powyższy aspekt problematyki definiowania pojęcia rozpatrywać można w ujęciu: deklaratywnym oraz prawno-traktatowym, przy czym podkreślić należy, iż w wymiarze międzynarodowym nie funkcjonuje definicja prawna terminu „mniejszość narodowa”. Akty prawa międzynarodowego używają za to terminu „mniejszość” w odniesieniu do różnych grup etnicznych, narodowych, religijnych, językowych oraz

⁹⁹ Ustawa z dnia 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym, Dz.U.05.17.141.

¹⁰⁰ Mniejszość etniczna definiowana jest również w aspekcie socjologicznym: „(...) *grupa etniczna to społeczność, której tożsamość kulturowa związana jest z określonym terytorium (terytorium etniczne), posiadająca świadomość własnej odrębności kulturowej, językowej i historycznej [...] nie tworząca [...] odrębnego narodu, choć wyposażona w pewne jego cechy.*” [za:] Szczepański Marek, *Mniejszość narodowa, mniejszość etniczna i etniczna większość: wstęp* [w:] *Ethnic minorities & ethnic majority. Sociological studies of ethnic relations in Poland*, edited by Marek S. Szczepański, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 1987, s. 17-18. Autor posługując się aparatem pojęciowym Stanisława Ossowskiego podaje, iż: „*grupa etniczna lokuje swoją ojczyznę prywatną (ojczyznę osobistą) i ideologiczną w obrębie państwa zamieszkania, a jej opcja narodowa jest zazwyczaj analogiczna z wyborami narodowymi większości obywateli kraju*”

¹⁰¹ Ustawa z dnia 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym, art. 2 (1) i (2), Dz.U.05.17.141.

autochtonicznych¹⁰². Wynikać to może przede wszystkim z koncepcji subiektywnego kryterium w określaniu przynależności narodowej, która wydaje się być dominującą tendencją w relacjach ogólnoświatowych. Należy jednak wskazać, iż od lat 50. i 60. XX wieku¹⁰³ do definiowania pojęcia, w aspekcie socjologicznym, stosuje się koncepcję mieszaną opartą zarówno o kryterium subiektywnego aktu woli jak i uwzględnianie czynników obiektywnych, o czym wspomina Levente Salat. Widać to zwłaszcza w dokumentach dwustronnych - układach międzypaństwowych. W deklaracjach oraz konwencjach o zasięgu ogólnoświatowym zabezpieczono prawa mniejszości, nie określając jednocześnie terminu „mniejszość”. Pierwsza próba zdefiniowania terminu pojawiła się w okresie działalności Ligii Narodów. Zatem mniejszość to: *„krąg osób innej rasy, religii lub języka niż większość ludności wchodzącego w grę państwa. Mniejszości te są dwojakiego rodzaju: a) są obywatelami obcego państwa, b) są obywatelami wchodzącego w grę państwa”*¹⁰⁴. B. Mikołajczyk opisuje również kolejną próbę zdefiniowania terminu „mniejszość” poprzez opinię Stałego Trybunału Sprawiedliwości Międzynarodowej z 31 lipca 1930 roku, która określa mniejszość jako: *„grupę osób, żyjących w danym kraju lub na danym obszarze, mających własną rasę, religię, język lub tradycje i zjednoczonych identycznością tej rasy, religii, języka lub tradycji, utrzymywaniu wierzeń religijnych, nauczaniu i wychowaniu dzieci stosownie do ducha i tradycji swojej rasy oraz we wzajemnym wspieraniu się”*¹⁰⁵. G. Janusz pisze o dwóch formach uregulowań prawnych dotyczących ochrony praw mniejszości: *„jako wyraz*

¹⁰² Mikołajczyk Barbara, *Mniejszości w prawie międzynarodowym*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 1996, s.12.

¹⁰³ por. Claude L. Innis, *National minorities: An International Problem*, Cambridge, Harvard University Press, 1955; Laponce A. Jean, *The protection of minorities*, Berkeley-Los Angeles, University of California Press, 1960; Modeen Tore, *The international protection of national minorities in Europe*, Åbo Academy, Åbo 1969.

¹⁰⁴ Kwaśniewski Krzysztof, *Socjologia mniejszości a definicja mniejszości narodowej*, *Sprawy Narodowościowe* 1992, t.1, z.1.

¹⁰⁵ Mikołajczyk B., op. cit., s.22 [za:] Permanent Court of International Justice, Series B, Nr. 17, s.19 ,21, 22, 33.

woli państw sygnatariuszy (deklaracje ONZ) oraz jako obowiązujące po ratyfikacji normy prawa międzynarodowego (konwencje ONZ, Rady Europy)”¹⁰⁶. Żadna jednak z tych form nie zawiera uniwersalnej definicji terminu „mniejszość narodowa”. O prawnym ujęciu tegoż pojęcia wspominają natomiast H. Chałupczak i T. Browarek, przytaczając definicję opracowaną w tak zwanym Instrumencie Inicjatywy Środkowo-Europejskiej z 1994 roku, który stanowi jednak deklarację polityczną, a zatem nie jest prawnie wiążący, gdyż dokument ten nie podlegał ratyfikacji. Według tej definicji: „*mniejszość narodowa to grupa mniejsza liczebnie od pozostałej części ludności w danym państwie, której członkowie będący obywatelami danego państwa, mają etniczne, religijne lub językowe cechy odróżniające je od pozostałej części ludności i kierują się wolą zachowania własnej kultury, tradycji, religii lub języka*”¹⁰⁷. W powyższej definicji przyjęto jako jeden z paradygmatów argument posiadania obywatelstwa danego państwa i ujęcie semantyczne terminu „mniejszość” (ilościowa relacja do większości populacji). Definicja ta, jak się wydaje, wynikać może z osiągnięć powstałej w 1947 roku w ramach Komisji Praw Człowieka specjalnej Podkomisji do Zapobiegania Dyskryminacji i Ochrony Mniejszości. W przedstawionym trzy lata później dokumencie Podkomisji zawarto tak zwaną trójczłonową definicję mniejszości, która jednakże nie uzyskała akceptacji Komisji Praw Człowieka:

„a) pojęcie mniejszości odnosi się wyłącznie do tych grup społecznych, które nie stanowią grupy dominującej w państwie zamieszkania, i które pragną w sposób trwały utrzymywać swe etniczne, religijne lub językowe tradycje i cechy odróżniające je wyraźnie od reszty społeczeństwa,

¹⁰⁶ Janusz Grzegorz, Prawa mniejszości narodowych. Standardy europejskie, Stowarzyszenie „Wspólnota polska”, Warszawa 1995, s.22.

¹⁰⁷ Browarek Tomasz, Chałupczak Henryk, Mniejszości narodowe w Polsce: 1918-1995, Lublin 1998, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, s.14.

b) mniejszość ta musi się składać z na tyle odpowiedniej liczby członków, by móc pielegnować te odrębności, c) tworzący mniejszość muszą być lojalni wobec państw, w których mieszkają”¹⁰⁸. W kilka lat po zakończeniu drugiej wojny światowej nie może dziwić zapis o konieczności zachowania lojalności wobec kraju zamieszkania, zwłaszcza w kontekście doświadczeń wynikających z instrumentalnego wykorzystywania przez reżim hitlerowski kwestii siedmiomilionowej mniejszości niemieckiej w przedwojennej Europie. Prace wspomnianej Podkomisji, jak pisze G. Janusz, wznowiono w 1971 roku. Nie przyjęto ponownie powyższej definicji, natomiast zaproponowana przez specjalnego sprawozdawcę Francesco Capotori’ego także nie zyskała uznania, choć zawierała ona element subiektywności. Capotori określił mniejszość jako: „[...] grupę mniej liczną od reszty ludności danego państwa, której członkowie – będąc obywatelami tego państwa – posiadają cechy etniczne, religijne lub językowe różne od reszty ludności i wykazują, choćby tylko implicite, poczucie solidarności w dążeniu do zachowania własnej kultury, tradycji, religii czy języka”¹⁰⁹. Inna propozycja definicji znalazła się w projekcie międzynarodowej konwencji o ochronie narodowych lub etnicznych grup mniejszościowych. Według projektu: „mniejszość to pewna grupa obywateli państwa, będąca w liczebnej mniejszości i nie zajmująca dominującej pozycji w państwie oraz charakteryzująca się cechami etnicznymi lub językowymi różnymi od pozostałej ludności, wykazująca dążność do wspólnoty, zachowania swej kultury, tradycji i języka, posiadająca reprezentację oraz domagająca się prawnego uznania jako mniejszość narodowa lub etniczna”¹¹⁰. W 1985 roku podjęto próbę modyfikacji przytoczonej definicji. Jules Deschenses zaproponował by

¹⁰⁸ Janusz Grzegorz, Prawa mniejszości narodowych. Standardy europejskie, Stowarzyszenie „Wspólnota polska”, Warszawa 1995, s.27.

¹⁰⁹ Ibidem, s.28.

¹¹⁰ cytata za: Mikołajczyk B., op. cit., s.23.

mniejszość rozumieć jako: „[...] grupę obywateli państwa, stanowiącą liczebną mniejszość i nie zajmującą pozycji dominującej, która posiada cechy etniczne, religijne bądź językowe inne od cech większości populacji oraz poczucie solidarności grupowej motywowanej, choćby tylko *implicite*, zbiorową wolą przetrwania, a której celem jest zapewnienie sobie pozycji równiej statusowi większości, tak faktycznemu, jak i prawnemu”¹¹¹. Żadna z przytoczonych powyżej definicji, jak pisze G. Janusz, nie zyskała uznania i nie została wprowadzona do międzynarodowych uregulowań prawnych ze względu na dyskusję wokół relacji między określeniami etniczny i narodowy¹¹².

Domniemywać można, iż fiasko wysiłków zmierzających do ustalenie jednolitej, obowiązującej powszechnie definicji terminu „mniejszość narodowa” doprowadziło do ukształtowania się w praktyce prawnej krajów, uznających występowanie zróżnicowania kulturowego i etnicznego obywateli, czterech rodzajów rozwiązań prawnych gwarantujących ochronę prawną mniejszościom narodowym¹¹³. W przypadku Rumunii¹¹⁴ w konstytucji znalazły się zapisy gwarantujące ochronę prawną osobom należącym do mniejszości narodowych. Skorzystano również z możliwości uwzględnienia specjalnych przepisów dotyczących mniejszości narodowych w istniejących już aktach prawnych, regulujących istotne dziedziny życia społecznego. Szczegółowe wytyczne w zakresie respektowania praw mniejszości zawierają się również w traktach dwustronnych. Takie porozumienia zawarły Rzeczypospolita Polska i Rumunia¹¹⁵. Ze względu na charakter niniejszej rozprawy, warto podkreślić, że w przypadku projektu rumuńskiej ustawy o statusie

¹¹¹ Janusz Grzegorz, Prawa mniejszości narodowych. Standardy europejskie, Stowarzyszenie „Wspólnota polska”, Warszawa 1995, s.28.

¹¹² Ibidem, s.28-29.

¹¹³ por. Budzyńska M., op. cit. , s.29-30.

¹¹⁴ Konstytucja Rumunii, red. Leszek Garlicki, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 1996, s.10.

¹¹⁵ Układ między Rzeczypospolitą Polską a Rumunią o przyjaznych stosunkach i współpracy z dnia 25.01.1993 r. art.15 pkt 1 i 2, Dz.U.94.29.106.

mniejszości narodowych, można zauważyć wpływ omawianych powyżej i niezaakceptowanych propozycji definiowania terminu „mniejszość narodowa”. Obecne jest zatem podejście indywidualne do problemu definiowania, nie ma gwarancji praw kolektywnych.

Powstanie szeregu państw narodowych, będące skutkiem politycznym pierwszej wojny światowej, oznaczało dla społeczności międzynarodowej zagrożenie wystąpienia tendencji nacjonalistycznych oraz konfliktów etnicznych. Po drugiej wojnie światowej problem ten stracił na aktualności, gdyż w jej wyniku na świecie ukształtowała się polaryzacja polityczno-ustrojowa. Konflikt geopolityczny i ideologiczny zastąpił zagrożenia konfliktami narodowościowymi w Europie¹¹⁶. Brak uniwersalnej definicji „mniejszości narodowej” na gruncie prawnym powoduje, jak podkreśla S. Wojciechowski, że: *„niektóre grupy nadal są pozbawione praw wynikających z ich mniejszościowego statusu”*¹¹⁷. Zwraca na to również uwagę Z. Kurcz pisząc, że: *„jeśli bowiem zamożne kraje europejskie, stanowiące cel dla emigrantów i uchodźców z całego świata, już dzisiaj stwierdzą, że przybysze ci nie stanowią mniejszości, to sprawniej będą realizowane procesy asymilacyjne i marginalizacji ulegnie problem wielokulturowości społeczeństw”*¹¹⁸. Mowa tutaj o takim ujęciu terminu „mniejszość”, które dotyczy jedynie mniejszości etnicznych lub językowych utożsamiających się z narodem zorganizowanym we własnym państwie. O wielowymiarowości tej problematyki świadczyć może przykład Gagauzów, których etnogeneza wciąż stanowi otwartą kwestię i nie jest jednoznacznie określona. W Bułgarii tamtejsze władze konsekwentnie odmawiają Gagauzom statusu narodowości, uznając ich za tureckojęzyczną grupę etniczno-kulturową narodu bułgarskiego, podczas

¹¹⁶ Potwierdzeniem tej tezy jest sytuacja, która wytworzyła się po rozpadzie tak zwanego bloku państw socjalistycznych, w postaci eskalacji konfliktów na tle etnicznym, zwłaszcza na obszarze dawnej Federacyjnej Socjalistycznej Republiki Jugosławii.

¹¹⁷ Wojciechowski Sebastian, *Nacjonalizm w Europie Środkowo-Wschodniej*, Wydawnictwo alta2, Wrocław 2000, s.218.

¹¹⁸ Kurcz Z., op. cit., s. 18.

gdy w Republice Mołdowy grupa ta posiada usankcjonowany politycznie status narodu, determinowany między innymi endoetnonimem i funkcjonuje w ramach ustawowej autonomii polityczno-terytorialnej. Grupa ta, której wielkość szacuje się na około dwieście dwadzieścia tysięcy osób na świecie, stanowi niezwykle interesujący przedmiot badań naukowych, zwłaszcza że przedstawiana jest między innymi jako klasyczny przykład kryptoetniczności. Ze względów politycznych klasyfikowana jest jako naród albo grupa etnokulturowa, z uwagi na przynależność do kościoła prawosławnego oraz dominację języka rosyjskiego, pomimo istnienia języka gagauskiego zaliczanego do grupy języków tureckich¹¹⁹.

¹¹⁹ Zob. Hatłas Jerzy, Gagauzja i Gagauzi. Historia oraz współczesność, Biblioteka Uniwersytecka i Instytut Wschodni Uniwersytetu Adama Mickiewicza, Poznań 2009, s.18-39.

ROZDZIAŁ II. System ochrony praw mniejszości narodowych

2.1. Międzynarodowe instrumenty ochrony praw mniejszości narodowych

2.2. Ochrona praw mniejszości w ramach umów międzypaństwowych

2.3. Instytucjonalna kontrola zobowiązań mniejszościowych

2.1. Międzynarodowe instrumenty ochrony praw mniejszości narodowych

Poniższa analiza badawcza dokumentów międzynarodowych dotyczących mniejszości narodowych, przeprowadzona zostanie na podstawie kryterium zasięgu obowiązywania. Uwaga skoncentrowana zostanie na politologicznym aspekcie rozwiązań prawnych, dotyczących ochrony praw mniejszościowych. W dokumentach międzynarodowych zawarte są: powszechne prawa uniwersalne w postaci formuły antydyskryminacyjnej, swobody zrzeszania się, wyrażania i zachowania własnej tożsamości kulturowej oraz wolności wypowiedzi we własnym języku i subiektywnego aktu woli w określaniu przynależności narodowościowej. Trzecia grupa praw mniejszościowych dotyczy szczegółowo praw językowych¹²⁰ i edukacyjnych, czyli między innymi dwujęzycznych nazw miejscowości, tworzenia szkolnictwa w języku narodowym, ale także pomocy finansowej ze strony państwa dla organizacji mniejszościowych.

W wymienionej powyżej kategorii praw uniwersalnych mieszczą się rozwiązania prawne związane z powszechną ochroną praw człowieka. Taka koncepcja legła u podstaw ukształtowania się systemu ochrony mniejszości w ramach Organizacji Narodów Zjednoczonych. Uregulowania

¹²⁰ Roland Breton podejmuje próbę supremacji prawa do języka zwracając jednocześnie uwagę na konieczność prawnego upodmiotowienia grup etniczno-językowych – por. Breton Roland, *Le droit à la langue: vers le droit des gens, par delà les droits de l'homme* [w:] *Language minorities and minority languages in the changing Europe*, edited by Brunon Synak and Tomasz Wicherkiewicz, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 1997, s.37.

te można rozpatrywać w oparciu o kryterium mocy prawnej. Dokumenty te występują w formie deklaratywnej oraz mającej charakter ratyfikowalny. Powszechna Deklaracja Praw Człowieka Organizacji Narodów Zjednoczonych z 1948 roku, Deklaracja Narodów Zjednoczonych w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji rasowej z 1963 oraz Deklaracja praw osób należących do mniejszości narodowych lub etnicznych, religijnych i językowych z 1992 roku stanowią wyraz woli stron nie podlegający ratyfikacji. Abstrahując od niniejszego podziału należy podkreślić chronologiczną ewolucję podejścia indukcyjnego do problematyki praw mniejszości narodowych w ramach dokumentów Organizacji Narodów Zjednoczonych. Karta Narodów Zjednoczonych z 1945 roku przewiduje, że: *„Zgromadzenie Ogólne inicjuje badania i udziela zaleceń w celu [...] rozwijania współdziałania międzynarodowego w dziedzinie gospodarczej, społecznej, kulturalnej, oświaty i ochrony zdrowia oraz ułatwiania, by wszyscy bez różnicy rasy, płci, języka lub wyznania korzystali z praw człowieka i podstawowych wolności”*¹²¹. Nie ma więc w zapisach przedmiotowego artykułu bezpośredniego odniesienia do mniejszości narodowych, jest natomiast odniesienie do mniejszości rozumianych w kategoriach rasowych, językowych i religijnych. Pamiętać przy tym należy o tezach Barbary Mikołajczyk o zamiennym stosowaniu terminów: „mniejszość narodowa/mniejszość etniczna” oraz o tendencji do używania w dokumentach ONZ terminu „mniejszość etniczna”.

Powszechna Deklaracja Praw Człowieka Organizacji Narodów Zjednoczonych z 10 grudnia 1948 roku wprowadza do formuły antydyskryminacyjnej inną zmienną. *„Każdy człowiek posiada wszystkie prawa i wolności [...] bez względu na jakiekolwiek różnice rasy, koloru, płci, języka, wyznania, poglądów politycznych i innych, narodowości*

¹²¹ Karta Narodów Zjednoczonych z 26 czerwca 1945 roku, art.13, Dz.U.47.23.90 z późn. zm.

[...]”¹²². Artykuł 26 tegoż dokumentu uszczegóławia zakres uniwersalnej formuły antydyskryminacyjnej, wskazując dosłownie na krzewienie zrozumienia, tolerancji i przyjaźni między narodami, grupami rasowymi lub religijnymi.

Kolejny chronologicznie dokument w odniesieniu do szeroko rozumianych praw człowieka - Konwencja przeciwko dyskryminacji w dziedzinie oświaty UNESCO [Organizacji Narodów Zjednoczonych ds. Edukacji, Nauki i Kultury – przyp. aut.] z 15 grudnia 1960 roku – w artykule 5 ustęp 1 (c) wprowadza pojęcie „mniejszości narodowej” nie definiując go jednakże. Zapisy dokumentu uznają prawa członków mniejszości narodowych (podejście indywidualne) do prowadzenia własnej działalności oświatowej z zastrzeżeniami, iż: *„[...] prawo to nie jest egzekwowane w sposób, który nie pozwala członkom owych mniejszości na poznanie i zrozumienie języka i kultury społeczności całego kraju oraz uczestniczenie w działaniach tejże społeczności lub narusza narodową suwerenność; poziom edukacji nie jest niższy niż ogólny poziom ustalony lub akceptowany przez kompetentne władze; uczęszczanie do tych szkół nie jest obowiązkowe.”* Następny dokument ONZ – Deklaracja Narodów Zjednoczonych w sprawie eliminacji wszelkich form dyskryminacji rasowej, proklamowana przez Zgromadzenie Ogólne jako rezolucja 1904 (XVIII) w dniu 20 listopada 1963 roku, ustanawia zakaz dyskryminacji w oparciu o rasę, kolor skóry oraz pochodzenie narodowe (Preambuła) lub etniczne (między innymi artykuły 1,2,3,7,9). Efektem powyższej deklaracji było uchwalenie Międzynarodowej konwencji w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji rasowej, którą otwarto do podpisu w Nowym Jorku 7 marca 1966 roku. Istotnym elementem tego dokumentu jest treść artykułu 1, w którym definiuje się termin „dyskryminacji

¹²² Powszechna Deklaracja Praw Człowieka z 10 grudnia 1948 roku, art. 2 i art. 26 pkt 2 [za:] Strona internetowa, http://www.unic.un.org.pl/prawa_czlowieka/dok_powszechna_deklaracja.php [dostęp czerwiec 2006].

rasowej” jako: „[...] wszelkie zróżnicowanie, wykluczenie, ograniczenie lub uprzywilejowanie z powodu rasy, koloru skóry, urodzenia, pochodzenia narodowego lub etnicznego, które ma na celu lub pociąga za sobą przekreślenie bądź uszczuplenie uznania, wykonywania lub korzystania na zasadzie równości z praw człowieka i podstawowych wolności w dziedzinie politycznej, gospodarczej, społecznej i kulturalnej lub w jakiejkolwiek innej dziedzinie życia publicznego”¹²³. Ustęp 2 tegoż artykułu wskazuje również, że konwencja obowiązuje stronę dokumentu także w przypadku osób nieposiadających obywatelstwa kraju – strony konwencji. Fundamentalne jednak znaczenie dla kwestii mniejszości ma treść ustępu 4 artykułu 1 oraz ustępu 2 artykułu 2. Mowa w nich o środkach, które sygnatariusze konwencji mogą podjąć w celu zapewnienia odpowiedniego rozwoju pewnych grup rasowych czy etnicznych lub jednostek do nich należących, ale z zastrzeżeniem że po osiągnięciu założonych celów, środki te nie będą pociągały za sobą utrzymywania odrębnych lub nierównych praw dla różnych grup rasowych. Dopuszcza się zatem okresowe stosowanie rozwiązań prawnych o charakterze kolektywnych gwarancji.

Kluczowym jednak dokumentem dla mniejszości etnicznych/narodowych jest Międzynarodowy pakt praw obywatelskich i politycznych otwarty do podpisu w Nowym Jorku 16 grudnia 1966 roku. W artykule 27 precyzuje on, iż: „w Państwach, w których istnieją mniejszości etniczne, religijne lub językowe, osoby należące do tych mniejszości nie mogą być pozbawione prawa do własnego życia kulturalnego, wyznawania i praktykowania własnej religii oraz posługiwania się własnym językiem wraz z innymi członkami danej grupy”¹²⁴. Uchwalony w tym samym roku Międzynarodowy pakt praw

¹²³ Międzynarodowa konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji rasowej z 07.03.1966 r., Dz.U.69.25.187.

¹²⁴ Międzynarodowy pakt praw politycznych i obywatelskich z 16 grudnia 1966 roku, art. 27, Dz.U.77.38.167.

gospodarczych, społecznych i kulturalnych w artykule 13 wprowadza terminy: grupy rasowe, etniczne lub religijne odnosząc do mniejszości narodowych/etnicznych prawo do nauki, wyrażone w Konwencji przeciwko dyskryminacji w dziedzinie oświaty UNESCO¹²⁵.

Konwencja o prawach dziecka z listopada 1989 roku, oprócz typowej dla dokumentów ONZ formuły antydyskryminacyjnej wprowadza swego rodzaju novum pojęciowe. Otóż w ślad za Kartą Narodów Zjednoczonych¹²⁶ w Konwencji o prawach dziecka pojawia się termin „rdzenna społeczność”¹²⁷. Tenże artykuł stanowi, iż Państwa-Strony konwencji będą: „[...] zachęcały środki masowego przekazu, aby w szczególny sposób uwzględniały potrzeby językowe dzieci należących do mniejszości narodowych lub do rdzennej społeczności”. A zatem ponownie, mimo kilkudziesięciu lat istnienia Organizacji Narodów Zjednoczonych i doświadczeń w stosunkach międzynarodowych, sformułowanie „dzieci należące do mniejszości narodowych lub rdzennej społeczności” ponownie wskazuje na indywidualną koncepcję ochrony praw mniejszości. Kolejnym istotnym z punktu widzenia niniejszego opracowania jest artykuł 20, który przewiduje w określonych okolicznościach ustanowienie opieki zastępczej na dzieckiem, wszak z zachowaniem „ciągłości w wychowaniu dziecka oraz jego tożsamości etnicznej, religijnej, kulturowej i językowej”¹²⁸. Szczegółowo kwestię tę reguluje już artykuł 29, który w podpunktach (c) i (d) zaznacza, iż: „Państwa strony są zgodne, że nauka dziecka będzie ukierunkowana na: [...] rozwijanie w dziecku szacunku dla jego rodziców, jego tożsamości kulturowej, języka i wartości, dla wartości narodowych kraju, w którym mieszka dziecko, kraju, z którego dziecko pochodzi, jak i dla innych kultur;

¹²⁵ Międzynarodowy pakt praw gospodarczych, społecznych i kulturalnych, art.13, Dz.U.77.38.169.

¹²⁶ por. Mikołajczak B, op. cit., s. 18-21.

¹²⁷ Konwencja o prawach dziecka przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych 20 listopada 1989 roku, art.17 ppkt d, Dz.U. 91.120.526.

¹²⁸ zob. Konwencja o prawach dziecka art.20 ppkt 3.

przygotowanie dziecka do odpowiedniego życia w wolnym społeczeństwie, w duchu zrozumienia, pokoju, tolerancji, równości płaci oraz przyjaźni między wszystkimi narodami, grupami etnicznymi, narodowymi i religijnymi oraz osobami rdzennego pochodzenia”. Formuła antydyskryminacyjna, wyrażona w artykule 2 Konwencji, w szczegółowy sposób rozwinięta została w artykule 30, który podobnie jak Międzynarodowy pakt praw obywatelskich i politycznych, w artykule 27. odnosi się do: *„tych państw, w których istnieją mniejszości etniczne, religijne lub językowe bądź osoby pochodzenia rdzennego.”* Podkreślić należy, że tego rodzaju zapisy można traktować jako dające państwom możliwość własnej interpretacji prawnej określającej występowania takowych grup.¹²⁹ Dziecku należącemu do takich mniejszości: *„nie można odmówić prawa do posiadania i korzystania z własnej kultury, do wyznawania i praktykowania swojej religii lub do używania własnego języka, łącznie z innymi członkami jego grupy.”*

Kulminację wysiłków ONZ zmierzających do zagwarantowania praw mniejszościom stanowi Deklaracja praw osób należących do mniejszości narodowych lub etnicznych, religijnych i językowych, proklamowana w formie rezolucji Zgromadzenia Ogólnego 10 grudnia 1992 roku. Deklaracja wprowadza, bez definiowania, kategorie „mniejszość narodowa” i „mniejszość etniczna” do kanonu wymienianych we wcześniejszych dokumentach pojęć: „mniejszość religijna” i „mniejszość językowa”. Rozwija formułę antydyskryminacyjną, wypełniając ją szczegółowymi zapisami. Stwierdzić można, iż Deklaracja praw osób należących do mniejszości narodowych lub etnicznych, religijnych i językowych stanowi niejako kwintesencję treści wymienionych wyżej dokumentów. Warto również zwrócić uwagę na artykuł 4 Deklaracji, który zawiera zapisy o charakterze intencjonalnym

¹²⁹ por. Grzegorz Janusz, op. cit. s. 24

i fakultatywnym. „*Tam, gdzie jest to pożądane, Państwa przyjmą środki dla zapewnienia, by osoby, należące do mniejszości, mogły realizować w pełni i skutecznie wszystkie ich prawa człowieka i podstawowe wolności bez jakiejkolwiek dyskryminacji oraz na warunkach pełnej równości wobec prawa. [...] Gdziekolwiek jest to możliwe, Państwa podejmą właściwe środki dla zapewnienia, by osoby należące do mniejszości korzystały z adekwatnych udogodnień służących nauce ich macierzystego języka lub pobierania nauki w ich języku macierzystym. [...] Tam, gdzie jest to właściwe, Państwa podejmą środki w dziedzinie edukacji, celem wspierania znajomości historii, tradycji, języka i kultury mniejszości istniejących w obrębie ich terytorium. [...] Państwa rozważą właściwe środki służące zapewnieniu, by osoby należące do mniejszości mogły swobodnie uczestniczyć w gospodarczym postępie i rozwoju swego kraju*”¹³⁰.

Reasumując, analiza treści wybranych dokumentów powstałych w ramach Organizacji Narodów Zjednoczonych umożliwia systematyzację ujęcia problemu ochrony mniejszości narodowych w postaci konkluzji, iż ONZ jako forum współpracy międzynarodowej stosuje koncepcję ochrony praw osób należących do mniejszości w ramach ochrony praw człowieka. Takie podejście wynika z doświadczeń okresu funkcjonowania Ligi Narodów i skutków stosowania koncepcji grupowej ochrony praw mniejszości. Pewne elementy tak zwanego kolektywnego ujęcia praw mniejszościowych można zauważyć w zapisach o okresowym dopuszczeniu do stosowania w systemach prawnych specjalnych praw grupowych, które mają zapewnić osobom należącym do mniejszości równość formalną. Zindywidualizowane traktowanie mniejszości implikuje brak jednorodnej definicji terminu „mniejszość”. W różnych dokumentach

¹³⁰ Deklaracja praw osób należących do mniejszości narodowych lub etnicznych, religijnych i językowych, rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ nr 47/135 z 10.12.1992 r. [za:] Strona internetowa Viadrina International Law Project, <http://www.vilp.de/framep11.htm> [dostęp lipiec 2006].

obecne jest zróżnicowanie pojęciowe, stanowiące rozwinięcie formuły antydyskryminacyjnej. Mowa jest zatem o zakazie dyskryminacji ze względu na kolor skóry, rasę, religię lub pochodzenie etniczne, narodowe, ale także i przynależność do grup rasowych, narodowych, religijnych czy też etnicznych. Niejednorodność i brak logicznej konsekwencji, skutkuje dowolnością interpretacyjną w zakresie systematyki pojęć. Jedynie termin „dyskryminacja rasowa” został zdefiniowany jednoznacznie politologicznie.

Mechanizm powstawania systemu ochrony praw człowieka, który w ramach ONZ zawiera również ochronę praw mniejszości w szerokim ujęciu, skonstruowany jest w oparciu o dychotomiczny podział na model deklaracyjny oraz prawno-traktatowy. U podstaw rozwiązań prawnych w ramach ONZ leżą dokumenty o charakterze deklaracji woli stron, które nie wymagają ratyfikacji. Ich emanacją praktyczną są konwencje lub pakty ratyfikowane przez właściwe konstytucyjne organy państw-sygnatariuszy. Ratyfikacja tych dokumentów pociąga za sobą włączenie ich do systemów prawnych sygnatariuszy. Nadto nadmienić należy także, iż konwencje oraz pakty przewidują utworzenie organów roboczych, których zadaniem jest nadzór nad realizacją zapisów konwencji/paktów.

Podkreślić należy również, iż analiza treści dokumentów Organizacji Narodów Zjednoczonych w kontekście ochrony praw osób należących do mniejszości wydaje się być silnie związana ze stanem stosunków międzynarodowych. Przemiany społeczno-polityczne na świecie w drugiej połowie XX wieku mają swoje odzwierciedlenie w treści dokumentów. W działaniach członków ONZ widoczny jest trend współczesnego reagowania na pojawiające się problemy. Domniemywać można, iż treść dokumentów ONZ jest odpowiedzią na występowanie konfliktów narodowościowych lub etnicznych. Skuteczność tych działań

w oparciu o istniejące ramy prawne, nakreślone przez wspólnotę międzynarodową rozumianą jako ogół członków ONZ, jest wysoce dyskusyjna. B. Mikołajczyk zwraca uwagę na potrzebę uchwalenia dokumentu prawa międzynarodowego dotyczącego praw mniejszości, który mógłby wytyczyć kierunki ochrony i nałożyć na sygnatariuszy obowiązek podjęcia stosownych kroków, a także – jako powszechnie obowiązujący standard – stać się punktem wyjścia regulacji opracowywanych przez organizacje regionalne, zawieranych traktatów mniejszościowych oraz rozwiązań wewnętrznych¹³¹. Polityka międzynarodowa na początku drugiej połowy XX wieku i związane z nią odprężenie w relacjach między dominującymi ówczesnie systemami ustrojowymi, przyczyniły się do zapoczątkowania procesu określanego mianem „pokojowego współistnienia”. Jednym z efektów tych zmian w stosunkach międzynarodowych jest powołanie stałej konferencji o charakterze międzynarodowym: Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (KBWE) tworzonej przez kraje europejskie oraz USA i Kanadę. W Akcie Końcowym KBWE w Koszyku I w Zasadzie VII umieszczono zapis: *„państwa uczestniczące, na których terytorium znajdują się mniejszości narodowe, będą szanować prawo osób, należących do takich mniejszości, do równości wobec prawa, dadzą im pełną możliwość rzeczywistego korzystania z praw człowieka i podstawowych wolności i w ten sposób będą chronić ich uzasadnione interesy w tej dziedzinie”*¹³². Odrębne akapity, jak pisze G. Janusz, zatytułowane: „Mniejszości narodowe lub kultury regionalne” obecne były w Koszyku III Rozdziały 3 i 4 i podkreślały wkład, jaki mniejszości narodowe mogą wносить do międzynarodowej współpracy kulturalnej

¹³¹ Mikołajczyk B., op. cit., s.41.

¹³² Akt Końcowy KBWE sporządzony w Helsinkach 1 sierpnia 1975 roku, Gronowska Bożena, Jasudowicz Tadeusz, Mik Cezary, Prawa człowieka. Dokumenty międzynarodowe, wybór materiałów w przekładzie i opracowaniu autorów, Katedra Praw Człowieka Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Wydawnictwo COMER, Toruń 1993, s. 278-287.

i w dziedzinie oświaty. Dokument Końcowy Spotkania Wiedeńskiego natomiast zawierał zobowiązanie państw uczestniczących do: „*podjęcia wszelkich niezbędnych kroków [...] celem zapewnienia ochrony praw człowieka i podstawowych wolności osób należących do mniejszości narodowych na ich terytorium*”¹³³. Postanowienie to uzupełniono o zapis antydyskryminacyjny oraz intencjonalny dotyczący „*chronienia i stwarzania warunków dla popierania tożsamości etnicznej, kulturowej, językowej i religijnej mniejszości narodowych*”¹³⁴. Kolejne dokumenty mające istotne znaczenie dla przedmiotu niniejszej pracy to: Dokument Wiedeńskiego Spotkania KBWE (1986-1989), Dokument Spotkania Kopenhaskiego Konferencji w sprawie ludzkiego wymiaru KBWE (1990 rok), Paryska Karta Nowej Europy (1990 rok) oraz Dokument Helsiński (1992) „Wyzwania czasu przemian”.

Z politologicznego punktu widzenia za najważniejszy dokument uznać należy Dokument Spotkania Kopenhaskiego w sprawie ludzkiego wymiaru KBWE. Czwarty rozdział, liczący jedenaście paragrafów, poświęcony mniejszościom narodowym zawierał istotne stwierdzenie, iż: „*Przynależność do mniejszości narodowej jest sprawą indywidualnego wyboru, który nie może działać na niekorzyść osób dokonujących takiego wyboru*”¹³⁵. Zagwarantowano również osobom należącym do mniejszości narodowych prawo do utrzymywania kontaktów z obywatelami innych państw, „*z którymi łączy ich wspólne pochodzenie etniczne, narodowe, dziedzictwo kulturowe lub wierzenia religijne*”¹³⁶. Oprócz formuły antydyskryminacyjnej i gwarancji dla praw edukacyjnych, językowych, wyznaniowych, swobody zrzeszania się i komunikowania, zindywidualizowano prawa osób należących do mniejszości narodowych

¹³³ por. Janusz G. , op.cit., s.46.

¹³⁴ Ibidem.

¹³⁵ [za:] Boeld Arie, Dwadzieścia lat procesu KBWE: od konfrontacji do współpracy, Wydawnictwo Agencja EXIT na zlecenie Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka, red. Andrzej Rzepliński, przekład Tatiana Klonowicz, Marta Kowalska, wydanie I, Warszawa 1995, s. 67.

¹³⁶ Ibidem.

dopuszczając ich wykonywanie wspólnie z innymi członkami grupy mniejszościowej¹³⁷, podkreślono integralność praw mniejszości z prawami człowieka oraz wyrażono zakaz przymusowej asymilacji. Natomiast w Dokumencie Helsińskim „Wyzwania czasu przemian”, gdzie zaakcentowano prawo osób należących do mniejszości narodowych do aktywności w życiu publicznym i politycznym krajów, w których mieszkają oraz zakaz stosowania administracyjnych środków w celu zmiany struktury etnicznej terenów, gdzie występują mniejszości narodowe. Prezentując ochronę praw mniejszościowych w dokumentach systemu stworzonego przez KBWE, a od 1994 roku Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie, wskazać należy na kilka cech charakteryzujących proces KBWE. Równoprawność uczestników, ograniczony poziom biurokratyczny, polityczny a nie prawnie wiążący charakter dokumentów (tylko dwa z nich: Akt Końcowy KBWE oraz Paryska Karta Nowej Europy zostały formalnie podpisane, pozostałe dokumenty jedynie przyjęto), włączenie osób fizycznych i organizacji pozarządowych oraz uniwersalność poczynionych w nich zobowiązań wraz z kilkoma istotnymi a zarazem nowatorskimi rozwiązaniami instytucjonalnymi to najważniejsze wyróżniki związane z procesem helsińskim¹³⁸.

Kwestia ochrony praw mniejszości obecna jest również w działalności Rady Europy. W jednym z pierwszych dokumentów tej organizacji była Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności z 4 listopada 1950 roku. Z punktu widzenia ochrony praw mniejszościowych najistotniejszy jest artykuł 14 Konwencji: „*Korzystanie*

¹³⁷ Janusz G., op.cit., s.46-48.

¹³⁸ Ze względu na zmiany polityczne w Europie Liviu Aurelian Bota zwraca uwagę na konieczność zredefiniowania kwestii mniejszościowych w ramach OBWE i wzmocnienia poszerzenia instrumentów wykonawczych celem wzmocnienia znaczenia OBWE na obszarze jej działania – zob. Bota Aurelian Liviu, Some considerations regarding the role of the OSCE in regulating minority issues [w:] OSCE and minorities. Assessment and prospects, edited by Stanisław Parzymies, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warsaw 2007, s.222.

z praw i wolności wymienionych w niniejszej konwencji powinno być zapewnione bez dyskryminacji wynikającej z takich powodów, jak płeć, rasa, kolor skóry, język, religia, przekonania polityczne i inne, pochodzenia narodowe lub społeczne, przynależność do mniejszości narodowej, majątek, urodzenia bądź z jakichkolwiek innych przyczyn”¹³⁹. Zawiera ten zapis formułę antydyskryminacyjną, choć jak podkreśla B. Mikołajczyk, jego treść nie w pełni realizuje zasadę niedyskryminacji, odnosząc się jedynie do regulacji zawartych w Konwencji¹⁴⁰. Kolejnym dokumentem w ramach ochrony praw mniejszościowych wypracowanym przez Radę Europy jest Europejska karta języków regionalnych i mniejszościowych z 5 listopada 1992 roku. Pierwszy raz w taki wyraźny oraz jednoznaczny sposób w prawie międzynarodowym ujęto kwestię zróżnicowania językowego. Zdefiniowano również podmiot objęty gwarancjami Karty, a zatem języki regionalne i mniejszościowe, precyzując jednocześnie kwestię terytorialnego zasięgu języków¹⁴¹. Szczegółowo określono także zakres ochrony języków regionalnych i mniejszościowych oraz warunki ich promocji i upowszechniania użycia. Warto jednak zwrócić uwagę na intencjonalny i fakultatywny charakter niektórych zapisów Karty, między innymi artykułu 10 (1) i (3): *„Strony zobowiązują się tak dalece, jak jest to możliwe w rozsądnych granicach [...]”* i *„[...] w zależności od sytuacji każdego języka oraz tak dalece jak to jest możliwe w rozsądnych granicach [...]”* Analiza treści Karty skłania do wniosku, iż stanowi ona oryginalny sposób podejścia do kwestii ochrony praw mniejszości. Nie jest ani ujęciem kolektywnym ani indywidualnym praw mniejszości¹⁴².

¹³⁹ Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, Dz. U. 93.61.284.

¹⁴⁰ Mikołajczyk B., op.cit., s.43.

¹⁴¹ por. art. 1 Europejska karta języków regionalnych i mniejszościowych sporządzona w Strasburgu 5 listopada 1992 roku, Strona Internetowa Rady Europy, http://www.coe.org.pl/re_konw/ETS_148.pdf, [dostęp lipiec 2006], weszła w życie 1 marca 1998 roku.

¹⁴² Stanowi to, jak się wydaje, efektywny kierunek rozwoju ochrony praw mniejszościowych – por. m.in. Andreescu Gabriel, A functional approach. Collective or individual rights [w:] OSCE and minorities. Assessment and prospects, edited by Stanisław Parzymies, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warsaw 2007, s.172.

Sankcjonuje istnienie mniejszości językowych, choć nie definiuje ich precyzyjnie, zawierając jednak formułę antydyskryminacyjną w artykule 7 (2): *„Strony zobowiązują się wyeliminować, jeśli dotychczas tego nie uczyniły, każde nieusprawiedliwione zróżnicowanie, wyłączenie, ograniczenie lub uprzywilejowanie dotyczące posługiwania się językami regionalnymi lub mniejszościowymi wprowadzone z zamiarem zniechęcenia lub wystawienia na niebezpieczeństwo ich zachowania lub rozwoju. Podjęcia specjalnych przedsięwzięć na korzyść języków regionalnych lub mniejszościowych w celu wspierania równości między ludźmi, którzy ich używają, i resztą ludności, lub takich, które właściwie uwzględniają ich szczególną sytuację, nie uważa się za akt dyskryminacji tych, którzy posługują się językami powszechnie używanymi.”*

Jednak dokumentem, który niezwykle szczegółowo precyzuje prawa osób należących do mniejszości narodowych jest Konwencja Ramowa o Ochronie Mniejszości Narodowych sporządzona w Strasburgu w 1995 roku. Indywidualizacja praw osób należących do mniejszości narodowych z możliwością ich grupowej realizacji, połączona została z ujęciem kolektywnym. Następuje bowiem rozróżnienie na ochronę mniejszości narodowych oraz praw osób należących do mniejszości narodowych, zarówno w preambule Konwencji jak i w artykule 1. W dokumencie zwrócono również uwagę na znaczenie subiektywnego aktu woli w wyborze przynależności do mniejszości narodowej oraz ponowiono, w ślad za Dokumentem Kopenhaskim, zakaz przymusowej asymilacji, zakaz administracyjnej zmiany proporcji narodowościowych [art. 3 (1) oraz art.5 i art.16 – przyp. aut.] W zakresie praw edukacyjnych i językowych nowym elementem jest stosowanie pisowni imion oraz nazwisk w brzmieniu języka mniejszościowego oraz nazw geograficznych

i lokalnych. [art.11-14]. Konwencja ramowa uznawana jest za „*katalog praw mniejszości narodowych mający charakter norm konwencyjnych*”¹⁴³.

Analiza dokumentów wypracowanych przez Radę Europy pozwala na konkluzje w postaci stwierdzenia, iż dokumenty nie zawierają definicji podmiotu którego dotyczą, natomiast cechuje je duża szczegółowość rozwiązań prawnych w zakresie ochrony praw mniejszościowych, przy jednoczesnym nasyceniu formułami intencjonalnymi oraz fakultatywnymi (szczególnie w Konwencji Ramowej o ochronie mniejszości narodowych). Daje się zauważyć ponadto występowanie zjawiska tak zwanej „pozytywnej dyskryminacji” oraz obligatoryjności ratyfikacji.

Postępujący proces integracji europejskiej, którego emanacją było powstanie Wspólnot Europejskich, a od 1992 roku Unii Europejskiej, oznacza nowy rozdział w dziedzinie ochrony praw mniejszościowych. Członkostwo Polski oraz Rumunii [wstąpiła formalnie 1 stycznia 2007 – przyp. aut.] w Unii Europejskiej, oznaczają obecność prawa wspólnotowego w systemach prawnych obydwu krajów¹⁴⁴. W ustanawiającym Unię Europejską Traktacie z Maastricht do systemu prawnego Wspólnoty inkorporowano¹⁴⁵ Europejską Konwencję praw człowieka i podstawowych wolności. Jednakże charakter procesu integracji europejskiej kładzie nacisk na zwalczanie na akcentowanie różnorodności kulturowej i językowej, którego celem jest utworzenie wspólnoty

¹⁴³ Rybczyńska Agnieszka Julita, Instytucjonalizacja ochrony mniejszości narodowych i etnicznych na poziomie międzynarodowym [w:] Mniejszości narodowe i etniczne w procesach transformacji oraz integracji, red. E. Michalik, H. Chałupczak, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2006, s.86.

¹⁴⁴ Podkreślić należy, iż w 1993 roku piętnaście państw Unii Europejskiej przyjęło tzw. kryteria kopenhaskie, czyli polityczne kryteria integracji dla potencjalnych członków UE w postaci przestrzegania praw mniejszościowych – por. Markusse Jan, National minorities in the present European Union and their cultural and political rights in relation to developments in international law [w:] The role of ethnic minorities in order regions. Forms of their composition. Problems of development and political rights, Region and regionalism, No. 6 vol. 1, edited by Marek Koter nad Krystian Heffner, University of Łódź, Silesian Institute in Opole, Silesian Institute Society, Łódź-Opole 2003, s. 24.

¹⁴⁵ Lubiszewski Maciej, Garść refleksji o otwarciu Unii Europejskiej na standardy praw człowieka [w:] Człowiek a tożsamość w procesie integracji Europy, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2004, s.337-347.

ponadnarodowej. Przemiany społeczno-polityczne w krajach Europy Środkowo-Wschodniej i związane z nimi konflikty etniczne wpłynęły znacząco na konieczność zwrócenia uwagi na zwalczanie wszelkich przejawów rasizmu i ksenofobii. Z tego też względu polityka Unii Europejskiej w zakresie ochrony praw mniejszościowych opiera się przede wszystkim na powszechnym stosowaniu formuły antydyskryminacyjnej, z poszanowaniem wspomnianej wcześniej różnorodności. Artykuł 13 Traktatu z Amsterdamu z 1 maja 1999 roku stanowi, że: *„Bez uszczerbku dla innych postanowień niniejszego Traktatu oraz w granicach uprawnień nadanych niniejszym Traktatem wspólnocie, Rada działając jednomyślnie na wniosek Komisji i po porozumieniu z Parlamentem Europejskim może podjąć działanie zwalczające dyskryminację w oparciu o płeć, pochodzenie rasowe lub etniczne, religię lub wierzenia [...]”*¹⁴⁶. Zabezpieczeniem tego rodzaju praw są także zapisy Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej. W artykule zatytułowanym „Niedyskryminacja” zapisano: *„[...] Zakazana jest wszelka dyskryminacja w szczególności ze względu na płeć, rasę, kolor skóry, pochodzenie etniczne lub społeczne, cechy genetyczne, język, religię lub przekonania, opinie polityczne lub wszelkie inne opinie, przynależność do mniejszości narodowej, majątek, urodzenie, niepełnosprawność, wiek lub orientację seksualną”*¹⁴⁷. Inny z artykułów pod hasłem „Różnorodność kulturowa, religijna i językowa” wskazuje, że: *„Unia szanuje różnorodność kulturową, religijną i językową”*. Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej prezentuje nowatorskie podejście do praw człowieka. *„Rozpatrywane są one w związku z tym bardziej w ujęciu społecznym*

¹⁴⁶ Łodziński Sławomir, Międzynarodowe standardy ochrony i wspierania mniejszości narodowych. Instytucje oraz organizacje powołane do ochrony mniejszości. [w:] Strona internetowa Olsztyńskiego Stowarzyszenia Mniejszości Niemieckiej, <http://agdm.pl/pdf/standardy.pdf> [dostęp lipiec 2006].

¹⁴⁷ Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej z 7 grudnia 2000 roku, Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej z 16 grudnia 2004 roku, nr C 310/46.

i politycznym niż wyłącznie prawnym [...]”¹⁴⁸. Podsumowując Kartę Praw Podstawowych warto zauważyć, iż dokument ten zajmuje szczególną pozycję w postaci przyznania stronom Karty „*pewnego zakresu swobody w implementacji standardów konwencyjnych*”¹⁴⁹. W dziedzinie ochrony owej różnorodności językowej i kulturowej należy wyróżnić działania wybranych instytucji Unii Europejskiej: Rady Unii Europejskiej oraz Parlamentu Europejskiego. Rada Unii Europejskiej wyznacza główne kierunki działania Wspólnoty. W ramach tego działania mieszczą się również wytyczne związane z ochroną praw mniejszościowych (różnorodności kulturowej i językowej). Do nich zaliczyć należy Deklarację Praw Człowieka Rady Europejskiej z 29 czerwca 1991 roku, gdzie podkreślono, iż: „*[...] ochrona praw mniejszości winna być zapewniona [...] przez skuteczne ustanowienie demokracji. [...] Rada Europejska powtarza, że znaczenie a poszanowanie tożsamości kulturalnej, jak również praw, z których korzystają członkowie mniejszości, a którzy winni móc je wykonywać wspólnie z innymi członkami swoich grup*”¹⁵⁰. W dokumencie powyższym mowa jest również o zindywidualizowaniu praw mniejszościowych z możliwością ich grupowej realizacji. Dziewięć lat po ogłoszeniu tej deklaracji Rada Unii Europejskiej wydała Dyrektywę 2000/43/EC w dniu 29 czerwca 2000 roku, wprowadzającą zasadę równego traktowania osób bez względu na pochodzenie rasowe lub etniczne¹⁵¹ oraz Decyzją 2000/750/EC z dnia 27 listopada 2000 roku ustanowiła

¹⁴⁸ zob. Drzewiecka Bożena, Prawa człowieka w pracach Konwentu Europejskiego [w:] Człowiek a tożsamość w procesie integracji Europy. Materiały III Międzynarodowej Konferencji Praw Człowieka, Olsztyn 29-30.05.2003 r., Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2004, s.245.

¹⁴⁹ Ibidem, s. 349.

¹⁵⁰ Gronowska Bożena, Jasudowicz Tadeusz, Mik Cezary, Prawa człowieka. Dokumenty międzynarodowe, wybór materiałów w przekładzie i opracowaniu autorów, Katedra Praw Człowieka Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Wydawnictwo COMER, Toruń 1993, s. 361.

¹⁵¹ Council directive 2000/43/EC of 29 June 2000 implementing the principle of equal treatment between persons irrespective of racial or ethnic origin, Official Journal of the European Communities 19.7.2000, L 180/22.

wspólnotowy program zwalczania dyskryminacji na lata 2001-2006¹⁵². Liczne deklaracje i rezolucje Parlamentu Europejskiego stanowią egzemplifikację stanowiska społeczności europejskiej, która swój cel upatruje w ponadnarodowej unifikacji, z zachowaniem różnorodności kulturowej i językowej. Takim dokumentem jest między innymi Deklaracja Podstawowych Praw i Wolności Parlamentu Europejskiego z 12 kwietnia 1989 roku, która w artykule 3 (2) realizuje formułę antydyskryminacyjną: „*Wszelka dyskryminacja oparta w szczególności na rasie, kolorze skóry, płci, języku, religii, poglądach politycznych lub jakichkolwiek innych, pochodzeniu narodowym lub społecznym, przynależności do mniejszości narodowej, majątku, urodzeniu lub jakiejkolwiek innej sytuacji jest zakazana*”¹⁵³.

Podsumowując wysiłki Unii Europejskiej wskazać należy, iż dokumenty jej systemu ochrony praw mniejszościowych, mają niejednorodny charakter prawny. Dyrektywy oraz Decyzje posiadają moc prawnie wiążącą państwa członkowskie, z kolei Rezolucje i Deklaracje bez względu na swoją postać formalną, prezentują stanowisko polityczne społeczności wspólnotowej. Taką deklaracją polityczną jest między innymi Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej. Moc prawną zyskała po wejściu w życie Traktatu Lizbońskiego, którego jest elementem integralnym. Dokument opiera się również na szeroko rozumianej formule antydyskryminacyjnej oraz gwarancjach dla praw człowieka i powiązanej z nimi zindywidualizowanej ochrony praw mniejszościowych¹⁵⁴. Zaznaczyć należy jednak, iż polityczno-moralny wymiar dokumentów nie

¹⁵² Council decision of 27 November 2000 establishing a Community action programme to combat discrimination (2001 to 2006), Official Journal of the European Communities 2.12.200, L.303/23.

¹⁵³ Gronowska Bożena, Jasudowicz Tadeusz, Mik Cezary, Prawa człowieka. Dokumenty międzynarodowe, wybór materiałów w przekładzie i opracowaniu autorów, Katedra Praw Człowieka Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Wydawnictwo COMER, Toruń 1993, s. 365.

¹⁵⁴ Szerzej na ten temat: Piwkowski Jan, Problematyka praw mniejszości narodowych i etnicznych w Traktacie ustanawiającym Konstytucję dla Europy [w:] Mniejszości narodowe i etniczne w procesie transformacji oraz integracji., red. Elżbieta Michalik, Henryk Chałupczak, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2006, s.91-100.

oznacza ich fakultatywności w stosowaniu. Są one bowiem podstawą stanowienia prawa wspólnotowego w dziedzinach, których dotyczą. Warto również podkreślić, że w aspekcie zasięgu obowiązywania, mają one wymiar regionalny.

Prezentując w niniejszej pracy kwestię prawnej ochrony praw mniejszościowych jednym z kryteriów wyboru dokumentów jest ich zasięg obowiązywania. Dokumenty w systemie ONZ mają powszechny charakter, dokumenty KBWE europejsko-atlantycki, a OBWE nawet szerszy europejsko-atlantycko-azjatycki¹⁵⁵, dokumenty Rady Europy oraz Wspólnot Europejskich/Unii Europejskiej - regionalny. Wśród innych tego rodzaju porozumień regionalnych wymienić należy: Inicjatywę Środkowo-Europejską oraz Radę Państw Bałtyckich. Pierwsza z nich, jak już wspomniano w poprzednim rozdziale, wprowadziła definicję pojęcia „mniejszość narodowa”. Dokument Inicjatywy potwierdził dotychczas obowiązujące uregulowania zarówno o wiążącym prawnym jak i deklaratorywnym charakterze, związane z działalnością Rady Europy oraz KBWE/OBWE w zakresie ochrony praw mniejszościowych, posiadając jednocześnie wymiar politycznych deklaracji¹⁵⁶.

W ramach Rady Państw Bałtyckich, jednym z najważniejszych aspektów współpracy była kwestia praw mniejszości narodowych. Pisze o tym G. Janusz przytaczając jako przykład sytuację rosyjskojęzycznej mniejszości na Łotwie. Autor ów wymienia powołanie urzędu Komisarza dla Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka, Włącznie z Prawami Osób Należących do Mniejszości *„w celu popierania i wzmacniania*

¹⁵⁵ Boeld Arie, Dwadzieścia lat procesu KBWE: od konfrontacji do współpracy., Wydawnictwo Agencja EXIT na zlecenie Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka, red. Andrzej Rzepliński, przekład Tatiana Klonowicz, Marta Kowalska, Warszawa 1995, s. 5.

¹⁵⁶ Janusz G. , op. cit. , s. 54-57.

demokratycznego rozwoju i ochrony praw człowieka, włącznie z prawami osób należących do mniejszości, w państwach członkowskich”¹⁵⁷.

2.2. *Ochrona praw mniejszości w ramach umów międzypaństwowych*

Kwestia powyższa zawarta jest w szeregu dokumentów podpisanych między Rzeczpospolitą Polską a Rumunią. Podstawową formalną stosunków między państwami jest Układ między Rzeczpospolitą Polską a Rumunią o przyjaznych stosunkach i współpracy z 1993 roku. Spośród licznych artykułów natury polityczno-ekonomicznej, spraw mniejszości narodowych pośrednio dotyczą tylko dwa. Artykuł 13 (4) zawiera deklarację, iż oba kraje popierać będą nauczanie języka polskiego w Rumunii oraz języka rumuńskiego w Polsce, także poza systemem szkolnym, łącznie z tworzeniem szkół dwujęzycznych i kształceniem wykwalifikowanych nauczycieli. Artykuł 15 (1) natomiast zabezpiecza zindywidualizowaną gwarancję praw mniejszościowych z możliwością – także - ich grupowej realizacji oraz zawiera formułę antydyskryminacyjną: *„Obywatele polscy pochodzenia rumuńskiego zamieszkali na stałe w Rzeczypospolitej Polskiej oraz obywatele rumuńscy pochodzenia polskiego (członkowie polskiej mniejszości narodowej w Rumunii) mają prawo, indywidualnie lub razem z innymi członkami swojej grupy, do swobodnego wyrażania, zachowania i rozwijania swojej tożsamości etnicznej, kulturalnej, językowej i religijnej, bez żadnej dyskryminacji i przy zapewnieniu pełnej równości wobec prawa*”¹⁵⁸. Artykuł 15 (2) z kolei zawiera deklarację stron dotyczącą urzeczywistniania praw mniejszości zgodnie ze standardami międzynarodowymi, które znajdują się w dokumentach KBWE.

¹⁵⁷ Janusz Grzegorz, Strona Internetowa Stowarzyszenia „Wspólnota Polska”, Standardy i umowy międzynarodowe, rozdział V, <http://www.wspolnota-polska.org.pl/>, [dostęp lipiec 2006].

¹⁵⁸ Art. 13 (4) Układu z dnia 25 stycznia 1993 roku; Dz.U.94.29.106.

Układ o przyjaznych stosunkach i współpracy zawarto pierwotnie na dziesięć lat z fakultatywną klauzulą automatycznej prolongaty na okresy pięcioletnie, pod warunkiem braku notyfikacji z co najmniej rocznym wyprzedzeniem. Obok Układu o przyjaznych stosunkach i współpracy, prawną podstawą wzajemnych relacji między Polską a Rumunią stanowi również umowa między rządem Rzeczypospolitej Polskiej a rządem Rumunii o współpracy w zakresie nauki, szkolnictwa i kultury wraz z uzupełniającymi ją: programem realizacji na lata 2003-2006 z prolongatą do czasu podpisania kolejnego dokumentu, jak również wcześniejszym Porozumieniem o współpracy między Ministerstwem Edukacji Narodowej Rzeczypospolitej Polskiej i Ministerstwem Edukacji Narodowej Rumunii na lata 1997 - 2000¹⁵⁹ oraz Programem współpracy kulturalnej i naukowej między rządem Rzeczypospolitej Polskiej a rządem Rumunii (lata 1994, 1995, 1996)¹⁶⁰.

Uwzględniając zakres przedmiotowy niniejszej pracy wskazać należy na artykuł 9 Umowy między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Rumunii o współpracy w zakresie nauki, szkolnictwa i kultury, w którym oba kraje zadeklarowały, że: „[...] będą popierać działania umożliwiające swobodny dostęp do wychowania i kultury w językach ojczystych oraz będą sprzyjać, na zasadzie wzajemności, zachowaniu języka, tradycji i tożsamości kulturowej [obywateli rumuńskich narodowości polskiej w Rumunii oraz obywateli polskich narodowości rumuńskiej w Rzeczypospolitej – przyp. aut.] obywateli”¹⁶¹. Szczegóły realizacji tego zapisu określa Program realizacji umowy między rządem Rzeczypospolitej Polskiej a rządem Rumunii o współpracy w zakresie nauki, szkolnictwa i kultury, podpisany w Bukareszcie 8 października 2003

¹⁵⁹ Jureczak K., op. cit. s.72-75.

¹⁶⁰ Strona internetowa Biuletynu Informacji Publicznej Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, <http://bip.mk.gov.pl/>, [dostęp lipiec 2006].

¹⁶¹ Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Rumunii o współpracy w zakresie nauki, szkolnictwa i kultury z dnia 23 czerwca 1994 roku, Dz.U.95.109.531-533.

roku¹⁶². W artykule 8 (1) potwierdza się prawo obywateli polskich pochodzenia rumuńskiego zamieszkałych w Polsce oraz obywateli rumuńskich pochodzenia polskiego w Rumunii, gwarantuje swobodę wyrażania, zachowania i rozwijania tożsamości etnicznej, kulturowej, językowej lub religijnej zgodnie ze standardami międzynarodowymi i ustawodawstwem wewnętrznym. W tymże artykule strony zapewniają enumeratywnie możliwość nauczania języka polskiego/rumuńskiego lub w języku wykładowym polskim/rumuńskim, historii i kultury polskiej/rumuńskiej w placówkach oświatowych i szkołach, wzajemnego zatrudniania nauczycieli oraz dostępu do publicznych środków masowego przekazu. Artykuł 8 (2) zawiera także zobowiązanie strony polskiej do corocznego przyjmowania na własny koszt i według limitu miejsc, młodzieży polskiego pochodzenia na różne formy kształcenia w szkołach publicznych. W Programie realizacji szeroko omówiono ponadto uwarunkowania wymiany kulturalnej i naukowej, z uwzględnieniem wymiany kadry dydaktycznej w ramach lektoratów języków polskiego i rumuńskiego w uczelniach wyższych obu krajów oraz wymiany młodzieży, w tym także studentów.

Kształt szczegółowej ochrony praw mniejszościowych zarówno w Polsce jak i Rumunii w odniesieniu do układów dwustronnych obejmuje oprócz umów międzynarodowych, których stronami są oba kraje - układ o przyjaznych stosunkach i współpracy oraz umowę o współpracy w zakresie nauki, szkolnictwa i kultury wraz z Programem realizacji tejże umowy na lata 2003-2006. Zwrócić należy uwagę na brak definicji terminu „mniejszość narodowa”. Zastosowano tu formułę, którą odnieść można do stwierdzenia Stałego Sądu Międzynarodowej Sprawiedliwości w Hadze w okresie działalności Ligi Narodów, iż istnienie mniejszości jest bardziej

¹⁶² Program realizacji umowy między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Rumunii o współpracy w zakresie nauki, szkolnictwa i kultury, Dz.U.05.34.304.

kwestią stanu faktycznego aniżeli prawa¹⁶³. W istocie zarówno układ jak i umowa kwestię terminologiczną traktują w kategorii obywatelstwa i pochodzenia etnicznego. Problematykę tą podejmują również regulacje w zakresie prawa wewnętrznego obu krajów. Wspomniano w niniejszej pracy o definicji terminu „mniejszość narodowa” w ujęciu przepisów rumuńskich, z uwzględnieniem także projektu ustawy mniejszościowej. W odniesieniu do Polski zaprezentowano definicję zgodną z ustawą o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym.

2.3. Instytucjonalna kontrola zobowiązań mniejszościowych

W celu omówienia powyższego zagadnienia wykorzystana zostanie zmodyfikowana typologia instytucjonalizacji zaproponowana przez Julitę Agnieszkę Rybczyńską. Na potrzeby niniejszej pracy przyjmuje się podział instytucjonalizacji ze względu na ujęcie prawno-instytucjonalne oraz empiryczne. Pierwsze z nich obejmuje tworzenie systemu ochrony prawnej (stanowienie prawa oraz instrumentów i instytucji ochrony na poziomie krajowym lub międzynarodowym), ujęcie empiryczne skupia się przede wszystkim na faktycznym naruszeniu przepisów prawnych¹⁶⁴. Prawno-instytucjonalne podejście do problematyki ochrony praw człowieka widoczne jest szczególnie w działaniach Organizacji Narodów Zjednoczonych. Analizowane w tym rozdziale dokumenty ONZ w zakresie praw człowieka prezentują zindywidualizowany model ochrony praw mniejszościowych jako immanentnej części uniwersalnych praw człowieka. Dopiero sytuacja

¹⁶³ Łodziński Sławomir, Ochrona prawna osób należących do mniejszości narodowych i etnicznych – perspektywa europejska, Raport nr 208, Kancelaria Sejmu, Biuro Ekspertyz i Studiów, Wydział Analiz Ekonomicznych i Społecznych, Warszawa 2002, s.7.

¹⁶⁴ Rybczyńska Agnieszka Julita, Instytucjonalizacja ochrony mniejszości narodowych i etnicznych na poziomie międzynarodowym [w:] Mniejszości narodowe i etniczne w procesach transformacji oraz integracji, red. E. Michalik, H. Chałupczak, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2006, s.81.

polityczna związana z przemianami demokratycznymi na początku lat 90. XX wieku w Europie oraz zanik bipolarnego podziału w polityce międzynarodowej, stanowią punkt zwrotny w postrzeganiu praw mniejszościowych przez ONZ, KBWE/OBWE, ale także i instytucje europejskie. Formuła antydyskryminacyjna zostaje poszerzona o katalog praw przysługujących osobom należącym do mniejszości narodowych z możliwością ich grupowego stosowania. Proces tworzenia rozwiązań prawnych ONZ poprzedzony był wyrażeniem woli politycznej w deklaracjach, które można określić jako posiadające wymiar polityczno-moralny. Emanacją woli politycznej wspólnoty międzynarodowej stały się umowy międzynarodowe wymagające ratyfikacji. Dychotomiczny podział na dokumenty prawnie wiążące oraz inne, warunkuje poziom skuteczności działania stworzonych na ich podstawie instytucji. Drugim czynnikiem wpływającym na efektywność procesu implementacji rozwiązań prawnych jest polityczny charakter organów ONZ. Teza ta znajduje potwierdzenie w przypadku Komisji Praw Człowieka, która powstała w efekcie rezolucji Rady Społeczno-Gospodarczej [organu ONZ istniejącego na podstawie Karty Narodów Zjednoczonych – przyp. aut.] działająca od 16 lutego 1946 roku do 16 czerwca 2006 roku wraz ze swoim aparatem pomocniczym w postaci Podkomisji ds. Popierania i Ochrony Praw Człowieka. Uczestnictwo w Komisji państw powszechnie oskarżanych o łamanie praw człowieka¹⁶⁵, doprowadziło do swoistego paraliżu jej funkcjonowania. Na jej miejsce na mocy rezolucji A/RES/60/251 przyjętej 15 marca 2005 roku przez Zgromadzenie Ogólne ONZ, powołana została Rada Praw Człowieka, która ma za zadanie: *„promować edukację w zakresie praw człowieka, wspierać budowanie systemu doradztwa i odpowiednich struktur, udzielać pomocy technicznej w porozumieniu z zainteresowanymi państwami członkowskimi; służyć jako "forum dla dialogu" dla stron*

¹⁶⁵ Surdel Tomasz, Lepsza Rada Praw Człowieka?, Gazeta Wyborcza, 16.05.2006 r.

zainteresowanych zagadnieniami dotyczącymi praw człowieka; przedstawiać zalecenia Zgromadzeniu Ogólnemu, by zapewnić dalszy rozwój prawa międzynarodowego chroniącego prawa człowieka; wspierać realizację zobowiązań podjętych przez państwa w kwestii przestrzegania praw człowieka, wdrażać cele i rekomendacje przedstawione na konferencjach i szczytach ONZ; dokonywać wszechstronnych okresowych przeglądów dotyczących wypełniania przez każde państwo zobowiązań związanych z przestrzeganiem praw człowieka. Przeglądy te będą dokonywane w oparciu o obiektywną i wiarygodną informację i będą kierowały się zasadą równego traktowania wszystkich państw; opracowywać rekomendacje dotyczące ochrony praw człowieka na podstawie dokonywanych wszechstronnych okresowych przeglądów; rozwijać dialog i współpracę mającą na celu zapobieganie naruszaniu praw człowieka. Szybko reagować na nadzwyczajne sytuacje łamania praw człowieka; przejmować rolę i obowiązki Komisji Praw Człowieka; działać w bliskiej współpracy z rządami, organizacjami regionalnymi, krajowymi instytucjami zajmującymi się prawami człowieka i społeczeństwem obywatelskim; składać coroczne raporty na forum Zgromadzenia Ogólnego”¹⁶⁶. Rada Praw Człowieka przejmując rolę i obowiązki Komisji Praw Człowieka, jako pierwszy element reformy ONZ zmierzającej do wzrostu skuteczności tej organizacji, wyposażona została w sankcję karną w postaci wniosku o zawieszenie przywilejów i praw członkowskich, wobec państwa które poważnie i regularnie narusza prawa człowieka. Rada będzie natomiast dokonywała regularnych przeglądów stanu praw człowieka we wszystkich krajach - członkach ONZ, czym nie zajmowała się Komisja Praw Człowieka. Pośród czterdziestu siedmiu członków Rady Praw Człowieka w składzie pierwszej, trzyletniej kadencji Rady Praw Człowieka znalazły się zarówno Polska jak i Rumunia. „Komisja Praw

¹⁶⁶ Strona internetowa www.un.org/rada_praw/powstanie_zasady.php [dostęp lipiec 2006].

Człowieka spełniła ważną rolę dając międzynarodowej społeczności Deklarację Praw Człowieka i wiele podstawowych traktatów o ochronie podstawowych wolności. Podczas swoich sesji, Komisja rozpatrywała skargi poszczególnych osób na forum międzynarodowym [procedury na podstawie rezolucji 1235 z 1967 roku oraz rezolucji 1503 z 1970 roku Rady Społeczno-Gospodarczej – przyp. aut.]. Stała się tym samym jedynym organem o zasięgu światowym, gdzie przedstawiciele społeczeństwa obywatelskiego mogli skonfrontować się z tymi, którzy naruszają ich prawa. Nowa Rada [Praw Człowieka – przyp. aut.] zachowa tę ważną funkcję, przejmie również istniejący już system niezależnych obserwatorów. Wzmocni współpracę z organizacjami pozarządowymi odgrywającymi ważną rolę w promocji praw człowieka”¹⁶⁷. W ramach ONZ istnieje też szereg innych narzędzi skłaniania państwa do przestrzegania praw człowieka¹⁶⁸.

Instrumentalne ujęcie instytucjonalizacji kontroli zobowiązań międzynarodowych w zakresie ochrony praw człowieka i ochrony praw mniejszościowych, skoncentrowane jest w obszarach implementacji rozwiązań prawnych oraz polityce prewencji. Prewencja to domena mandatu Wysokiego Komisarza OBWE ds. Mniejszości Narodowych, którego powołanie uznać należy za jedno z najbardziej istotnych osiągnięć tak zwanego procesu helsińskiego, a zwłaszcza „ludzkiego wymiaru KBWE”¹⁶⁹. Zadaniem Komisarza jest monitorowanie sytuacji mniejszości narodowych i dzięki tej wiedzy zapobieganie eskalacji konfliktów na tle różnic narodowościowych, których apogeum - szczególnie w Europie

¹⁶⁷ Rada Praw Człowieka nowym organem ONZ [w:] Strona internetowa Ośrodka Informacji ONZ w Warszawie, http://www.unic.un.org.pl/rada_praw/nowy_organ.php, [dostęp lipiec 2006].

¹⁶⁸ Są to między innymi: raporty, telegramy Sekretarza Generalnego, Rezolucje Zgromadzenia Ogólnego, apele, skargi, oferta „dobrych usług”, publiczne potępienie oraz działania kompensacyjne, specjalne mechanizmy Komisji Praw Człowieka - niezależni eksperci i specjaliści sprawozdawcy [za:] Łódziński Sławomir, Międzynarodowe standardy ochrony i wspierania mniejszości narodowych..., s.7.

¹⁶⁹ Wolfgang Zellner wskazuje na funkcjonalną specyfikę charakteru tej instytucji; Zellner Wolfgang, Adapting OSCE field operations and the High Commissioner on national minorities to new challenges and tasks [w:] OSCE and minorities. Assessment and prospects, edited by Stanisław Parzymies, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warsaw 2007, s.201.

Środkowo-Wschodniej - przypada na początek lat 90. XX wieku. Ta prewencja przyjmuje postać „wczesnego ostrzegania”, „wczesnego reagowania” oraz mediacji w przypadku braku deeskalacji konfliktu. Urząd Wysokiego Komisarza OBWE ds. Mniejszości Narodowych jest efektem dokumentu końcowego helsińskiego spotkania KBWE w 1992 roku. Konferencje przeglądowe oraz seminaria specjalistyczne bowiem także stanowią formę instrumentalnej kontroli zobowiązań mniejszościowych. Wysoki Komisarz OBWE to instytucja, w ramach funkcjonowania której nie przewidziano indywidualnego trybu skargowego, przewidziano natomiast możliwość konsultacji z organizacjami pozarządowymi, z wyłączeniem propagujących lub stosujących terroryzm. Komisarz OBWE ds. Mniejszości Narodowych korzysta z pomocy Biura Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka, z siedzibą w Warszawie, które to mocą Dokumentu Helsińskiego KBWE z 1992 roku, wspiera państwa OBWE w poszanowaniu praw człowieka i podstawowych wolności oraz promowanie tolerancji i zapobieganie dyskryminacji¹⁷⁰.

Specyficzną instytucję, której zadaniem jest wspieranie edukacji oraz promowanie praw człowieka stanowi od 1999 roku, Komisarz Praw Człowieka Rady Europy będący instytucją niesądową (nie rozpatruje skarg indywidualnych). Komisarz Praw Człowieka Rady Europy wybierany przez Zgromadzenie Parlamentarne tej organizacji na sześcioletnią kadencję jest organem prowadzenia polityki prewencyjnej realizowanej przez edukację oraz wsparcie dla implementacji rozwiązań prawnych, które służą promowaniu praw człowieka¹⁷¹. Podobną rolę, ale w dziedzinie ochrony praw mniejszości, odgrywa powołana w 1994 roku Europejska Komisja Przeciwko Rasizmowi i Nietolerancji Rady Europy, która publikuje roczne raporty w sprawie przestrzegania praw mniejszości

¹⁷⁰ Strona internetowa Biura Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka, <http://www.osce.org/odihr>, [dostęp sierpień 2006].

¹⁷¹ Rezolucja (99) 50 Komitetu Ministrów Rady Europy przyjęta 7 maja 1999 roku w Budapeszcie.

narodowych i etnicznych w krajach należących do Rady Europy. Upowszechnia także pozytywne przykłady rozwiązań problemów mniejszościowych¹⁷². Popularyzacja przykładów tak zwanych „dobrych praktyk” to także jedno z zadań posiadającego osobowość prawną, autonomicznego organu Unii Europejskiej – Europejskiego Centrum Monitorowania Rasizmu i Ksenofobii, które również prowadzi prace analityczne związane z zapobieganiem tym zjawiskom na podstawie monitoringu ich występowania w oparciu o Europejską Sieć Informacji o Rasizmie i Ksenofobii¹⁷³. Tworzą ją organizacje krajów członkowskich określane mianem Krajowych Punktów Kontaktowych¹⁷⁴. [w Polsce jest nim Helsińska Fundacja Praw Człowieka – przyp. aut.]

Elementem europejskiej polityki prewencyjnej w zakresie konfliktów etnicznych jest również Pakt Stabilności w Europie. To „*organizm złożony z około 40 państw i organizacji międzynarodowych, który pragnie tworzyć i promować skoordynowane strategie ukierunkowane na rozwiązywanie problemów trapiących całą Europę Południowo-Wschodnią*”¹⁷⁵. W swojej strukturze organizacyjnej w stoliku regionalnym Europy Południowo-Wschodniej utworzono specjalny „podstolik roboczy” zajmujący się kwestiami demokratyzacji oraz prawami człowieka¹⁷⁶. Do instrumentalnego ujęcia instytucjonalnych metod kontroli zobowiązań w ramach dokumentów europejskich obejmujących prawa osób należących do mniejszości narodowych, zaliczyć należy także

¹⁷² Łodziński Sławomir, Ochrona prawna osób należących do mniejszości narodowych i etnicznych – perspektywa europejska, Raport nr 208, Kancelaria Sejmu, Biuro Ekspertyz i Studiów, Wydział Analiz Ekonomicznych i Społecznych, Warszawa 2002, s.25-26 i s.30.

¹⁷³ Rozporządzenie Rady (WE) nr 1035/97 z 2 czerwca 1997 roku wraz z późniejszymi zmianami na podstawie Rozporządzenia Rady (WE) nr 1652/2003 z dnia 18 czerwca 2003 r., Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej nr L245,29/09/2003, P.0033– 0035.

¹⁷⁴ Machocka Anna, Przeciwdziałanie dyskryminacji w Unii Europejskiej [w:] Mniejszości narodowe i etniczne w procesach transformacji oraz integracji, red. Elżbieta Michalik, Henryk Chałupczak, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2006, s. 109.

¹⁷⁵ Henderson Steward, Powoli, ale skutecznie., Przegląd NATO, jesień 2002, [za:] wersja elektroniczna Przeglądu NATO, <http://www.nato.int/docu/review/2002/issue3/polish/analysis.html> [dostęp sierpień 2006].

¹⁷⁶ Strona internetowa Paktu Stabilności, <http://www.stabilitypact.org> [dostęp sierpień 2006].

mechanizm monitorujący przewidziany przez Europejską Kartę Języków Regionalnych i Mniejszościowych oraz Europejską Ramową Konwencją o Ochronie Mniejszości Narodowych. Zakłada on obligatoryjnie składanie raportów przez sygnatariuszy z realizacji zobowiązań zawartych w tych dokumentach analizowanych następnie przez komitety niezależnych ekspertów. Europejska Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności z kolei dopuszcza możliwość „zażądania wyjaśnień przez Sekretarza Generalnego Rady Europy od strony konwencji w sprawie sposobu, w jaki prawo wewnętrzne strony zapewnia skuteczne stosowanie jej postanowień¹⁷⁷”. W stosunku do Europejskiej Konwencji Ramowej o Ochronie Mniejszości Narodowych wysuwane są natomiast zastrzeżenia związane ze słabością norm implementacyjnych oraz słabym mechanizmem kontrolnym¹⁷⁸.

W toku powyższych rozważań niejednokrotnie pojawił się aspekt współpracy z organizacjami pozarządowymi w celu przeciwdziałania naruszeniom praw osób należących do mniejszości narodowych. Organizację pozarządową mają znaczyć udział w tym procesie w ramach ujęcia instrumentalnego. Z uwagi na charakter niniejszego opracowania należy przeanalizować kilka wybranych organizacji pozarządowych: Europejskie Biuro Języków Mniej Używanych, Międzynarodowa Grupa Praw Mniejszości oraz Organizacja Narodów i Ludów Niereprezentowanych. Pierwsza z nich z siedzibą w Dublinie jest organizacją finansowaną przez Komisję Europejską¹⁷⁹. Celem jest wspieranie różnorodności językowej występującej w Unii Europejskiej, obejmującej języki autochtoniczne między innymi poprzez prace badawcze w ramach Europejskiej Sieci Informacji, Dokumentacji i Badań nad

¹⁷⁷ Mikołajczyk B., op. cit., s.129.

¹⁷⁸ Rybczyńska Agnieszka Julita, op. cit., s.86-87.

¹⁷⁹ Decyzja nr 792/2004/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z 21 kwietnia 2004 roku, Official Journal of the European Union, Dz.U. Unii Europejskiej nr L138 z 30.4.2004.

Językami Regionalnymi i Mniejszościowymi. Międzynarodowa Grupa Praw Mniejszości natomiast działa na rzecz ochrony praw mniejszości etnicznych, religijnych i językowych między innymi poprzez promowanie tolerancji i zwalczanie przejawów rasizmu¹⁸⁰. Organizacja Narodów i Ludów Niereprezentowanych¹⁸¹ z Hagi skupia rdzenne narody oraz mniejszości narodowe, które nie mają oficjalnej reprezentacji na forum organizacji międzynarodowych. Różnorodność celów zależna od dążeń poszczególnych społeczności członkowskich jest stosunkowo duża i obejmuje między innymi prawo do samostanowienia, ale także i prawo do zachowania tradycyjnych sposobów życia ludności tubylczej.

Reasumując instrumentalne ujęcie instytucjonalnej kontroli praw mniejszościowych stwierdzić należy, że J. Rybczyńska, istnienie różniących się celami oraz mechanizmami ścieżek instytucjonalizacji: ochrona mniejszości jako element powszechnych praw człowieka, instytucje ochrony wpisane w proces kształtowania bezpieczeństwa i jako część procesu integracji politycznej¹⁸². Zwłaszcza ta ostatnia „droga” instytucjonalizacji ma odzwierciedlenie szczególnie we wspomnianym Pakcie Stabilności, gdyż jednym z jego założeń celowych była integracja państw Europy Środkowo-Wschodniej ze strukturami euro-atlantyckimi, pod warunkiem przestrzegania praw mniejszościowych.

Immanentną cechą ujęcia empirycznego kontroli zobowiązań mniejszościowych jest tryb skargowy: indywidualny i fakultatywnie grupowy. Uwzględniając chronologię powstania oraz zasięg działania, jako przykład realizacji trybu skargowego wymienić należy apolityczne ciała powołane na mocy traktatów zawieranych na forum ONZ. Do takich zaliczane między innymi są złożone z niezależnych ekspertów: Komitet

¹⁸⁰ Strona internetowa Minority Right Group International, <http://www.minorityrights.org> [dostęp sierpień 2006].

¹⁸¹ Strona internetowa Unrepresented Nations and Peoples Organization, <http://www.unpo.org> [dostęp sierpień 2006].

¹⁸² Rybczyńska Agnieszka Julita, op. cit., s.82.

Praw Człowieka, Komitet do spraw Likwidacji Dyskryminacji Rasowej (nadzorowanie realizacji zobowiązań Międzynarodowej Konwencji w Sprawie Likwidacji Wszelkich Form Dyskryminacji Rasowej) oraz Komitet Praw Dziecka (monitoring realizacji postanowień Konwencji o Prawach Dziecka). Komitety specjalistyczne wspomagają swoimi sugestiami, rekomendacjami oraz opiniami Radę Społeczno-Gospodarczą. Badają one składane przez Państwa raporty o przestrzeganiu praw zawartych w traktatach oraz skargi wnoszone przez państwa i jednostki¹⁸³. Omawiając - odnoszące się do praw mniejszościowych dokumenty ONZ - przez pryzmat mocy prawnej i z uwzględnieniem chronologii powstania, pierwszym prawnie wiążącym dokumentem był Międzynarodowy Pakt Praw Politycznych i Obywatelskich oraz jego pierwszy Protokół Fakultatywny, który sankcjonował powstanie Komitetu Praw Człowieka¹⁸⁴. Jego zalet upatrywać należy w procedurze skargowej związanej z analizą raportów Państw - Stron Paktu o stanie realizacji jego postanowień. Procedura skargowa skorelowana jest z rozpatrywaniem skarg państw na inne strony Paktu, co do których zachodzi podejrzenie, iż nie wywiązują się ze zobowiązań oraz analizą skarg i zawiadomień jednostek, które subiektywnie doświadczają naruszeń praw człowieka. Komisja po zbadaniu przedmiotu skargi wydaje opinię, czyli wyraża własne stanowisko zbliżone do orzeczeń sądowych, ale pozbawione elementu represyjnego. Niezależni eksperci biorą również udział w tak zwanych misjach grup roboczych albo jako specjaliści reporterzy przygotowują swoje sprawozdania mające charakter pomocy technicznej, a nie opinii prawnej, które analizowane były między innymi przez Komisję Praw Człowieka¹⁸⁵. Misje ekspertów

¹⁸³ Mikołajczyk B., op. cit. , s.125.

¹⁸⁴ Szerzej na temat systemowej ochrony praw człowieka w ramach ONZ, strona internetowa Ośrodka Informacji ONZ w Warszawie, http://www.unic.un.org.pl/prawa_czlowieka/pcz_system_ochrony.php, [dostęp sierpień 2006 r.] z zastrzeżeniem terminologicznym w postaci Rady Praw Człowieka powstałej w miejsce Komisji Praw Człowieka oraz Podkomisji ds. Popierania i Ochrony Praw Człowieka jako eksperckiego wsparcia dla działań tejże Komisji.

¹⁸⁵ Mikołajczyk B. op. cit. , s.124.

przewiduje również Dokument Moskiewski KBWE. Kwintesencją instytucjonalizacji ochrony praw mniejszościowych w ujęciu empirycznym, w odniesieniu do Organizacji Narodów Zjednoczonych, jest urząd Wysokiego Komisarza Praw Człowieka ONZ. Komisarz Narodów Zjednoczonych działa od 1993 roku na podstawie rezolucji Zgromadzenia Ogólnego Narodów Zjednoczonych w randze zastępcy Sekretarza Generalnego, korzystając ze wsparcia w postaci Urzędu Wysokiego Komisarza do spraw Praw Człowieka. Jego zdaniem jest oprócz promocji praw człowieka, zapobieganie i reagowanie na naruszenia tychże praw¹⁸⁶. Regionalnym odpowiednikiem urzędu Wysokiego Komisarza Narodów Zjednoczonych jest Komisarz Rady Państw Basenu Morza Bałtyckiego ds. Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka, w tym Praw Osób Należących do Mniejszości, powołany przez Radę Państw Bałtyckich w 1993 roku, pełniący funkcję swego rodzaju rzecznika praw mniejszości, do którego wnoszone są indywidualne skargi. Warto nadmienić, iż u podstaw powołania tego organu legły problemy rosyjskojęzycznej ludności na Łotwie, gdzie wprowadzony był obligatoryjny egzamin ze znajomości języka łotewskiego, historii Łotwy oraz znajomości hymnu narodowego w celu uzyskania obywatelstwa tego kraju¹⁸⁷. Podobną rolę, ale o znacznie większym zasięgu terytorialnym i prawnym oddziaływania, odgrywa Europejski Trybunał Praw Człowieka, który jako organ Europejskiej Konwencji Praw Człowieka został powołany do kontroli i przestrzegania praw zawartych w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka. Europejski Trybunał Praw Człowieka w Hadze na mocy protokołów 11 i 14 zmieniających Europejską Konwencję Praw Człowieka,

¹⁸⁶ Strona internetowa High Commissioner for Human Rights, <http://www.ohchr.org> [dostęp lipiec 2006].

¹⁸⁷ Maciejkanieć Ryszard, Polacy na Łotwie - najbardziej aktywna i życzliwa mniejszość narodowa, Rozmowa z Ainą Balasko, Sekretarzem Ministerstwa Integracji Republiki Łotwy, *Nasz Czas*, Tygodnik Litwa – Łotwa- Estonia, nr 33/2003 (622).

przejął mechanizm rozpatrywania skarg indywidualnych, także po zlikwidowanej w 1998 roku Europejskiej Komisji Praw Człowieka¹⁸⁸.

Rekapitułując przedstawione rozwiązania, wskazać należy na konieczność ewolucyjnej modyfikacji modeli ochrony praw osób należących do mniejszości, w kontekście występowania nowych grup mniejszościowych związanych z emigracją ekonomiczną¹⁸⁹. Walter Kemp z kolei podkreśla znaczenie „ekonomii politycznej” jako czynnika wpływu na politykę mniejszościową, co jego zdaniem mogłoby stanowić światowy ekwiwalent kryteriów kopenhaskich¹⁹⁰.

¹⁸⁸ Szerzej na temat funkcjonowania Europejskiego Trybunału Praw Człowieka na stronie internetowej organu Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, <http://www.echr.coe.int/echr> [dostęp sierpień 2006].

¹⁸⁹ Cytowany wcześniej Levente Salat używa w tym celu pojęcia „trialogu” jako metody określenia trójstronnej współpracy Unii Europejskiej, OBWE i Rady Europy w celu zredefiniowania polityki wobec zróżnicowania mniejszościowego.

¹⁹⁰ Kemp Walter, Gaps, overlaps and opportunities: the institutional response to national minority issues in Europe [w:] OSCE and minorities. Assessment and prospects, edited by Stanisław Parzymies, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warsaw 2007, s.213-214.

ROZDZIAŁ III: Mniejszości narodowe w Rumunii

3.1. *Kształtowanie się etnicznej struktury społeczeństwa rumuńskiego*

3.2. *Polonia w Rumunii*

3.2.1. *Kierunki aktywności mniejszości polskiej*

3.3. *Mniejszości narodowe w ujęciu statystycznym*

3.1. *Kształtowanie się etnicznej struktury społeczeństwa rumuńskiego*

Zróżnicowanie etniczne współczesnej Rumunii wynika przede wszystkim z przekształceń terytorialnych w obrębie terenów zamieszkałych przez rumuński żywioł etniczny. Chronologicznie problematyka obszarów etnicznie rumuńskich wiąże się zatem z kształtowaniem granic polityczno-administracyjnych rumuńskiego organizmu państwowego¹⁹¹. Istotnym elementem jest również kwestia rumuńskiego etnosu, który wywodzony jest z trzech stanowisk: romańskiego, dackiego (Dakowie, którzy przyjęli łacinę i elementy cywilizacji rzymskiej) albo też dacko – rzymskiego¹⁹². Owe mity założycielskie pełniły jednak przede wszystkim funkcję polityczną. „Przypadek rumuńskich mitów założycielskich stanowi zwykłą indywidualizację kategorii mitologicznych quasi-universalnych, których celem, niezależnie od miejsca i czasu, jest objaśnianie teraźniejszości poprzez sięgnięcie do genezy oraz łączenie tych dwóch biegunów historii metodą stawiania kamieni milowych”¹⁹³. – konstatuje Lucian Boia. Utylitarny charakter mitów założycielskich przejawiał się stosowaniem ich

¹⁹¹ Historycznie w 1859 roku księstwa naddunajskie - Mołdawia i Wołoszczyzna stały się odrębną jednostką polityczną w ramach imperium otomańskiego, a od 1881 roku tworzyły Królestwo Rumuńskie. Dla zobrazowania zróżnicowania związanego ze zmianami terytorialnymi, oba księstwa przyjęto określać w literaturze przedmiotu mianem: Stare Królestwo stanowiącego część składową România Mare, czyli Wielkiej Rumunii powstałej wskutek politycznych następstw zakończenia pierwszej wojny światowej.

¹⁹² Jedynek Stanisław, *Naród – Społeczeństwo – Państwo. Studia z filozofii społecznej XIX i XX wieku*, Wydawnictwo TRIO, Warszawa 2002, s. 69.

¹⁹³ Boia Lucian, *Rumunii: świadomość, mity, historia*, red. nauk., przekł. Kazimierz Jurczak, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2003, s.112-143.

jako narzędzia: w zmaganiach o równouprawnienie ludności rumuńskiej w osiemnastowiecznym Siedmiogrodzie (społecznie zdominowanym przez węgierską szlachtę i niemieckie mieszczaństwo), budowaniu tożsamości Wielkiej Rumunii czy też formowaniu komunistycznych konstruktów ideologicznych z użyciem dacko-rzymskiego substratu etnicznego¹⁹⁴. Rumuńskie uniwersum kulturowe zatem to konglomerat formacji umysłowej ukształtowanej w kręgu starocerkiewszczyzny i prawosławia oraz mitów założycielskich, których natężenie wykorzystania w historiografii uzależnione było od aktualnych potrzeb politycznych w zakresie kreacji „ducha narodowego”. Identyfikacja narodowa formułowana w oparciu o wspomniane uniwersum stanowiła podatny grunt dla etnocentryzmu, zwłaszcza w czasach Wielkiej Rumunii, która to swoich zasięgiem objęła ziemie zamieszkane przez Rumunów, a w niektórych przypadkach nawet obszary etnicznie nierumuńskie¹⁹⁵. Polityczne decyzje dotyczące zmian granic, który zapadły w wyniku zakończenia pierwszej wojny światowej, stały się zarzewiem konfliktów z sąsiadami zarówno terytorialnych jak i narodowościowych, związanych z rumunizacją administracji oraz życia społecznego, w tym szkolnictwa. Podkreślić jednak należy za P. Eberhardem, że pierwszy raz w historii cały naród rumuński znalazł się w granicach jednego organizmu państwowego, który powiększył się ponad dwukrotnie w stosunku do okresu sprzed wojny¹⁹⁶, podobnie jak i liczba mieszkańców¹⁹⁷, wśród których jedną

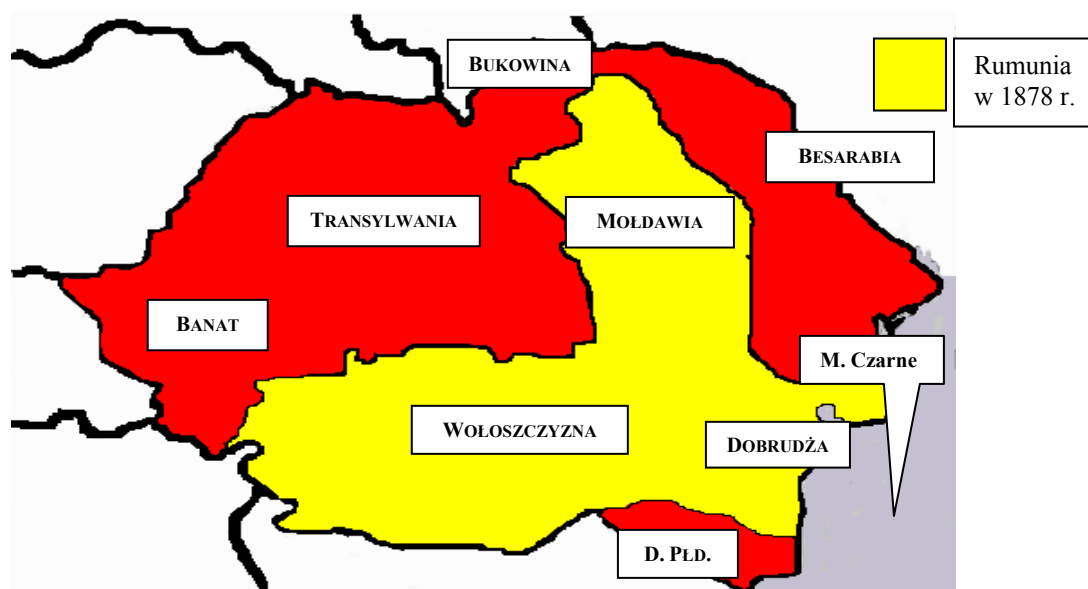
¹⁹⁴ S. Jedynek wskazuje tutaj na tzw. protochronizm, najważniejszy przejaw etnonacjonalizmu reżimu Ceaușescu, nurt który traktował Rumunię jako jeden z centrów cywilizacyjnych świata i prekursorkę odkryć oraz wynalazków zachodnioeuropejskich. Por. Jedynek Stanisław, *Naród – Społeczeństwo – Państwo. Studia z filozofii społecznej XIX i XX wieku*, Wydawnictwo TRIO, Warszawa 2002, s. 74.

¹⁹⁵ Eberhardt Piotr, *Między Rosją a Niemcami. Przemiany narodowościowe w Europie Środkowo-Wschodniej w XX w.*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1996, s. 228.

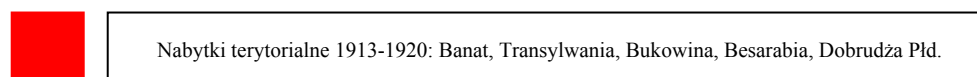
¹⁹⁶ Po I wojnie światowej Rumunia otrzymała na mocy traktatów pokojowych: Siedmiogród, Bukowinę, część Banatu, południową Dobrudżę (terytorium przejęte przez Rumunię już w 1913 r.) oraz Besarabię, która zdecydowała o zjednoczeniu z Rumunią - Demel Juliusz, *Historia Rumunii*, Wydawnictwo Zakład Narodowy im Ossolińskich, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1986, s. 358-359.

¹⁹⁷ Wzrost z ok. 8 mln do 17 mln osób – Demel Juliusz, *Historia Rumunii*, Wydawnictwo Zakład Narodowy im Ossolińskich, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1986, s. 359.

trzecią stanowiły mniejszości narodowe¹⁹⁸. Nabytki terytorialne Rumunii po pierwszej wojnie światowej przyniosły zatem wzrost udziału mniejszości narodowych w strukturze ludnościowej państwa i pojawienie się problemów narodowościowych, które wcześniej niemal nie występowały w kraju borykającym się z konfliktami natury społecznej. Konsekwencją rozwoju terytorialnego były też roszczenia terytorialne sąsiednich krajów, które posługując się argumentacją etniczną doprowadziły do ich uwzględnienia. Obszar państwa rumuńskiego zmniejszył się w 1940 roku o przyłączone do ZSRR Besarabię i północną Bukowinę, południową Dobrudżę przekazaną Bułgarii oraz dwie trzecie Siedmiogrodu, które powróciło do Węgier¹⁹⁹.

Ryc 1. Zmiany granic Rumunii w latach 1878 oraz 1913-1920. Mapa poglądowa opracowana na podstawie M. Willaume, Rumunia, Wydawnictwo TRIO, Warszawa 2004, s. 98.

¹⁹⁸ Spis powszechny z 1930 roku wskazuje, że najliczniejsze grupy etniczne stanowili: Węgrzy (7,9%), Niemcy (4,1%), Żydzi (4%) – [za:] Willaume Małgorzata, Rumunia, Wydawnictwo TRIO, Warszawa 2004, s. 118. W literaturze przedmiotu dominuje jednak pogląd, iż spis międzywojenny przeprowadzony w Rumunii charakteryzował się tendencją do zanizania liczebności mniejszości narodowych ze względów politycznych.

¹⁹⁹ Sumarycznie w 1940 roku Rumunia utraciła na rzecz sąsiednich krajów jedną trzecią terytorium oraz jedną trzecią liczby ludności – zob. Willaume Małgorzata, Rumunia, Wydawnictwo TRIO, Warszawa 2004, s. 145-147. Zmianom terytorialnym towarzyszyła repatriacja ludności: bułgarskiej z tzw. starego królestwa i rumuńskiej z południowej Dobrudży oraz masowe przemieszczanie się rumuńsko-węgierskie w ramach podzielonej Transylwanii.

Zmiany terytorialne na przestrzeni 1913-1944 uznać należy za istotny element destabilizujący sytuację zarówno społeczną jak i polityczną w państwie rumuńskim. W głównej mierze resentymenty historyczne związane z funkcjonowaniem samodzielnego państwa węgierskiego stały się udziałem mniejszości węgierskiej²⁰⁰. Historyczne uwarunkowania przynależności państwowej Siedmiogrodu i związany z nią konflikt społeczny zdominowały kształt i przebieg rumuńsko-węgierskich sporów o Transylwanię. Postępująca w latach międzywojennych intensywna rumunizacja Siedmiogrodu²⁰¹ spowodowała transformację konfliktu politycznego w konflikt o podłożu etnicznym, pogłębianym dodatkowo zróżnicowaniem religijnym oraz oddziaływaniem wspomnianej powyżej rumuńskiej historiografii narodowej i prezentowanych ówczesnie, aktualnych mitów założycielskich²⁰². Umocnienie tej tendencji w postaci lansowania hegemonii etnicznej i kulturowej (etnonacjonalizmu), zapoczątkowanej formalnie w 1968 r. likwidacją Węgierskiego Regionu Autonomicznego Mureș i zmianami administracyjnymi ograniczającymi dominację węgierskiego żywiołu etnicznego, po upadku dyktatury N. Ceaușescu stworzyło przestrzeń polityczną dla partii nacjonalistycznych, które jako ugrupowania współzrządzące odgrywały istotną rolę w kształtowaniu relacji etnicznych w nowych warunkach ustrojowych w pierwszym okresie transformacji systemowej. Rezultatem prowadzonej wówczas polityki etnocentryzmu, jest wyróżnienie konfliktu

²⁰⁰ Ludność o silnej tożsamości węgierskiej zwana potocznie Szeklerami stanowiła większość we wszystkich większych miastach centralnej i północnej Transylwanii. Siedmiogród zasiedlany był przez osadników węgierskich w XIII i XIV wieku w górnej części dorzecza rzek Mureș i Olt – por. Maryański Andrzej, Problemy ludnościowe krajów socjalistycznych, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1974, s. 94-96.

²⁰¹ Proces ten rozgrywał się przede wszystkim w szkolnictwie mniejszości narodowych, ale i z oczywistych względów w administracji państwowej. M. Willaume pisze tutaj o niezwykle korzystnych warunkach wynagradzania nauczycieli rumuńskich, wprowadzeniu języka rumuńskiego do szkolnictwa mniejszościowego czy zakazywaniu dwujęzycznych nazw geograficznych i napisów – zob. Willaume Małgorzata, Rumunia, Wydawnictwo TRIO, Warszawa 2004, s. 120.

²⁰² Do utworzenia Wielkiej Rumunii lansowano koncepcję romańskiego pochodzenia narodu rumuńskiego. Wielka Rumunia natomiast niosła za sobą tradycję dacką, czasy reżimu komunistycznego to dominacja modelu dacko-rzymskiego i wspomnianego protochronizmu.

węgiersko-rumuńskiego jako konfliktu etnicznego stanowiącego etap w procesie narodowotwórczym²⁰³. W odniesieniu do współczesnej Rumunii zjawisko to ewoluowało to w kierunku żądań autonomii terytorialnej ze strony charyzmatycznego pastora László Tökés'a i skupionego wokół niego radykalnego skrzydła politycznej reprezentacji mniejszości węgierskiej w Rumunii – Demokratycznego Związku Węgrów w Rumunii²⁰⁴.

Jako problematyczna jawi się również kwestia besarabska²⁰⁵. Konflikt etniczny ten traktowany winien być jednak jako instrument w polityce współczesnych elit rządzących Rumunii oraz Mołdawii, w którym z jednej strony kwestionuje się fakt istnienia odrębnego narodu mołdawskiego [polityczna idea „jednego narodu w dwóch państwach” rumuńskiego prezydenta Traiana Băsescu²⁰⁶] wskazując na etniczne i językowe pokrewieństwo ludności mołdawskiej i rumuńskiej

²⁰³ M. Budyta-Budzyńska utrzymuje, że w takiej sytuacji konflikt nie jest powodowany obroną tożsamości, która nie jest kwestionowana i jest uznawana przez państwo zamieszkania. Dobrze zintegrowana grupa mniejszościowa, posiadająca poparcie kraju patronackiego, prezentuje własne aspiracje państwowe – postuluje secesję i własne państwo (vide przykład Kosowa) lub secesję i zjednoczenie z krajem pochodzenia (vide Serbowie w Bośni i Hercegowinie) - Budyta-Budzyńska Małgorzata, *Mniejszości narodowe – bogactwo czy problem?*, Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa 2003, s. 243-244.

²⁰⁴ O sile i znaczeniu postulatów secesjonistycznych świadczy fakt dwukrotnej elekcji biskupa w wyborach do Parlamentu Europejskiego jako kandydata niezależnego oraz sukces wyborczy w wyborach lokalnych Węgierskiej Partii Obywatelskiej, której powstanie związane jest z niską efektywnością realizacji postulatów autonomicznych, artykułowanych przez część rumuńskich Węgrów-Szeklerów. Bohater rewolucji grudniowej z 1989 roku wspiera się opinią doradcą Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości w Hadze w sprawie legalności niepodległości Kosowa – por. Nahoï Ovidiu, Băsescu, Tökés, Kosovo, Adevărul 25 iul 2010.

²⁰⁵ W 1812 roku Rosja przejęła od Turcji obszar dzisiejszej Mołdawii (Republiki Mołdowy w stosunkach międzynarodowych) i ze względów politycznych terytorium to określane było mianem Besarabii od nazwiska rosyjskiego gubernatora okręgu. W 1919 roku cały obszar pomiędzy Dniestrem a Prutem włączony został do Wielkiej Rumunii, natomiast tereny na lewym brzegu Dniestru (tzw. Transnistria) należały przez drugą wojnę światową do ZSRR – zob. Solak Marlina, *Etniczna struktura Mołdawii i Naddniestrza jako uwarunkowania bezpieczeństwa w regionie* [w:] *Konflikt niskiej intensywności w Naddniestrzu*, red. Maciej Celewicz, Jerzy Kłoczowski, Marek Pietraś, Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, Lublin 2006, s. 54.

²⁰⁶ Warto podkreślić, iż przedwojenne statystyka rumuńska, jak wskazują A. Maryański i P. Eberhardt, zaliczała do Rumunów także romańską ludność Besarabii, którą z kolei statystyka radziecka traktowała jako odrębną narodowość. Należy przyjąć, że poza względami politycznymi, interpretacja takiego zróżnicowania wynikała przede wszystkim ze specyfiki językowej – używania cyrylicy w Besarabii. Współczesna statyka rumuńska także nie wyróżnia Mołdawian jako mniejszości. Podobnie traktuje się ludność Aromani uznając ją, wbrew jej postulatom, za grupę etniczną narodu rumuńskiego. Aromani domagają się statusu mniejszości narodowej.

[panrumunizm – określenie N. Sineava-Pankowskiej²⁰⁷], a z drugiej zaś strony lansuje koncepcję specyfiki mołdawskiego modelu tożsamości bazującego „na historycznie udowodnionym fakcie wyjątkowości i odrębności historii oraz rozwoju społeczno-kulturalnego Mołdawii i jej mieszkańców, tak od Rumunii, jak i Rosji”²⁰⁸. W Mołdawii problem tożsamości językowej stanowił bodziec do powstania „ruchu wyzwolenia narodowego”²⁰⁹. Mołdawskie elity kulturalne zażądały pod koniec lat 80. XX wieku wprowadzenia alfabetu łacińskiego w miejsce używanej od XIX wieku cyrylicy²¹⁰. Wokół tego postulatu zinstytucjonalizowało się środowisko polityczne obarczone przez ówczesnych mołdawskich komunistów piętnem nacjonalistów. Odgrywało ono istotną rolę w pierwszym etapie transformacji systemowej w Mołdawii do 1994 roku, gdy niepodległościowe referendum przyniosło fiasko tendencjom zjednoczeniowym z Rumunią. Mołdawsko-rumuński konflikt na tle narodowościowym charakteryzuje się obecnie różnym natężeniem i jest wykorzystywany przez obie strony w doraźnych celach politycznych²¹¹. W wymiarze geopolitycznym doprowadził do secesji Naddniestrzańskiej Republiki Mołdawskiej, a w aspekcie systemowym do ustawowych gwarancji samostanowienia Autonomicznego Regionu Gaugaz Yeri,

²⁰⁷ Sineava-Pankowska Natalia, Mołdawskie multikulti, Nowa Europa nr 3-4/2009 [za:] Kapuśniak Tomasz, Słowikowski Michał, Mołdawia – rara avis in terris?. Charakterystyka mołdawskiego reżimu politycznego na tle poradzieckich doświadczeń transformacyjnych, Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, Lublin-Lódź 2009, s. 27.

²⁰⁸ Ibidem, s. 28.

²⁰⁹ Serebrian Oleg, Pasarile pier pe limba lor, Moldovenii pe limba altora [w:] Politosfera, red. O. Serebrian, Chișinău 2001 [za:] Bogutcaia Galina, Sytuacja wewnętrzna Republiki Mołdawii [w:] Konflikt niskiej intensywności w Naddniestrzu, red. Maciej Celewicz, Jerzy Kłoczowski, Marek Pietraś, Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, Lublin 2006, s. 74.

²¹⁰ M. Willaume podkreśla wpływ forsowanej rumunizacji Besarabii w latach 1919-1940, którą utrudniało zrusyfikowanie ludności wiejskiej zachowującej cyrylicę oraz kalendarz juliański, którego zmiana na gregoriański doprowadziła do zbrojnego buntu chłopskiego w 1936 roku – por. Willaume Małgorzata, Rumunia, Wydawnictwo TRIO, Warszawa 2004, s. 120.

²¹¹ Mołdawscy komuniści zarzucali Rumunii inspirowanie wydarzeń tzw. twitterowej rewolucji (anty rządowych zamieszek w Kiszyniowie) w kwietniu 2009 roku. Jako ripostę na ataki polityczne, rumuński prezydent zaproponował szybszą ścieżkę uzyskania rumuńskiego paszportu (paszport kraju należącego do Unii Europejskiej) dla osób, których krewni w czasach przynależności Besarabii do Rumunii, posiadali obywatelstwo tego kraju.

którego konstytucja zapewnia taką możliwość na wypadek połączenia Mołdawii z Rumunią.

Współczesne granice Rumunii ustanowione w wyniku zmian terytorialnych po drugiej wojnie światowej ponownie zmieniły strukturę narodowościową społeczeństwa. Północna Bukowina i Besarabia pozostały w granicach ZSRR (zmiana przebiegu granicy rumuńsko-radzieckiej odbyła się bez wymiany ludności), natomiast północny Siedmiogród ponownie stał się częścią państwa rumuńskiego. Typowe dla okresu wojennego zmiany ludnościowe dotyczyły również liczebność mniejszości narodowych, w tym najliczniejszych: węgierskiej (około 100 tys. wyemigrowało), niemieckiej²¹² i żydowskiej²¹³, natomiast wybrane mniejszości słowiańskie: rosyjska i polska podlegały akcjom repatriacyjnym, podobnie jak mniejszość turecka z Dobrudży i kilka tysięcy Ormian²¹⁴. Zmiana przebiegu granicy rumuńsko-radzieckiej (północna Bukowina i Besarabia) odbyła się bez wymiany ludności, w przeciwieństwie do korekt granicy rumuńsko-bułgarskiej w obrębie Dobrudży, gdzie występują reliktowe mniejszości turecka i tatarska jako pozostałość po czasach politycznej dominacji imperium osmańskiego. Obecność najliczniejszych mniejszości słowiańskich: ukraińskiej i rosyjskiej na ziemiach rumuńskich to rezultat prześladowań religijnych caratu oraz migracji kozaków zaporoskich do delty Dunaju, a także

²¹² Niemcy w Rumunii to przede wszystkim Sasi emigrujący z Saksonii i Turyngii do południowego Siedmiogrodu w okolicy miasta Sybin (rum. Sibiu) w tym samym okresie co ludność węgierskojęzyczna oraz koloniści ze Szwabii osiedlani w XVIII wieku przez Austrię na stepowych obszarach Banatu – zob. Maryański Andrzej, *Narodowości świata*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1998, s. 32-33. W końcowej fazie wojny z Rumunii wyjechało około 300 tys. Niemców [za:] Maryański Andrzej, *Problemy ludnościowe...*, op. cit., s. 97, zaś w latach 1968-1992 RFN przyjęła blisko 369 tys. swoich rodaków z Rumunii, z tym że w okresie dyktatury komunistycznej za każdego emigranta reżim rumuński inkasował określoną kwotę w walucie wymienialnej.

²¹³ Grupa ta mieszkająca głównie w miastach Mołdawii, Bukowiny i północnego Siedmiogrodu szacowana była przed drugą wojną w granicach 500 – 750 tys. osób – por. Eberhardt Piotr, *Między Rosją a Niemcami. Przemiany narodowościowe w Europie Środkowo-Wschodniej w XX w.*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1996, s. 232-235. Około połowa tej ludności została eksterminowana, ponad 120 tys. pozostałych wyemigrowało do Izraela w latach 1946-1947 – por. Maryański Andrzej, *Problemy ludnościowe krajów socjalistycznych*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1974, s. 95.

²¹⁴ Maryański Andrzej, *Problemy ludnościowe krajów socjalistycznych*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1974, s. 97.

występowania ukraińskiego żywiołu etnicznego nad górnym biegiem rzeki Cisa na terenach dzisiejszej granicy rumuńsko-ukraińskiej²¹⁵. Serbowie, Słowacy i Czesi z kolei koncentrują się we wschodnim Banacie, który kolonizowali w XVIII-XIX wieku w okresie przynależności tych ziem do monarchii habsburskiej. Kolonizacja przy użyciu zróżnicowanego etnicznie materiału ludzkiego to jedna z metod kształtowania procesów modernizacyjnych, wykorzystywana przez władze austriackie także na Bukowinie od drugiej połowy XVIII wieku, czyli czasu formalnego przejścia zarządu tej prowincji.

Mapa 1. Rumunia i jej sąsiedzi [przedruk za:] Willaume Małgorzata, Rumunia, Wydawnictwo TRIO, Warszawa 2004, s. 12.

²¹⁵ A. Maryański wskazuje tutaj na obecność etnicznej grupy narodu ukraińskiego Huculów- Maryański Andrzej, *Narodowości świata*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1998, s. 33. Z powodów politycznych, w Rumunii wyróżnia się również na tym obszarze mniejszość Rutenów tożsamą językowo z Huculami.

3.2. *Polonia w Rumunii*

Stosunki polsko-rumuńskie mają wielowiekową tradycję, sięgającą jeszcze wzajemnych kontaktów plemion słowiańskich i ludności wołoskiej²¹⁶. Charakter polskiego wychodźstwa, głównie w Mołdawii i na Wołoszczyźnie²¹⁷, oraz jego liczebność na przestrzeni stuleci układały się nierównoważnie. Wynikało to przede wszystkim z politycznej pozycji oraz mocarstwowego charakteru Rzeczypospolitej szlacheckiej. Warto wspomnieć o tym, iż to jeden z książąt Siedmiogrodu – Stefan Batory został wybrany królem Polski, a żoną jednego z tamtejszych wojewodów była Izabela Jagiellonka, córka Zygmunta Starego, spoczywająca w katolickiej katedrze w Alba Iulia. Terenem ścierania się interesów polskich, tureckich, a w późniejszym okresie także rosyjskich, była jednak przede wszystkim Mołdawia. Władcy tej krainy – gospodarowie, na przykład Piotr Muşat, Aleksander Dobry czy Ştefan cel Mare – w zależności od sytuacji politycznej i militarnej oddawali się albo pod opiekuńcze skrzydła królów polskich, albo Wielkiej Porty. Nie tylko zbrojnie i politycznie interesy polskie reprezentowane były w tej części późniejszego państwa rumuńskiego. Mołdawscy możnowładcy wchodzili w koligacje rodzinne, nie bez politycznych inspiracji, z polskimi rodami szlacheckimi, a swoim synom umożliwiali naukę w kolegiach jezuickich w Polsce²¹⁸. Za czasów hospodara Aleksandra Lăpuşneanu na jego dworze pojawili się polscy kanceliści i tłumacze, a w oficjalnej korespondencji używano również języka polskiego. Inny władca mołdawski – Jeremi

²¹⁶ Rezachevici Constantin, *Legături şi influenţe reciproce între poloni şi români din Evul Mediu până la 1795* [w:] *Polacy i Rumuni na drodze do wzajemnego poznania/Polonezi şi Români pe drumul cunoaşterii reciproce*, red. Stanislava Iachimovschi, Elżbieta Wieruszewska, *Związek Polaków w Rumunii/Uniunea Polonezilor din România*, Suceava 2002, s. 6.

²¹⁷ Kaczmarek Urszula, *Kazimierz Iłakowiczówny pobyt w Rumunii* [w:] *Bliżej siebie. Relacje polsko-rumuńskie/Mai aproape unii de alţii, Relaţii polono-române*, red. Stanislava Iachimovschi, Elżbieta Wieruszewska, *Związek Polaków w Rumunii/Uniunea Polonezilor din România*, Suceava 2003, s. 81.

²¹⁸ *Polacy w Rumunii, wybór dokumentów prawnych dotyczących mniejszości narodowych*, oprac. Kazimierz Jurczak, *Stowarzyszenie „Wspólnota Polska”*, tom IV, Warszawa 2003, s. 9.

Mohyla, katolik, wychowywany między innymi w Polsce, korzystał z pomocy polskich chorągwi stacjonujących w Jassach²¹⁹. Formacje wołoskie natomiast stanowiły trzynastą procent kawalerii Jana III Sobieskiego w bitwie pod Wiedniem²²⁰, a w 1686 roku Jan III Sobieski, wkraczając uroczyście do stolicy Mołdawii – Jassów, zamierzał osadzić na tronie hospodarskim swojego syna Jakuba. W okresie wiktorii wiedeńskiej polskie oddziały stacjonowały w Mołdawii, w okolicach miasta Hârlau. Oprócz nielicznych potomków mieszanych małżeństw, które wówczas zawarto, w miejscowej cerkwi na ścianach zachowały się oryginalne, ale i niezwykle napisy, świadczące o obecności polskiego króla i jego dworzan, wyrzeźbione prawdopodobnie szablami tychże²²¹.

Początki polskiego osadnictwa w Rumunii sięgają XVII wieku i okresu kontrreformacji, kiedy to w 1658 roku Sejm Rzeczypospolitej uchwalił wypędzenie z Polski Braci Polskich, którzy osiedli w Siedmiogrodzie. Pojawienie się Polaków w Rumunii podzielić można na trzy fale migracyjne w obrębie jednego organizmu państwowego i wiązać należy przede wszystkim z austrowęgierskim zwierzchnictwem nad północną Mołdawią. Pierwsza z fal migracyjnych, obejmowała górników kopalń soli w Bochni i Wieliczce, którzy w 1792 roku dotarli do wsi Kaczyka, gdzie podjęli pracę w tamtejszej kopalni. Siedem lat później grupa górali z okolic dzisiejszej, słowackiej miejscowości Cadča pojawiła się na Bukowinie i osiadła w pobliżu Czerniowiec. Niezadowoleni z panujących tam warunków życia uzyskali od władz austriackich zgodę na zmianę miejsca zamieszkania. W latach 1834-1842 założyli polskie wsie na terenie dzisiejszej rumuńskiej części Bukowiny: Nowy Sołonec, Plesza

²¹⁹ Willaume Małgorzata, *Polacy w Rumunii*, Polonijne Centrum Kulturalno-Oświatowe Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 1981, s. 15.

²²⁰ Rezachevici Constantin, *op.cit.*, s. 30.

²²¹ Jurecki Michał, *Krótką charakterystyka poloników znajdujących się w granicach współczesnego państwa rumuńskiego [w:] Polacy i Rumuni na drodze do wzajemnego poznania/Polonezi și Români pe drumul cunoașterii reciproce*, red. Stanislava Iachimovschi, Elżbieta Wieruszewska, Związek Polaków w Rumunii/Uniunea Polonezilor din România, Suceava 2002, s. 191.

i Pojana Mikuli. Kolejne etapy napływu ludności polskiej związane są z utratą niepodległości oraz upadkiem powstania listopadowego z 1830 roku. Ze względu na bliskość granic liczna grupa Polaków znalazła się w Mołdawii. Po upadku powstania z 1831 roku dwa tysiące żołnierzy przybywa do Siedmiogrodu, tyle samo – jak się szacuje – trafiło do Mołdawii po upadku powstania krakowskiego z 1846 roku. Reasumując, podkreślić należy, iż do końca XVIII wieku polska emigracja na tereny dzisiejszej Rumunii, przede wszystkim księstw wołoskiego i mołdawskiego miała w zasadzie charakter polityczny. Utrata niepodległości przez Polskę wyznacza cezurę czasową dającą początek również emigracji typowo ekonomicznej, choć oczywiście nadal Polacy przybywali tam jako uchodźcy polityczni, prowadząc działalność niepodległościową. Czynniki polityczne, które determinowały kształt terytorialny Królestwa Rumunii, oddziałują tym samym na skład etniczny rumuńskiego społeczeństwa. Wprowadzając cezurę czasową w prezentacji miejsca mniejszości w życiu społecznym, należy wydzielić okres do wybuchu pierwszej wojny światowej. Do XIX wieku znaczenie w zróżnicowaniu społecznym odgrywał cenzus majątkowy i cenzus pochodzenia społecznego. Feudalny podział społeczny marginalizował kwestie etniczne. Pojawiły się one w dyskursie publicznym dopiero w okresie kształtowania się państw narodowych. Pod względem majątkowym Węgrzy (Szeklerzy) i Niemcy (Sasi i Szwabi) stanowili elitę społeczną. Wykształcenie się warstwy inteligenckiej oraz skorelowany z tym wzrost świadomości narodowej ludności Europy Środkowo-Wschodniej, zmienił optykę konfliktów społecznych, a ich ciężar trwale przesunął się w kierunku zróżnicowania etnicznego.

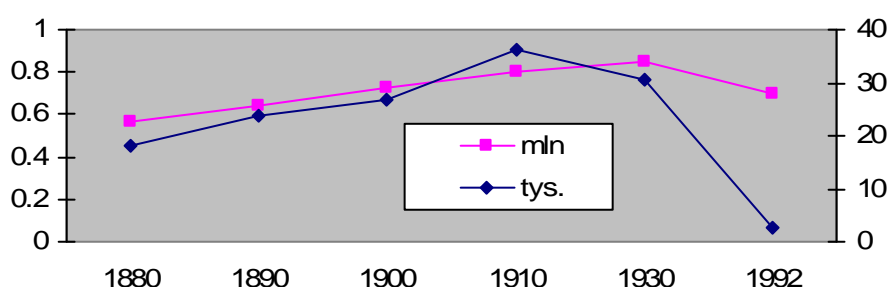
Struktura społeczna Polaków na terenie Królestwa Rumunii, które ukształtowało się w latach 1859-1861, zdominowana była przez dwie grupy społeczne – chłopstwo oraz inteligencję. O ile ludność chłopska

osiedlała się głównie na Bukowinie, czyli na terenie, najogólniej ujmując, od Czerniowiec i okolic do rejonu Suczawy [z rum. *Suceava* – przyp. aut.]²²², o tyle inteligencja w poszukiwaniu zatrudnienia przemieszczała się po terytorium królestwa, osiadając głównie w Bukareszcie oraz Jassach. W niniejszej pracy skoncentrowano się przede wszystkim na przypadku Bukowiny [a przede wszystkim jej rumuńskiej części – przyp. aut.], która od drugiej połowy XVIII wieku stanowiła część cesarstwa austro-węgierskiego i tej przynależności państwowej zawdzięcza rozwój osadnictwa polskiego na tym terytorium. Stąd też stanowić będzie dominantę dalszych rozważań ze względu trwałą i liczną obecność polskiego żywiołu etnicznego. Dualistyczna monarchia dysponowała dużym zakresem swobód mniejszościowych. W pierwszych latach XX wieku utworzono narodowościowe katastry dla zamieszkujących Bukowinę mniejszości, w tym Polaków. Po zakończeniu pierwszej wojny światowej Bukowina – gdzie żywioł polski był najliczniejszy – znalazła się w granicach Rumunii, co wiązało się z koniecznością przystosowania się także ludności pochodzenia polskiego – zarówno obywateli polskich, jak i rumuńskich narodowości polskiej – do nowych warunków życia: nauki języki rumuńskiego oraz podporządkowania się rumuńskiej administracji. Lata międzywojenne obrazują ścisłą współpracę polsko-rumuńską, zwłaszcza w aspekcie wojskowym. Przyjazne stosunki nie wpłynęły jednak na kwestię internowania naczelnych władz polskich, które po wybuchu drugiej wojny światowej i wkroczeniu na wschodnie tereny oddziałów Armii Czerwonej, opuściły kraj. W 1939 roku po ewakuacji polskiego prezydenta, rządu i władz państwowych ówczesną granicę polsko-rumuńską przekracza kilkadziesiąt tysięcy żołnierzy oraz oficerów, z których – jak się ocenia – na terenie dzisiejszej Rumunii pozostało ponad

²²² Szerzej na ten temat: Krakowiak Małgorzata, *Bukowina moja miłość*, Strona internetowa magazynu „Panorama Kultur”, <http://www.pk.org.pl/> [dostęp kwiecień 2006].

cztery tysiące²²³. Widocznym znakiem tej obecności są tablice pamiątkowe świadczące o rezydowaniu internowanego Prezydenta RP Ignacego Mościckiego w miejscowości Bicz oraz Craiova²²⁴, jak również wpis pamiątkowy generała Józefa Hallera, który we wrześniu 1939 roku korzystał z pomocy suczawskich Polaków²²⁵. Internowane polskie władze oraz tysiące uchodźców z walczącej Polski znalazło pomoc w Rumunii. Tamtejszy minister spraw wewnętrznych powołał specjalną komórkę zajmującą się polskimi uchodźcami²²⁶. W latach 70. i 80. XX wieku pojawiła się w Rumunii nowa grupa emigrantów z Polski: małżeństwa polsko-rumuńskie, studenci rumuńskich uczelni lub pracownicy polskich przedsiębiorstw w Rumunii²²⁷. Charakter i struktura żywołu polskiego w Rumunii na przestrzeni wieków charakteryzują się zatem silnym zróżnicowaniem.

Wykres 2. Ilość Polaków (tys.) wśród narodowości (mln) na Bukowinie w latach 1880-1992 [1992 r. - południowa Bukowna – przyp. aut]²²⁸

²²³ Strona internetowa Konsula Honorowego Rumunii w Katowicach, <http://www.consul-romania.pl/romania/polish/polonia.html> [dostęp kwiecień 2006].

²²⁴ Dubicki Tadeusz, *Polscy uchodźcy w Rumunii 1939-1945: studia i materiały*, Warszawska Oficyna Wydawnicza „Gryf”, Warszawa 1995, s. 230 i 233.

²²⁵ Por. Księga Pamiątkowa Domu Polskiego w Suceava, brak paginacji.

²²⁶ Każdy z nich otrzymywał dokument identyfikacyjny pozwalający na przebywanie w miejscowości, do której został skierowany przez rumuńskie władze, oraz świadczenie finansowe. W kilkunastu rumuńskich miastach, do których trafili polscy uchodźcy, zorganizowano szkolnictwo polskie. Szkoły te posiadały uprawnienia szkół publicznych na mocy specjalnego dekretu Ministerstwa Opieki Społecznej z 1940 roku – zob. Gaydamowicz Tadeusz, *Moje wspomnienia z uchodźstwa w Rumunii w latach 1939-1945* [w:] *Blżej siebie. Relacje polsko-rumuńskie/Mai aproape unii de alții, Relații polono-române*, red. Stanislava Iachimovschi, Elżbieta Wieruszewska, Związek Polaków w Rumunii/Uniunea Polonezilor din România, Suceava 2003, s. 69.

²²⁷ Wśród wymienić należy samorządowca z Katowic Janusza Gacmangę, aktywnego działacza na rzecz Polonii – por. *Kronika Szkoły Podstawowej im. Henryka Sienkiewicza w Nowym Sołóncu, województwo Suceava, Rumunia*, brak paginacji.

²²⁸ Opracowanie własne na podstawie danych: Krasowska Helena, *Polacy na Bukowinie Karpackiej. Historia i współczesność* [w:] *Polacy i Polonia na świecie. Stan badań i ich perspektywy na XXI wiek*, Wydawnictwo „Hańcza”, Suwałki-Warszawa-Bydgoszcz 2008, s. 49-53.

Podkreślić należy, iż determinanty obecności Polaków na ziemiach rumuńskich²²⁹ koncentrowały się wokół przełomowych wydarzeń historycznych o znaczeniu zarówno stricte polskim, jak i europejskim. Jednakże zastosowanie podziału opartego o kryteria historyczne nie oddaje w pełni przyczyn zjawisk społecznych, które legły u podstaw emigracji oraz imigracji ludności polskiej, gdyż w stosunku do obecności ludności polskiego pochodzenia etnicznego na ziemiach rumuńskich, mają zastosowanie oba wyżej wymienione procesy społeczne, zróżnicowane pod względem natężenia w czasie oraz braku sekwencji chronologicznej. Cezurę czasową w przypadku rozpatrywania historii osadnictwa polskiego na terenach rumuńskich stanowić może trzeci rozbiór Polski. Okres przedrozbiorowy zdominowały ekspansja polityczna i jej wypadkowa w postaci ekspansji militarnej oraz ekspansja kulturowa, przede wszystkim do Mołdawii oraz Wołoszczyzny. Był to wynik politycznej pozycji Polski, której symbolem stały się bezskuteczne dążenia dynastyczne polskiego króla Jana III Sobieskiego. Natomiast okres porozbiorowy charakteryzuje się przede wszystkim emigracją polityczną oraz migracją innowacyjną, podyktowaną względami merkantylnymi. Przyczyny owych zjawisk społecznych w sposób zasadniczy oddziaływały na strukturę społeczną Polonii, wśród której w okresie przedrozbiorowym dominowały ówczesne elity społeczne, dzięki czemu możliwa stała się recepcja polskich wzorów przez rdzenną administrację oraz oficerowie wojska, którzy poprzez inwestycje majątkowe podnosili własny status społeczny, zasilając szeregi miejscowej arystokracji. Z kolei w okresie porozbiorowym na tereny rumuńskie kierowali się przede wszystkim przedstawiciele wolnych zawodów, środowiska mieszczańskie oraz emigracja polityczna i patriotyczna - uchodźcy polityczni i członkowie konspiracji

²²⁹ Ze względu na charakter rozprawy podstawą badań są tereny południowej części Bukowiny Karpackiej wchodzące obecnie w skład Rumunii.

niepodległościowej. W głównej mierze te grupy społeczne osiadały w ośrodkach miejskich lub majątkach ziemskich patriotycznie nastawionej miejscowej szlachty, upatrującej szansy na wyzwolenie narodowe Rumunów w ramach ruchów narodowo-wyzwoleńczych, które przetoczyły się przez Europę w XIX wieku. Zjawisko migracji innowacyjnej związane było z rozwojem gospodarczym przejętych w 1774 roku przez monarchię austro-węgierską terenów Bukowiny. Kolonizacji wiejskiej²³⁰ sprzyjały liczne serwituty, jak również w odniesieniu do Polaków, czynniki demograficzne (przeludnienia niektórych obszarów na ziemiach polskich, między innymi na Podkarpaciu w rejonie Kolbuszowej oraz ziemi czadeckiej, która obecnie znajduje się w granicach Słowacji). Migrację górali polskich z doliny rzeki Kisucy inicjowała wspomnianymi wyżej przywilejami monarchia, która wspierała także kolonizację przemysłową sprowadzając głównie do kopalni soli w miejscowości Kaczyka, specjalistów górnictwa z Bochni oraz Wieliczki. Podkreślenia wymaga jednak fakt dystansu etnicznego charakteryzującego migrację wiejską, który determinował relacje pomiędzy grupami społecznymi osadników z Podkarpacia, a góralami czadeckimi. Istotne zastrzeżenie przy analizowaniu struktury i charakteru obecności Polaków na ziemiach rumuńskich, przejawia się ponadto w zróżnicowaniu przestrzennym osadnictwa polskiego. Wskazać należy na znaczenie czynników historycznych i politycznych, które je kształtowały, zwłaszcza w odniesieniu do problematyki zaludnienia Bukowiny. Podział na tak zwaną Bukowinę Północną ze stolicą w Czerniowcach oraz Bukowinę Południową z centralnym miastem Suceava, determinuje przede wszystkim strukturę społeczną żywiołu polskiego, ale również kierunki jej aktywności wynikające z historycznej przynależności państwowej tego terytorium.

²³⁰ Petraru Marius, *Polacy na Bukowinie w latach 1775-1918. Z dziejów osadnictwa polskiego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2004.

Uwzględniając kryterium chronologiczne odmiennymi cechami charakteryzuje się bowiem obecność zwartych grup Polaków na terenach Wołoszczyzny i Mołdawii czy też samej Bukowiny w okresie austriackiej okupacji wojskowej i przynależności tego terytorium do prowincji galicyjskiej monarchii austro-węgierskiej oraz samodzielności administracyjnej w formie autonomicznej prowincji cesarstwa, a innymi po przyłączeniu do Wielkiej Rumunii czy w okresie po drugiej wojnie światowej, kiedy to część północna Bukowiny znalazła się w Ukraińskiej Socjalistycznej Republice Radzieckiej, a południowa po stronie Rumunii²³¹. Podział ów nadal jest aktualny, zmieniła się tylko forma prawna obu państw, które po odzyskaniu suwerenności w początkach lat 90. XX wieku, jednym z podmiotów polityki wewnętrznej uczyniły mniejszości narodowe, rzecz jasna ze zróżnicowanym natężeniem działań i ich odmiennym charakterem. W przypadku Rumunii podkreślenia wymaga podnoszony już wielokrotnie fakt ewolucji w podejściu do roli mniejszości narodowych w życiu społecznym oraz politycznym.

3.2.1. Kierunki aktywności mniejszości polskiej

Rozpatrując zagadnienie aktywności ludności polskiej na ziemiach rumuńskich uwzględnić należy zróżnicowanie jej rodzajów, uwarunkowane strukturą oraz statusem społecznym Polaków. Działalność emigracji o charakterze patriotycznym i wojskowym skoncentrowana była w głównej mierze na powodowanej czynnikami politycznymi instytucjonalizacji organizacyjnej, wyrażającej się dążeniami do akcji

²³¹ Chronologicznie podział ten L.A. Suchomłynow periodyzuje odpowiednio: 1775-1919, 1919-1940, 1940-1991, po 1991 – zob. Suchomłynow Aleksy Lech, *Mechanizmy bukowińskiego fenomenu kulturowego: historia i współczesność [w:] Bliżej siebie. Polacy i Rumunii a historyczne i kulturowe dziedzictwo Europy/Mai aproape unii de alții. Polonezi și Români raportăm la patrimoniul istoric și cultural al Europei*, red. Stanislava Iachimovschi, Elżbieta Wieruszewska, *Związek Polaków w Rumunii/Uniunea Polonezilor din România*, Suceava 2007, s.46.

zbrojnej skierowanej przeciwko państwom zaborczym oraz realizacją celów politycznych czołowych, porozbiorowych, emigracyjnych ugrupowań politycznych. Funkcjonowanie migracji innowacyjnej w zakresie aktywności społecznej skoncentrowane było natomiast na zachowaniu dziedzictwa narodowego i kulturowego oraz działaniach związanych z integracją środowisk gospodarczych, w tym tworzenia własnych instytucji finansowych. Struktura społeczna determinowała także w znacznym stopniu przestrzenne zróżnicowanie osadnictwa, albowiem z wyjątkiem kadry technicznej kopalni soli w Kaczyce, inteligencja oraz mieszczaństwo i wolne zawody w głównej mierze osiedlały się w ośrodkach miejskich, dominując przede wszystkim w Jassach, Botuszanach, Paszkanach oraz Bukareszcie i okolicznych miejscowościach, czyli istotnych ośrodkach kulturalno-naukowo-gospodarczych Mołdawii i Wołoszczyzny. Aktywność ludności polskiej zasadzała się zatem na kilku fundamentach: politycznym, oświatowo-społecznym oraz gospodarczym.

Aspekt polityczny podyktowany wydarzeniami historycznymi, ujmowany może być w dwóch płaszczyznach. W pierwszym ujęciu dotyczyć będzie operacji militarnych podejmowanych na terenach rumuńskich, prowadzących do wzniesienia akcji wojskowej przeciw zaborcom, którzy zlikwidowali polską suwerenność. Z drugiej zaś strony aktywność w wymiarze politycznym – pojmowana w wąskim znaczeniu - stanowi funkcję działalności oświatowo-społecznej i zwłaszcza w okresie po 1918 roku, skorelowana jest z wysiłkami związanymi bądź to z rozszerzeniem zakresu swobód dla mniejszości narodowych lub też ze staraniami o utrzymanie dotychczasowego stanu posiadania. Ów związek przyczynowo-skutkowy szczególnie widoczny jest także we wcześniejszym okresie podmiotowości administracyjnej Bukowiny. Przejawiała się ona między innymi funkcjonowaniem regionalnego

parlamentu, gdzie polscy przedstawiciele wykazywali daleko posuniętą relewantność w doborze strategicznych sojuszników politycznych - innych mniejszości narodowych. Polityka legła też u podstaw instytucjonalizacji organizacyjnej w zakresie działalności oświatowo-społecznej. Jeden z nestorów polskiej emigracji w Rumunii Julian Łukaszewski był wszak założycielem komórki organizacyjnej - gminy Zjednoczenia Emigracji Polskiej i twórcą pierwszej polskiej czytelnicy na ziemiach rumuńskich w Mihaileni w 1866 roku. Postać ta wywołuje jednocześnie wiele kontrowersji, głównie w kontekście arbitralnej i krytykowanej decyzji o przekazaniu w 1892 roku do Górnośląskiego Towarzystwa Literackiego w Bytomiu, zbiorów Towarzystwa Biblioteki Polskiej, pomimo prób zintensyfikowania działalności tej uznanej placówki kulturalno-edukacyjnej²³². Konflikty o podłożu personalnym przyniosły też efekt w postaci powołania do życia nowych organizacji: Bratnia Pomoc, Bratnia Pomoc Rzemieślników czy Związek Pracowników Kolei oraz Koło Polskie w Bukareszcie, o których pisze M. Willaume. Między innymi tego typu inicjatywy dały początek wewnętrznej dezintegracji środowiska polskiego, która utrzymywać się będzie do 25 kwietnia 1932 roku, kiedy w miejscowości Hliboka w północnej części Bukowiny doszło do zjazdu zjednoczeniowego organizacji polonijnych. Mimo to, wciąż istniały dublujące się ośrodki kierownicze życia narodowego na Bukowinie, skupione wokół powstałego wówczas Związku Stowarzyszeń Polskich w Rumunii oraz adwokata Grzegorza Szymonowicza²³³. Podkreślenia wymaga fakt, iż do zakończenia pierwszej wojny światowej w odniesieniu do ludności polskiej zamieszkującej ziemie rumuńskie, literatura przedmiotu nie używa pojęcia mniejszości narodowej. Taki status uzyskują

²³² Willaume Małgorzata, *Polacy w Rumunii*, Polonijne Centrum Kulturalno-Oświatowe Uniwersytetu M. Curie-Skłodowskiej, Lublin 1981, s. 50 i dalsze.

²³³ Nowak Krzysztof, *Plany reorganizacji polskiego życia narodowego w Rumunii w latach 1938-1939* [w:] *Bliżej siebie. W kręgu relacji polsko-rumuńskich/Mai aproape unii de alții. În lumea relațiilor polono-române*, red. Stanislava Iachimovschi, Elżbieta Wieruszewska, Związek Polaków w Rumunii/Uniunea Polonezilor din România, Suceava 2005, s. 198.

Polacy w czasie istnienia tak zwanej Wielkiej Rumunii²³⁴. Ten okres w dziejach Polonii jest jednak zdominowany przez próby konsolidacji reprezentacji mniejszości polskiej²³⁵, a pod względem politycznym ogranicza się jedynie do zajmowania jednego, symbolicznego miejsca w Senacie z nominacji królewskiej i to nie przez cały okres międzywojenny²³⁶, sprawowania mandatu senatorskiego przez Tytusa Czerkawskiego w latach 1939-1940²³⁷, jak również okresu sprawowania przez jednego z liderów środowiska polonijnego Grzegorza Szymonowicza mandatu poselskiego. Wspomnieć należy ponadto o kilku przypadkach udziału Polaków w sprawowaniu władzy na poziomie lokalnym w radach miejskich Czerniowiec i Storożyńca, a także sprawowania funkcji merów Bukaresztu i Chocimia, nie licząc dwutygodniowego epizodu Sadyka Paszy vel Michała Czajkowskiego i jego komendantury miasta w 1854 roku²³⁸. W rozważaniach nad problematyką aktywności Polaków na ziemiach rumuńskich nie sposób pominąć ludności plebejskiej - podmiotu kolonizacji wiejskiej, którą charakteryzowała świadomość narodowa wynikająca z tradycji kulturowej oraz obrzędowości religijnej. Tradycja narodowa i językowa wśród grup osadniczych na terenach zarówno

²³⁴ W literaturze przedmiotu liczbę Polaków w latach 1921 – 1936 szacuje się na 50-80 tys., w tym połowa mieszkających w północnej Bukowinie. Niektóre informacje wskazują na o połowę mniejszą liczebność mniejszości polskiej względem węgierskiej – por. Hrenciuc Daniel, *Minoritatea poloneză din Bucovina în perioada interbelică. Reflexe statistice, politice, educaționale și culturale* [w:] *Bliżej siebie. Relacje polsko-rumuńskie/Mai aproape unii de alții, Relații polono-române*, red. Stanislava Iachimovschi, Elżbieta Wieruszewska, Związek Polaków w Rumunii/Uniunea Polonezilor din România, Suceava 2003, s.137-140.

²³⁵ Szerzej Dopierała Kazimierz, *Spółeczność polska na Bałkanach* [w:] *Polonia w Europie*, red. Barbara Szydłowska-Cegłowa, Zakład Badań Narodowościowych Polskiej Akademii Nauk, Poznań 1992, s. 657-661.

²³⁶ Bujak Jan, *Działacz polski z Baniłowa – senatorem rumuńskim* [w:] *Polacy i Rumuni na drodze do wzajemnego poznania/Polonezi și Români pe drumul cunoașterii reciproce*, red. Stanislava Iachimovschi, Elżbieta Wieruszewska, Związek Polaków w Rumunii/Uniunea Polonezilor din România, Suceava 2002, s. 116-123.

²³⁷ Bruja Florian Radu, *Polonezii din România în Frontul Renașterii Naționale* [w:] *Bliżej siebie. Rumunii i Polacy w Europie. Historia i dzień dzisiejszy/Mai aproape unii de alții. Români și polonezi în Europa. Istorie și prezent*, red. Stanislava Iachimovschi, Elżbieta Wieruszewska, Związek Polaków w Rumunii/Uniunea Polonezilor din România, Suceava 2006, s.149.

²³⁸ Bujak Jan, *Działacz polski z Baniłowa – senatorem rumuńskim* [w:] *Polacy i Rumuni na drodze do wzajemnego poznania/Polonezi și Români pe drumul cunoașterii reciproce*, red. Stanislava Iachimovschi, Elżbieta Wieruszewska, Związek Polaków w Rumunii/Uniunea Polonezilor din România, Suceava 2002, s. 37 i s. 66.

Bukowiny północnej jak i południowej, przekazywana była w formie ustnej, osiągając etap sformalizowany z chwilą pojawienia się we wsiach pierwszych, polskich nauczycieli w drugiej połowie XIX wieku. Efektywność pracy pedagogicznej paradoksalnie obniżona została odzyskaniem przez Polskę niepodległości, co doprowadziło do zjawiska drenażu inteligencji polskiej z Wielkiej Rumunii i zakłóciło dość poważnie pracę oświatową realizowaną w środowiskach polonijnych oraz w zasadniczy sposób wpłynęło na deformację struktury społecznej mniejszości polskiej. Po raz drugi zjawisko to pojawiło się po zakończeniu drugiej wojny światowej, kiedy do 1950 roku tereny włączone do ZSRR oraz Rumunii opuściło kilkanaście tysięcy osób osiedlając się na Ziemiach Odzyskanych²³⁹. Ich potomkowie sformalizowali życie instytucjonalne środowiska górali bukowińskich²⁴⁰ przez prowadzenie aktywnej działalności kulturalnej i promocyjnej głównie w ramach zespołów folklorystycznych oraz organizacji o ponadlokalnym charakterze: Fundacji Bukowińskiej Bratnia Pomoc w Lubaniu i Stowarzyszeniu Wspólnota Bukowińska z Zielonej Góry. Egzemplifikacją funkcji integracyjnej jest kolektywna aktywność służąca utrzymaniu więzi pomiędzy ojczyzną regionalną a ideologiczną. Środowisko bukowińskie w Polsce charakteryzuje się rozproszeniem terytorialnym oraz zróżnicowaniem wewnętrznym²⁴¹. Jest to pochodna dystansu etnicznego, różnicującego fale kolonizacji wiejskiej pod względem pochodzenia geograficznego. Z kolei

²³⁹ Liczbę osób, które wyemigrowały wówczas do Polski z terenów włączonych do Rumunii i ZSRR, ocenia się na ponad 20 tys. Szczegółowe dane: Bujak Jan, *Migracje bukowińskich Polaków w latach 1939-1950* oraz Hrenciuc Daniel, *Repatrierea polonezilor Din partea de sud a Bucovinei* [w:] *We wspólnocie narodów i kultur. W kręgu relacji polsko-rumuńskich/Comunitatea popoarelor și culturilor. În lumea relațiilor polono-române*, red. Stanislava Iachimovschi, Elżbieta Wieruszewska, *Związek Polaków w Rumunii/Uniunea Polonezilor din România*, Suceava 2008.

²⁴⁰ Skibiński Wilhelm, *Integracyjna rola Stowarzyszenia „Wspólnota Bukowińska” na rzecz środowiska bukowińskiego* [w:] *Polacy i Rumuni na drodze do wzajemnego poznania/Polonezi și Români pe drumul cunoașterii reciproce*, red. Stanislava Iachimovschi, Elżbieta Wieruszewska, *Związek Polaków w Rumunii/Uniunea Polonezilor din România*, Suceava 2002, s. 205-208.

²⁴¹ Pokrzyńska Magdalena, *Bukowińczycy w Polsce. Krótka charakterystyka środowiska*, [w:] *Bukowina. Tradycje i nowoczesność*, red. Zbigniew Kowalski, Helena Krasowska, Jurij Makar, Władysław Strutyński, *Związek Polaków w Rumunii, Piła-Czerniowce-Suczawa* 2006, s. 116-117.

zjawisko dyferencji kulturowej wynikające ze specyficznego, wieloetnicznego charakteru Bukowiny, stanowi wyróżnik górali bukowińskich wśród pozostałych mieszkańców Ziem Odzyskanych, na które przywiodła Polonusów migracja konserwatywna²⁴². Wskazać należy, że emigracja górali bukowińskiej na przestrzeni opisywanego okresu miała wielokierunkowy charakter i objęła również Stany Zjednoczone, Brazylię, Czechosłowację oraz Bośnię²⁴³.

Omawiając natomiast znaczenie aspektu oświatowo-kulturalnego w życiu rumuńskiej Polonii, nie sposób pominąć działalności organizacji społeczno-oświatowych, ze szczególnym uwzględnieniem Polskiej Macierzy Szkolnej i Polskiego Związku Szkolnego. Powstał on jednak w wyniku tarć wokół inicjatywy zjednoczeniowej organizacji polonijnych w Rumunii. Natomiast pod względem intensyfikowania działalności organizacji mniejszościowych, uwagę zwrócić należy na to, iż zogniskowała się ona przede wszystkim w Czerniowcach. Warte podkreślenia jest również to, że okres od 1918 roku aż do 1932 roku zdominowały starania o integrację organizacji polonijnych przy aktywnym udziale Rady Organizacyjnej Polaków z Zagranicy. Przekształcenia organizacyjne doprowadziły do powołania we wspomnianym 1932 roku Związku Stowarzyszeń Polskich w Rumunii przez osiemdziesięciu delegatów dziewięćdziesięciu sześciu istniejących wówczas organizacji zrzeszających polonusów i funkcjonujących na ich rzecz.

Wyżej wymienione organizacje społeczne, które ze szczególnym zaangażowaniem włączyły się w pracę oświatową od 1925 roku, kiedy to w ramach rumuńskiego ustawodawstwa pojawiła się możliwość tworzenia szkolnictwa prywatnego, w znacznym stopniu zdeintegrowanego wskutek

²⁴² Krysiński Wojciech, *Uroki Bukowiny. Polacy na Bukowinie. Przewodnik. Monografia*, Żagań 2006, s. 96.

²⁴³ Więcej na temat emigracji bukowińskiej w Bośni: Drljača Dušan, *Między Bośnią, Bukowiną, Serbią i Polską*, Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Wrocław 1997.

prób asymilacyjnych wprowadzonych przez władze rumuńskie w 1922 roku²⁴⁴. Jednakże ze względów logistycznych i finansowych zasięg społeczny zinstytucjonalizowanej formy kształcenia językowego nie był obszerny. Istotną rolę w kształtowaniu życia polonijnego odgrywało zatem funkcjonowanie prasy polonijnej, której początki sięgają jeszcze XIX wieku. Największe uznanie i autorytet wśród czytelników zyskała wydawana w Czerniowcach „Gazeta Polska”, która była jedną z dwudziestu ośmiu gazet wychodzących od połowy XIX wieku do początków XX wieku w języku polskim. Ukazywała się w latach 1883-1914, kiedy to między innymi aktywizowała działalność kulturalno-oświatową ludności polskiej oraz pełniła funkcję perswazyjną²⁴⁵. Rola prasy i jej znaczenie są nie do przecenienia zwłaszcza w okresie po wybuchu drugiej wojny światowej, kiedy to spełniała ona istotne znaczenie przede wszystkim zarówno jako nośnik informacji jak i czynnik integrujący internowanych w obozach. Nie bez znaczenia jest również powołanie do życia instytucjonalnych form aktywności kulturalnej w postaci Towarzystwa Sceny Polskiej²⁴⁶. Celem aktywności gospodarczej środowisk polskich, zwłaszcza na Bukowinie w okresie dominacji austriackiej, było zapewnienie niezależności ekonomicznej dla działań służących zachowaniu tożsamości narodowej²⁴⁷. Odnotowania wymagają też próby turystycznego rozwoju wsi bukowińskich, skorelowane

²⁴⁴ Przepisy rugowały języki mniejszościowe ze szkół publicznych – zob. Krzywda Piotr, Z dziejów Polaków na rumuńskiej Bukowinie [w:] Polacy i Rumunii – od historycznego sąsiedztwa do europejskiego partnerstwa/Polonia și România – de la vecinătatea istorică la parteneriatul european, red. Stanislava Iachimovschi, Elżbieta Wieruszewska-Calistru, Związek Polaków w Rumunii/Uniunea Polonezilor din România, Suceava 2009, s.388.

²⁴⁵ Strutyński Władysław, Jaceniuk Fadej, Polscy Bukowińczycy [w:] Bukowina po stronie dialogu, red. Kazimierz Feleszko, Pogranicze, Sejmy 1999, s. 120-126.

²⁴⁶ Bujak Jan, Pierwszy teatr polski i pierwsze czasopismo polskie w Czerniowcach [w:] Bliżej siebie. Polacy i Rumunii a historyczne i kulturowe dziedzictwo Europy/Mai aproape unii de alții. Polonezi și România raportami la patrimoniul istoric și cultural al Europei, red. Stanislava Iachimovschi, Elżbieta Wieruszewska, Związek Polaków w Rumunii/Uniunea Polonezilor din România, Suceava 2007, s. 103-112.

²⁴⁷ Delost Mirosław, Działalność gospodarcza Polaków na Bukowinie w okresie austriackim [w:] Bliżej siebie. W kręgu relacji polsko-rumuńskich/Mai aproape unii de alții. În lumea relațiilor polono-române, red. Stanislava Iachimovschi, Elżbieta Wieruszewska, Związek Polaków w Rumunii/Uniunea Polonezilor din România, Suceava 2005, s. 104.

z promocją walorów przyrodniczych realizowaną przez Mariana Gotkiewicza, lustrującego sytuację z ramienia polskiego MSZ. Wspomniany K. Nowak pisze również, że efektem tej swoistej wizji lokalnej był napływ znacznej liczby letników do wsi bukowińskich (szacowanej na tysiąc osób w 1939 roku), a także plany przeobrażenia jednej z nich – Pojany Mikuli – w kurort na wzór polskiego Zakopanego. Poczyniono w tym celu nawet pierwsze inwestycje infrastrukturalne, wybudowano między innymi basen oraz kort tenisowy. Skoordynowana akcja gospodarcza zakładająca pomoc finansową oraz organizacyjną dla polskiego życia gospodarczego, głównie na Bukowinie, wynikała pośrednio z prób skutecznej słowakizacji wsi bukowińskich, przede wszystkim Pojana Mikuli w drugiej połowie lat 30. XX wieku²⁴⁸, ale była też wyrazem wsparcia dla rodaków znajdujących się w trudnym położeniu materialnym. Działania zmierzające do aktywizacji ludności miejscowej jak i pobudzenia gospodarczego polskich wsi, zdominowane były jednak bieżącymi celami politycznymi. Napięcie w stosunkach europejskich pod koniec lat 30. XX wieku doprowadziło do prób reorganizacji polskiego życia narodowego w Rumunii, głównie w kontekście wykorzystania mniejszości polskiej pod kątem zadań wywiadowczych. Po wybuchu drugiej wojny światowej priorytety życia narodowego Polaków w Rumunii uległy znacznemu przewartościowaniu. Ponownie bowiem do głosu doszedł aspekt polityczny, koncentrujący się wokół wysiłków podejmowanych przez kręgi wojskowe oraz dyplomatyczne, a zmierzających do wykorzystania Rumunii jako kraju tranzytowego dla internowanych żołnierzy i oficerów Wojska Polskiego, jak również ewakuacji najwyższych władz państwowych. Kolejny kierunek aktywności

²⁴⁸ Nowak Krzysztof, *Plany reorganizacji polskiego życia narodowego w Rumunii w latach 1938-1939* [w:] *Blżej siebie. W kręgu relacji polsko-rumuńskich/Mai aproape unii de alții. În lumea relațiilor polono-române*, red. Stanislava Iachimovschi, Elżbieta Wieruszewska, Związek Polaków w Rumunii/Uniunea Polonezilor din România, Suceava 2005, s. 195-202.

związany był z pomocą socjalną oraz działalnością kulturalno-óswiatową na rzecz uchodźców wojennych, realizowaną w miejscach ich przebywania. Intensyfikowano wówczas także działalność wyznaniową, która obok posługi sakralnej pełniła funkcję integracyjną i socjalizacyjną²⁴⁹. Zaznaczyć należy jednak w tym miejscu, iż wypłacane przez państwo rumuńskie pieniądze świadczenia socjalne dla polskich uchodźców, nie zawsze wydawane były zgodnie z intencją wypłacających oraz przeznaczeniem celowym zasiłków, zwłaszcza w ośrodkach miejskich. Doprowadziło to do dyslokacji skupisk polskich i tym samym osłabienia więzi społecznych. Cechowały one natomiast ludność polskiego pochodzenia etnicznego, która w enklawach górskich funkcjonowała po zakończeniu repatriacji koordynowanej przez Polskie Zjednoczenie Demokratyczne. Wspominany powyżej K. Nowak²⁵⁰ wskazuje na obecność w Rumunii po 1945 roku²⁵¹, przede wszystkim ludności plebejskiej na obszarze wiosek bukowińskich, górników i robotników w miejscowości Lupeni w Siedmiogrodzie oraz emigracji międzywojennej osiadłej głównie w Bukareszcie i dosłownie kilku innych ośrodkach miejskich. Dowodzić tego może fakt funkcjonowania w 1959 roku czytelnicy polskiej w mieście Stalin (Braszów). K. Nowak dokonuje podziału aktywności rumuńskiej Polonii uwzględniając kryterium zamieszkiwania. Sprowadzała się do

²⁴⁹ W tym czasie ukazywały się także liczne tytuły prasowe pełniące obok funkcji informacyjnej, przede wszystkim integracyjną. Periodyki te wydawano między innymi w obozach internowania. Ogromną rolę odegrało jednak pismo „Nowa Polska” oficjalnie wydawane przez katolicką kurie metropolitalną w Bukareszcie, a de facto przez polskich jezuitów, na łamach którego prezentowano wizję polityczną powojennej Polski. Szerzej o tym: Bujak Jan, W Czerniowcach w Rumunii kreślono wizję, kładziono podwaliny „Nowej Polski” już jesienią 1939 r. [w:] *Blżej siebie. Rumunii i Polacy w Europie. Historia i dzień dzisiejszy/Mai aproape unii de alții. Români și polonezi în Europa. Istorie și prezent*, red. Stanislava Iachimovschi, Elżbieta Wieruszewska, Związek Polaków w Rumunii/Uniunea Polonezilor din România, Suceava 2006, s.19-30.

²⁵⁰ Nowak Krzysztof, *Dyplomacja Polska a Polacy w Rumunii po roku 1945* [w:] *Blżej siebie. Polacy i Rumunii a historyczne i kulturowe dziedzictwo Europy/Mai aproape unii de alții. Polonezi și Romanii raportami la patrimoniul istoric și cultural al Europei*, red. Stanislava Iachimovschi, Elżbieta Wieruszewska, Związek Polaków w Rumunii/Uniunea Polonezilor din România, Suceava 2007, s.271-283.

²⁵¹ Nowak Krzysztof, *Z dziejów kontaktów Polaków rumuńskich z Polską przed rokiem 1989* [w:] *We wspólnocie narodów i kultur. W kręgu relacji polsko-rumuńskich/Comunitatea popoarelor și culturilor. În lumea relațiilor polono-române*, red. Stanislava Iachimovschi, Elżbieta Wieruszewska, Związek Polaków w Rumunii/Uniunea Polonezilor din România, Suceava 2008, s.246-252.

wsparcia materialnego w postaci podręczników oraz organizacyjnego dla nauczania języka polskiego, które niejednokrotnie we wsiach bukowińskich realizowane było w półoficjalnej formie bądź to zajęć nadobowiązkowych w szkołach lub też jako nieoficjalne kursy, finansowane przez rodziców. K. Nowak wspomina też o nieformalnej polskiej bibliotece w Pojana Mikuli liczącej dwieście woluminów i kilku znaczących aktywistach polonijnych: Anieli Świdorskiej, Eugenii Balak oraz ks. Szymonie Kucharku. Oprócz intensyfikowanych od 1956 roku kontaktów prywatnych i rodzinnych, podejmowano również próby instytucjonalnego kontaktu z Polską z wykorzystaniem działającego od 1955 roku i koncesjonowanego przez ówczesne polskie władze Towarzystwa Łączności z Polonią Zagraniczną „Polonia”. Polonusi spoza Bukowiny mieli wówczas łatwiejszy dostęp do instytucjonalnych form kontaktu z Macierzą. Przez trzy lata funkcjonował [1946-1949 – przyp. K. Nowak] Instytut Polski w Bukareszcie, a w tamtejszej ambasadzie istniał tzw. interklub. Polonusi z Bukaresztu potrzeby w zakresie życia narodowego realizowali też poprzez udział w sformalizowanych wydarzeniach kulturalnych, organizowanych sporadycznie przez polskie przedstawicielstwo dyplomatyczne. Wspomagali się również czytelnictwem prasy polskiej i literatury, w tym także w korespondencji z czynnikami krajowymi sygnalizowano potrzebę korzystania z podręczników do nauki języka polskiego. Problem mniejszości narodowych z uwagi na doktrynę społeczną obowiązującą w krajach socjalistycznych uznawano za przedmiot polityki wewnętrznej. Zgodnie z tym założeniem, mniejszości narodowe w Rumunii klasyfikowano jako „Rumunów mówiących innymi językami”, co wiązało się ze stosowaniem narzędzi wspomagających różne formy asymilacji. Stąd też do 1953 roku zlikwidowano wszelkie instytucjonalne przejawy życia narodowego rumuńskiej Polonii. Uniemożliwiano lub w ogromnym stopniu utrudniano

wyjazdy do Polski dzieciom oraz młodzieży w ramach wypoczynku kolonijnego. W latach 70. kilka osób podjęło studia w polskich uczelniach wyższych, a od połowy lat 70. i w następnej dekadzie na Bukowinie pojawiały się nieliczne grupy studenckie z Polski, głównie prowadzące badania etnograficzne. Zatem względy polityczne spowodowały, iż od lat 60. do początku lat 90. XX wieku, polskie służby dyplomatyczne nie miały rozeznania w sytuacji zarówno bytowej jak i społecznej Polonii spoza Bukaresztu, mimo iż do Ministerstwa Spraw Zagranicznych docierały informacje tematyczne drogą indywidualnej korespondencji, opisujące charakter i strukturę Polonii bukowińskiej szacowanej wówczas na dwa i pół tysiąca osób w województwie suczawskim. Zaniedbania miały tak ogromne rozmiary, że w omawianym okresie literatura przedmiotu odnotowuje zaledwie kilka przypadków udziału przedstawicieli Polonii bukowińskiej w uroczystościach organizowanych przez ambasadę w Bukareszcie czy konkursie plastycznym promującym walory turystyczne Polski oraz obecność oficjalnej delegacji polskiej o bliżej nieustalonym składzie osobowym i proveniencji organizacyjnej²⁵².

Współczesna działalność rumuńskiej Polonii zorganizowanej przede wszystkim w reaktywowanym w 1990 r. Związku Polaków, koncentruje się wokół nauczania języka polskiego jako języka ojczystego dla uczniów należących do mniejszości narodowych, a uczęszczających do szkół z rumuńskim językiem wykładowym. Edukacja ta ma wymiar od trzech do czterech godzin tygodniowo w przypadku niższych klas oraz dodatkowej godziny w klasach VI-VII poświęconej na przedmiot: Historia i tradycje mniejszości²⁵³. Opiekę pedagogiczną nad procesem

²⁵² Wśród rumuńskiej Polonii funkcjonują ustne przekazy dotyczące organizowania pokazowych, propagandowych wizyt przedstawicieli rządu PRL i ambasady między innymi wśród Polaków w Dolinie Jiu czy Timisoarze. Przekazy te różnią się między sobą w prezentacji faktów, ponadto ich wiarygodność trudno jest potwierdzić w opracowaniach naukowych, a nawet w ówczesnej prasie codziennej.

²⁵³ Wieruszewska Elżbieta, Związek Polaków w Rumunii (1990-2006) [w:] Bukowina. Tradycja i współczesność, red. Zbigniew Kowalski, Helena Krasowska, Jurij Makar, Władysław Strutyński, Związek Polaków w Rumunii, Piła-Czerniowce-Suczawa 2006, s. 271.

dydaktycznym sprawują nauczyciele miejscowi – Polonusi będący absolwentami filologii polskiej renomowanych polskich uczelni wyższych oraz nauczyciele delegowani do pracy przez polskie Ministerstwo Edukacji Narodowej. Zauważyć należy niepokojącą tendencję do ograniczania liczby tych osób, która narasta sukcesywnie od 2006 roku, kiedy to na podstawie specjalnej polsko-rumuńskiej umowy międzypaństwowej w miejscowościach zamieszkałych przez ludność polskiego pochodzenia etnicznego pracowało pięć nauczycielek. W roku szkolnym 2008/2009 ilość ta zmniejszyła się o połowę, co w zasadniczy sposób wpływa na poziom kształcenia językowego i pociąga za sobą konieczność uzupełnienia niedoborów osobami duchownymi, głównie z żeńskich zgromadzeń zakonnych²⁵⁴. Od roku szkolnego 2005/2006 nauczanie języka polskiego w charakterze języka ojczystego prowadzone jest również dla polskich dzieci objętych edukacją przedszkolną²⁵⁵. W latach 2004-2006 pojawił się również czteroprocentowy spadek ilości uczniów uczęszczających na zajęcia językowe, przy jednoczesnym wzroście całkowitej ilości dzieci i młodzieży objętych nauczaniem ze względu na wprowadzenie tego przedmiotu do edukacji przedszkolnej. Na szczególną uwagę zasługuje fakt uruchomienia w roku szkolnym 2007/2008 dwóch klas licealnych w Colegiul „Alexandru cel Bun” w Gura Humorului z poszerzonym programem nauczania języka polskiego w ramach dwóch przedmiotów dotyczących zagadnień reklamy i marketingu w klasie o profilu usługowym. W zakresie nadzoru pedagogicznego oraz metodycznego kontrolę nad realizacją procesu dydaktycznego w językach ojczystych, prowadzą specjaliści urzędnicy Wojewódzkich Inspektoratów Szkolnych – inspektorzy ds. mniejszości

²⁵⁴ Problematyka ograniczania ilości nauczycieli polskich podnoszona jest przez Związek Polaków w Rapocie MSZ o sytuacji Polonii i Polaków za granicą, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Warszawa 2009, s. 214-219.

²⁵⁵ Beleş Luciana, Szkolnictwo polonijne trzech wsi na Bukowinie rumuńskiej [w:] Bukowina. Tradycja i współczesność, red. Zbigniew Kowalski, Helena Krasowska, Jurij Makar, Władysław Strutyński, Związek Polaków w Rumunii, Piła-Czerniowce-Suczawa 2006, s. 289-297.

narodowych. Wadą jednak owego rozwiązania prawnego jest centralizacja administracji oświatowej w Rumunii, co w praktyce sprowadza się do personalnych decyzji podejmowanych na poziomie ministerialnym, a dotyczących polityki zatrudnienia w szkołach. Warto jednakże podkreślić, iż dla zapewnienia lepszej frekwencji oraz z powodu trudności logistycznych, zajęcia językowe w szkołach w niektórych przypadkach jeszcze kilka lat temu prowadzono w Domach Polskich (w Domu Polskim w Suceava realizowany był program Fundacji „Semper Polonia” - „Szansa dla maturzysty”, którego celem była aktywizacja oświatowa młodzieży polonijnej w kraju zamieszkania²⁵⁶), pełniących jednocześnie funkcję centrum kulturalno-oświatowego i stanowiących siedzibę dla miejscowych, polonijnych zespołów folklorystycznych. Inicjowanie wydarzeń o charakterze kulturalnym (obchody świąt narodowych i religijnych oraz uroczystości jubileuszowe i okolicznościowe) oraz prowadzenie, zwłaszcza na górskich obszarach Bukowiny, działalności gospodarczej z wykorzystaniem istniejącej bazy turystycznej w niektórych Domach Polskich, to przejaw statutowej autonomiczności organizacji zrzeszonych w Związku Polaków. Za sztandarową inicjatywę uznać należy niewątpliwie, organizowaną już od dekady największą w Rumunii imprezę kulturalną promującą polskość oraz mniejszość polską. Dni Polskie pod hasłem: „Blżej siebie” prezentują i przybliżają wieloetnicznej społeczności Bukowiny dorobek kulturalny oraz naukowy Polski i Polaków, gdyż integralnym elementem tego przedsięwzięcia jest międzynarodowa konferencja naukowa, ukazująca wszelkie aspekty stosunków polsko-rumuńskich. Istotne znaczenie dla prowadzenia działalności oświatowo-kulturalnej ma, oprócz komunikacji społecznej realizowanej bezpośrednio, także jej wymiar pośredni. Cyklicznie wydawane są przez Związek

²⁵⁶ Strona internetowa Fundacji „Semper Polonia”, <http://www.semperpolonia.pl> > Programy > Szansa dla maturzysty [dostęp czerwiec 2009].

Polaków w Rumunii periodyki, dofinansowywane z budżetu Senatu RP poprzez Fundację „Pomoc Polakom na Wschodzie”²⁵⁷. Bezcenna jest przede wszystkim rola edukacyjna oraz integracyjna dwujęzycznego miesięcznika „Polonus” oraz kwartalnika dla dzieci i młodzieży „Mały Polonus”, jak również funkcja informacyjna i promocyjna realizowana poprzez funkcjonowanie witryny internetowej organizacji. Niestety ewidentnym mankamentem tego rozwiązania jest brak regularnej aktualizacji kontentu informacyjnego. Wspomniana powyżej rola informacyjna miesięcznika „Polonus” okresowo przybiera również funkcję perswazyjną, zwłaszcza w okresie poprzedzającym elekcję parlamentarną lub zjazd Związku Polaków²⁵⁸. Podkreślić jednak należy amatorski poziom redakcyjny oraz dziennikarski miesięcznika, co jest związane z brakiem profesjonalnego zespołu redakcyjnego. Periodyk tworzony jest bez uwzględnienia wyników ilościowych i jakościowych badań czytelnictwa. Brak takowych skutkuje niskim poziomem efektywności komunikacyjnej i stanowi próbę dotarcia z przesłaniem informacyjnym niedostosowanym do kompetencji komunikacyjnej części odbiorców. Dyskusyjna pozostaje ponadto kwestia zawartości merytorycznej miesięcznika, który z racji częstotliwości ukazywania się oraz grupy docelowej, powinien charakteryzować się bardziej przystępną oraz aktualną treścią i formą. Warto rozważyć obecności na jego łamach tematyki poradnikowej, która dotyczy bieżących problemów związanych ze specyfiką funkcjonowania w społeczeństwie rumuńskim. Na uwagę zasługuje natomiast wysoki poziom edytorski obu periodyków, a także walor użytkowy kwartalnika przeznaczonego dla dzieci oraz młodzieży polonijnej. W gazecie zamieszczane są regularnie propozycje wielu praktycznych zabaw

²⁵⁷ Przykładem jest m.in. elektroniczna wersja dwujęzycznego miesięcznika „Wiarus” – por. strona internetowa Stowarzyszenia „Związek Polaków w Rumunii Dom Polski – Bukareszt” http://www.dompolskibukareszt.ro/index_pol.html [dostęp styczeń 2010] czy też dwujęzyczny kwartalnik „Zeszyty polsko-rumuńskie” filii w Jassach Związku Polaków w Rumunii.

²⁵⁸ Wieruszewska-Calistru Elżbieta, Nasze osiągnięcia mówią same za siebie, Polonus, Pismo Związku Polaków w Rumunii, nr 11(156)/2008, s. 1-3.

językowych oraz przydatnych insertów. Zasadnym wydaje się zatem rozważenie możliwości obniżenia generującego znaczne koszty finansowe poziomu edytorskiego na rzecz zwiększenia stosunkowo niskiego nakładu [tysiąc egzemplarzy – przyp. aut.]. Dzięki temu poszerzony zostanie zasięg społeczny, co ma niebagatelne znaczenie przy realizacji funkcji integrującej społeczność polonijną. Zastosowanie dwujęzycznej edycji miesięcznika „Polonus” sprzyjać może skuteczności w komunikacji ze społecznością polonijną bez względu na poziom kompetencji językowej i stopień asymilacji z większością etniczną, zwłaszcza na terenach miejskich, gdzie w przeciwieństwie do obszarów wsi bukowińskich, nie istnieje równie silna więź terytorialna, a osadnictwo nie ma charakteru zwartego i zamkniętego²⁵⁹. Analizując strukturę społeczną współczesnej Polonii rumuńskiej wskazać należy na dominującą wśród niej ludność plebejską oraz niski, procentowy udział rdzennej inteligencji. Pomimo tej zależności, I. Horvath wskazuje się na wzrost korelacji pomiędzy identyfikacją narodową dokonywaną poprzez pochodzenie etniczne oraz język ojczysty, z poziomu 72% w 1992 roku do poziomu 75% dekadę później²⁶⁰.

Tabela 10. Poziom identyfikacji etnicznej mniejszości polskiej [za:] Istvan Horvath, op. cit.

Rok spisu powszechnego	1992	2002	Różnica (%)
Osoby, które deklarują polskie pochodzenie	4232 ²⁶¹	3671	86,7

²⁵⁹ Beleş Luciana, Szkolnictwo polonijne trzech wsi na Bukowinie rumuńskiej [w:] Bukowina. Tradycja i współczesność, red. Zbigniew Kowalski, Helena Krasowska, Jurij Makar, Władysław Strutyński, Związek Polaków w Rumunii, Piła-Czerniowce-Suczawa 2006, s.289.

²⁶⁰ Aplicarea legislației cu privire la drepturile minorităților naționale în România. Drepturi lingvistice în administrația publică locală, red. Istvan Horvath, Departamentul pentru Relații Interetnice 2006, s. 118-129.

²⁶¹ G. Janusz wskazuje tutaj nieznacznie odmienne wartości: 1992 r. – 4247, 2002 r. – 3559 – por. Janusz Grzegorz, Statystyczny obraz mniejszości narodowych we współczesnej Europie [w:] Mniejszości narodowe i etniczne w procesach transformacji oraz integracji, red. Elżbieta Michalik, Henryk Chałupczak, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2006, s.40-41. Z kolei K. Jurczak cytując opinię działaczy Związku Polaków w Rumunii oraz przedstawicieli polskich służb dyplomatycznych wskazuje, iż: „[...] rzeczywista liczba osób polskiego pochodzenia w tym kraju [Rumunii – przyp. aut.] waha się między 10 000 a 12 000 (jakkolwiek w znacznej mierze zasymilowanych i nie władających już językiem polskim)” – zob. Polacy w Rumunii, wybór dokumentów prawnych dotyczących mniejszości narodowych, oprac. Kazimierz Jurczak, Stowarzyszenie „Wspólnota Polska”, tom IV, Warszawa 2003, s.15.

Osoby, które określają język polski prymarnym	3047	2755	90,4
Poziom korelacji ww. czynników (%)	72	75	

Kolejna zmienna, która umożliwia ocenę kierunków aktywności Związku Polaków w Rumunii koncentruje się wokół zagadnień typowych dla tematyki polityki społecznej. Działalność socjalna zasadza się na dwóch filarach: społeczno-edukacyjnym projekcie: „Dzieci Bukowiny” oraz współpracy z polskimi organizacjami pozarządowymi, wspierającymi letni wypoczynek dzieci i młodzieży polonijnej w kraju pochodzenia etnicznego. Enumeratywnie zadania określone są w statucie organizacji, który wymienia oprócz partycypacji politycznej, społecznej i gospodarczej, działania z zakresu prowadzenia kontaktów z administracją publiczną zarówno w Polsce jak i Rumunii, a także wspieranie nauczania języka polskiego na uczelniach wyższych, co realizowane jest we współpracy z lektorami języka polskiego delegowanymi przez polskie Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego do pracy w jednostkach dydaktycznych rumuńskich uniwersytetów w Bukareszcie oraz im. Aleksandra Cuzy w Jassach²⁶². Statut organizacji przewiduje jako jedno z zadań również alokację środków płatniczych zarówno w walucie rumuńskiej jak i obcej uzyskiwanych w drodze subwencji lub donacji osób fizycznych i prawnych. Kwestiom źródeł finansowania oraz gospodarki finansowej poświęcono obszerny fragment, który przewiduje między innymi pozyskiwanie pieniędzy z działalności gospodarczej prowadzonej z wykorzystaniem mienia związku, prywatyzacji zbędnych lub nierentownych składników majątku, udziału w spółkach prawa handlowego, składek członkowskich organizacji federacyjnych i udziału w ich przychodzie oraz realizacji umów gospodarczych z podmiotami komercyjnymi lub o charakterze pozarządowym. Wskazać należy przede

²⁶² E. Wieruszewska-Calistru podaje, iż historia tego lektoratu liczy sobie blisko 30 lat – por. Związek Polaków w Rumunii/Uniunea Polonezilor din România 1990-2010, red. Elżbieta Wieruszewska-Calistru, Stanislava Iachimovschi, Związek Polaków w Rumunii/Uniunea Polonezilor din România, Suceava 2010, s. 61.

wszystkim na dość znaczny poziom efektywności i szeroki zakres działań podejmowanych i prowadzonych przez Związek Polaków w Rumunii, zwłaszcza poświęconych modernizacji majątku trwałego organizacji, jak również dotyczących wysokości wydatków inwestycyjnych - dostosowania wybranych Domów Polskich dla potrzeb agroturystyki²⁶³.

3.3. *Mniejszości narodowe w ujęciu statystycznym*

Współczesna Rumunia jest krajem niejednorodnym etnicznie²⁶⁴. Zmiany granic w latach 1858-1948 determinowały fluktuację struktury narodowościowej²⁶⁵. Grupy ludności o innym niż rumuńskie pochodzeniu etnicznym, stanowiły wyraźny udział w strukturze etnicznej społeczeństwa. Według danych z 1920 roku spośród szesnastu milionów obywateli Wielkiej Rumunii, praktycznie co trzeci mieszkaniec legitymował się nierumuńskim pochodzeniem etnicznym. Dekadę później stosunek ten wynosił już prawie jeden do pięciu. Spis z 1948 roku wykazuje dwukrotne obniżenie procentowego udziału mniejszości w strukturze etnicznej w relacji do 1920 roku, co wiązać należy z migracjami ludności i demograficznymi skutkami konfliktu zbrojnego. W okresie między spisami: 1992 i 2002, widoczny jest odpływ ponad miliona stu tysięcy obywateli, głównie spowodowany emigracją mniejszości niemieckiej,

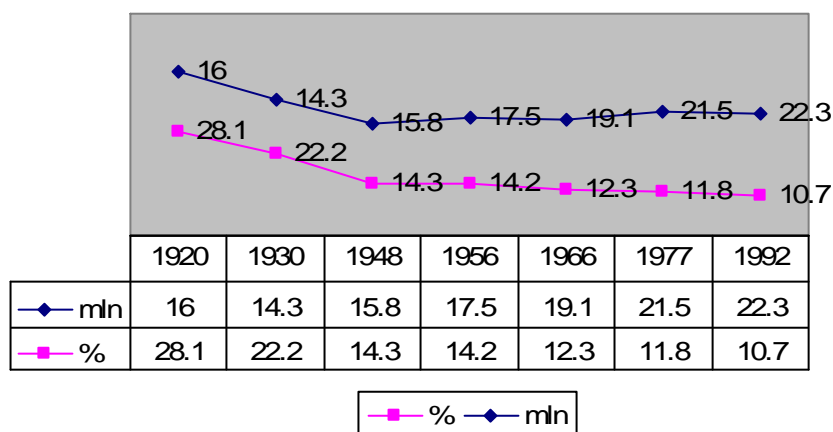
²⁶³ W ciągu kilku ostatnich lat powstały Domy Polskie w Wikszanach (z rum. Vicșani) i Pojanie Mikuli, a Stowarzyszenia Polaków w Sirecie (z rum. Siret) i Radowcach (z rum. Rădăuți) przeniosły się do nowych siedzib. Rezultat owej aktywności to wypadkowa ukształtowanego modelu zarządzania organizacją, stopnia świadomości regionalnej oraz poczucia wspólnoty etnicznej i więzi terytorialnej – por. Longher Gerwazy, Dla naszego wspólnego dobra, *Polonus* nr 10(155)/2008, s. 1.

²⁶⁴ Zestawienia statystyczne narodowości w latach 1920-1977 publikuje: Illyés Elemér, *Nationale Minderheiten in Rumänien*, Braumüller, Wien 1981, s. 54-236 dowodząc jednocześnie odwrotnie proporcjonalnej zależności pomiędzy zmniejszającym się terytorium a systematycznym wzrostem ilości ludności i osób deklarujących narodowość rumuńską oraz spadkiem osób przyznających się do innych narodowości, co stanowić może o występowaniu zjawiska okolicznościowej identyfikacji narodowej.

²⁶⁵ Obszerniej zmiany struktury narodowościowej na przykładzie transgranicznego regionu Maramureș prezentują Ilieș Alexandru, Stașac Marcu, *Geographical considerations about Romanian minority from Transcarpatian region (Ukraine)* [w:] *The role of ethnic minorities in order regions. Forms of their composition. Problems of development and political rights, Region and regionalism*, No. 6 vol. 1, edited by Marek Koter nad Krystian Heffner, University of Łódź, Silesian Institute in Opole, Silesian Institute Society, Łódź-Opole 2003, s.142-147.

emigracją ekonomiczną ludności oraz liberalizacją przepisów aborcyjnych i czynnikami biologicznymi związanymi z rozwojem cywilizacyjnym. Ponadto w spisie z roku 1992 - Włochów (mieszkających głównie w ośrodkach miejskich) uwzględniono w kategorii: „inne narodowości”. Warto także odnotować znaczny wzrost populacji romskiej w porównaniu z rokiem 1992 o 30% oraz istnienie 2243 osób deklarujących narodowość chińską.

Wykres 1. Udział ludności nierumuńskiej w społeczeństwie w latach 1920-1992. Tontsch H. Günther, Der Minderheitenschutz in Rumänien [w:] Brunner Georg, Tontsch H. Günther, Der Minderheitenschutz in Ungarn und in Rumänien, Minderheitenschutz im östlichen Europa, Kulturstiftung der deutschen Vertriebenen, Bonn 1995, s.138-139.

Spisy powszechne przeprowadzone w Rumunii w 1992 oraz 2002 roku ujawniły istnienie w sumie dwudziestu mniejszości narodowych, z których najliczniejsze grupy stanowią: Węgrzy/Szeklerzy oraz Romowie. Jest też kilkadziesiąt tysięcy Ukraińców, Niemców, Rosjan (staroobrzędowców), Turków, Tatarów, Serbów oraz Słowaków. Pozostałe mniejszości liczą poniżej dziesięciu tysięcy osób. Relatywnie najliczniejsze grupy procentowe stanowią Węgrzy oraz Romowie, odpowiednio 6,6% oraz 2,47% społeczeństwa. Udział procentowy pozostałych grup mniejszościowych, w tym Polaków, nie przekracza jednego procenta populacji Rumunii²⁶⁶. Rozwój demograficzny Rumunii po drugiej wojnie

²⁶⁶ Janusz Grzegorz, Statystyczny obraz mniejszości narodowych we współczesnej Europie [w:] Mniejszości narodowe i etniczne w procesach transformacji oraz integracji, red. Elżbieta Michalik, Henryk Chałupczak, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2006, s. 40-41.

światowej kształtował się od ponad 15,8 mln w 1948 roku do ponad 22,8 mln w 1992 roku²⁶⁷ przy prowadzeniu restrykcyjnej polityki prorodzinnej władzy komunistycznej oraz zagrażającym biologicznemu istnieniu narodu warunkom funkcjonowania służby zdrowia. Intensywne działania zmierzające do przymusowej asymilacji mniejszości narodowych, doprowadziły do istotnych zmian w strukturze narodowościowej, zwłaszcza w odniesieniu do kryterium terytorialnego nasycenia występowania żywiołów etnicznych innych niż rumuński oraz spadku liczebności mniejszości. Ludność etnicznie rumuńska stanowi, według danych spisu powszechnego z 2002 roku, blisko 90% społeczeństwa, czyli 19 399 597 osób, w tym 24 645²⁶⁸ deklarujących się jako Aromani [grupa etniczna posługująca się dialektem języka rumuńskiego zamieszkująca Dobrudżę w Rumunii, ale występująca przede wszystkim w Grecji, Albanii, Macedonii i Bułgarii, szacowana na około sto tysięcy osób, wywodząca się z Wołochów – przyp. aut.]. Mniejszość węgierska to ponad 1,4 mln ludzi, a Romów jest prawie trzy razy mniej, bo ponad pół miliona (535 140). Trzecią pod względem liczebności mniejszością są Ukraińcy, których jednakże jest jedynie o ponad tysiąc trzysta osób więcej niż Niemców (Sasi oraz Szwabi). Od spisu w 1992 roku wyemigrowało do Niemiec około 60 000 Niemców, przede wszystkim z powodów ekonomicznych, co doprowadziło do zmiany proporcji wiekowych tej społeczności i przewagi osób starszych.

Dominującą religią w Rumunii jest prawosławie – na łączną liczbę 21 680 974 mieszkańców kraju, 18 817 975 wyznaje religię prawosławną, z czego 18 251 823 to Rumunii, wyznanie rzymsko-katolickie reprezentuje nieco ponad milion osób, a protestantów jest

²⁶⁷ por. Strona Internetowa Spisu Powszechnego 2002, <http://www.recensamant.ro/pagini/tabele/t01.pdf>, [dostęp sierpień 2006].

²⁶⁸ Druga Opinia Komitetu Doradczego Ramowej Konwencji o Ochronie Mniejszości Narodowych Rady Europy przyjęta 24 listopada 2005 roku, Strasburg 23 lutego 2006 roku w posiadaniu autora, s.50.

siedemset jeden tysięcy²⁶⁹. Pozostałe religie mają poniżej pół miliona wiernych.

Reasumując statystyczny aspekt zróżnicowania etnicznego ludności Rumunii, daje się zauważyć również obecność tysiąca dwustu sześćdziesięciu sześciu osób należących do mniejszości - określającej siebie jako Ceangai [Czangajowie – katolicy zamieszkujący okolice Bacaŭ posługujący się językiem węgierskim – przyp. aut.] oraz stosunkowo wysoki odsetek osób, które nie zadeklarowały przynależności narodowościowej (1941 osób), jak również deklarujących inną narodowość niż wymienione w formularzu spisowym (16850 osób)²⁷⁰. Szczególne przypadki to: Albańczycy, Macedończycy oraz Karaszoweni [grupa etniczna zbliżona do Chorwatów – przyp. aut.]. Porównując skład narodowościowy Rumunii, który wyłania się po analizie danych pochodzących ze spisów powszechnych w latach 1992-2002, w zestawieniu z informacjami uzyskanymi na podstawie spisów w latach 1956-1966 stwierdzić należy, iż występują dwie tendencje ilościowe: rosnąca w odniesieniu do mniejszości romskiej, którą *de facto* należałoby uznać za mniejszość etniczną w ujęciu socjologicznym oraz malejąca dotycząca mniejszości niemieckiej oraz żydowskiej²⁷¹. W pozostałych przypadkach istotne jest utrzymanie w miarę stabilnej sytuacji demograficznej wśród mniejszości lub też lekka krzywa zniżkująca. Uwzględniając dane ilościowe mniejszości węgierskiej, spadek widoczny jest w dekadzie dzielącej spis powszechny z 1992 roku od spisu w 2002 roku, który jest efektem emigracji na tereny sąsiednich Węgier. Gwałtowny

²⁶⁹ Strona internetowa Departamentul Relații Interetnice, <http://www.dri.gov.ro> > Date Statistice > Populatia după etnie și religie, pe județe, [dostęp styczeń 2007].

²⁷⁰ Strona internetowa Institutul Național de Statistică > Romania in figures > Population census, March 18, 2002, s. 7, http://www.insse.ro/publicatii/ROMCIF-ENG2005/Lucrare/romcif_e.pdf [dostęp sierpień 2006].

²⁷¹ zob. Anuarul Statistic al RSR 1964 (Rocznik Statystyczny Socjalistycznej Republiki Rumunii), s.88; Recensământul populației din 15 III 1966 [w:] Byczkowski J. op. cit. s.102 [za:] Maryański Andrzej, Problemy ludnościowe krajów socjalistycznych, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1974, s.93.

rozwój demograficzny społeczności romskiej wiązać należy natomiast z czynnikami kulturowymi, determinującymi funkcjonowanie tej mniejszości oraz ze zjawiskiem labilności narodowej rozpatrywanym w kategoriach identyfikacji okazjonalnej, o podłożu behawioralnym. [doświadczenie dyskryminacji – przyp. aut.]. Wskazać należy także na zasadniczy aspekt warunków społeczno-ideologicznych, w jakich odbywały się spisy powszechne w latach 1948-1977: przymusowa asymilacja i dyskryminacja mniejszości narodowych w życiu społecznym, które w znacznym stopniu wpływały na rzetelność danych spisowych oraz rezultatów spisów.

ROZDZIAŁ IV: Mniejszości narodowe w systemie politycznym Rumunii

4.1. Ewolucja polityki wobec mniejszości

4.1.2. Podmiotowość polityczna mniejszości narodowych

4.2. Mniejszości narodowe determinantą zmian systemowych

4.2.1. Etniczna reprezentacja polityczna

4.2.2. Związek Polaków w Rumunii

4.2.3. Modernizacja systemowa

4.1. Ewolucja polityki wobec mniejszości

Polityka mniejszościowa rumuńskich władz od 1989 roku lat ulegała istotnym przeobrażeniom. Początek lat 90. związany z kształtowaniem się współczesnego systemu politycznego Rumunii, w warstwie deklaratywnej akceptował rolę mniejszości narodowych. Nastąpiło odwołanie do znanej już z czasów poprzedniego reżimu retoryki etnonacjonalistycznej, która uzupełniła dyskurs publiczny wypełniając przestrzeń debaty ideologicznej. Egzemplifikacją tej tezy było poparcie społeczne dla partii jawnie głoszących poglądy nacjonalistyczne, między innymi: Rumuńskiej Partii Jedności Narodowej czy Partii Wielka Rumunia. Podkreślić jednak należy, że oferty polityczne tych partii wynikały przede wszystkim z reakcji na zapotrzebowanie społeczne, wynikające z nowej sytuacji społecznej i politycznej państwa, czyli reakcji na negatywne skutki ekonomiczne procesu transformacji gospodarczej oraz protesty społeczne towarzyszące zmianom systemowym. Do akcesji Rumunii do Rady Europy, mniejszości narodowe były przez elity polityczne tego kraju traktowane jako problem natury wewnętrznej. Upodmiotowienie powyższej kwestii spowodowane zostało jednak zewnętrznymi czynnikami politycznymi. Węgierski rząd uczynił instytucjonalne wspieranie diaspory

węgierskiej elementem programu politycznego, a Rumunia po akcesji do Rady Europy stała się częścią systemu ochrony praw mniejszościowych tej organizacji oraz podmiotem związanych z tym procedur weryfikacyjnych. Połowa lat 90. XX wieku oznacza więc początek „umiędzynarodowienia” kwestii mniejszości narodowych w Rumunii. Wiązało się to także z rolą Wysokiego Komisarza ds. Mniejszości Narodowych, która sprowadzała się do wywierania wpływu na rumuńskiego czynnik polityczny, zmierzające do sformalizowania ujęcia problematyki mniejszościowej²⁷² w postaci dwustronnych traktatów regulujących problematykę stosunków państwo-mniejszości narodowe.

W początkach lat 90. XX wieku występuje nastawienie etnonacjonalistyczne²⁷³, wyrażające się dążeniem do hegemonii kulturowej i narodowościowej Rumunów. Przykładem nasilających się tendencji do instrumentalnego traktowania problemu mniejszości narodowych był sposób prezentacji kontekstu politycznego postulatów mniejszości węgierskiej w dwóch regionach, gdzie stanowi ona etniczną większość: Harghita i Covasna. Specjalna komisja ówczesnego parlamentu powołana do zbadania sytuacji ludności rumuńskiej uznała, że węgierska większość w zamieszkach Tîrgu Mureş w marcu 1990 roku, próbowała osłabić władzę centralną oraz zorganizować czystki etniczne.

Wskazać należy iż, ewolucja polityki mniejszościowej w Rumunii charakteryzuje się konwersją przedmiotu polityki w jej podmiot, między innymi poprzez umiędzynarodowienie tej kwestii. Nastąpiła ponadto transformacja modelu polityki wobec mniejszości z koncepcji etnonacjonalizmu ku procesowi kohabitacji z mniejszościami

²⁷² Szerzej na ten temat: Ghebali Yves-Victor, *Le Haut Commissaire de l'OSCE pour les minorités nationales: Les raisons majeures d'un succès initial* [w:] *OSCE and minorities. Assessment and prospects*, edited by Stanisław Parzymies, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warsaw 2007, s.187-194.

²⁷³ C. Calhoun próbuje wyjaśnić podłoże nacjonalizmu w oparciu o analizę ujęcia funkcjonalistycznego i kwestionowanie przez współczesnych analityków nacjonalizmu pierwszeństwa etniczności. Zob. Calhoun Craig, *Nacjonalizm*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2007, s.85-92/wyd. ang. *Nationalism*, Open University Press, Buckingham 2002.

jako funkcja wpływu zewnętrznych czynników politycznych. Mniejszości narodowe zyskały więc realne znaczenie polityczne.

4.1.1. Podmiotowość polityczna mniejszości narodowych

Podmiotowość polityczna przejawia się w zapewnieniu obywatelom należących do mniejszości narodowych równości formalnej oraz materialnej. Formalno-prawną cezurą było uchwalenie Konstytucji w 1991 roku²⁷⁴. Prawa mniejszościowe w rumuńskiej ustawie zasadniczej zawarto w formule antydyskryminacyjnej²⁷⁵ oraz kanonie praw przysługujących osobom należącym do mniejszości narodowych, które umieszczono w ustawach organicznych. Materialną emanację stanowią zatem przepisy kodeksu karnego traktowane jako ograniczanie lub utrudnianie przez urzędników obywatelowi realizacji jego praw ze względu na narodowość, rasę, płeć lub religię, nosicielstwo HIV/AIDS, orientację seksualną, pochodzenie społeczne czy status materialny²⁷⁶. Zakaz dyskryminacji ujęty został również w ustawie o służbie cywilnej²⁷⁷. Podobnie dyskryminacji zakazuje kodeks pracy uzupełniając katalog zmiennych o nosicielstwo HIV/AIDS²⁷⁸.

²⁷⁴ Nowelizacja konstytucji w 2003 r. nie dotyczyła kwestii związanych z mniejszościami narodowymi, ale przede wszystkim problematyki integracji ze strukturami euro-atlantyckimi.

²⁷⁵ Constituția României, Monitorul Oficial al României nr 767 din 31 oct. 2003, art. 16 (1): „Obywatele są równi wobec prawa i instytucji publicznych, bez przywilejów i dyskryminacji.” Por. też art. 4 (2): „Rumunia jest wspólną i niepodzielną ojczyzną wszystkich jej obywateli, niezależnie od rasy, narodowości, pochodzenia etnicznego, języka, religii [...]” oraz art. 30 (7): „Zakazane są ustawą: [...] podżeganie do [...] nienawiści narodowej, rasowej, klasowej lub religijnej, podżeganie do dyskryminacji, do terytorialnego separatyzmu [...]” a także w sposób pośredni w art. 44 (4) zakazującym nacjonalizacji i przymusowego wywłaszczania ze względów społecznych, etnicznych, politycznych, religijnych czy jakiegokolwiek innych przesłanek dyskryminacyjnych.

²⁷⁶ Przystępstwo takie jest zagrożone karą od dwóch do siedmiu lat pozbawienia wolności i zakazem sprawowania funkcji publicznych – zob. Lege nr 286/2009 privind Codul Penal al României, Monitorul Oficial al României nr 510 din 24 iunie 2009, art. 297 alin. (2).

²⁷⁷ „Wszelka dyskryminacja urzędników cywilnych ze względu na przynależność do związków zawodowych, wyznanie, płeć, status materialny, pochodzenie społeczne, etniczne lub jakiegokolwiek inne kryteria jest zakazana” – por. Lege nr 188/1999 privind Statutul Funcționarilor Publici, republicată Monitorul Oficial al României nr 251 din 22 martie 2004, art. 26 (2).

²⁷⁸ Lege nr 53/2003 Codul muncii, Monitorul Oficial al României nr 72 din 5 februarie 2003.

Katalog praw mniejszościowych otwiera Konstytucja Rumunii uznająca i gwarantująca osobom należącym do mniejszości narodowych „prawo do utrzymywania, rozwijania i wyrażania własnej tożsamości etnicznej, kulturowej, językowej i religijnej”²⁷⁹, wprowadzając też zasadę pozytywnej dyskryminacji²⁸⁰. Natomiast w przypadku jednostek administracyjno-terytorialnych zamieszkanym przez odpowiednią liczbę obywateli należących do mniejszości narodowych, przewiduje się stosowanie języka mniejszościowego w kontaktach z administracją lokalną [art. 120 (2)]²⁸¹.

Podsumowując zatem, obowiązkiem państwa rumuńskiego wobec mniejszości narodowych jest przede wszystkim zapewnienie formalnej i materialnej równości wszystkich obywateli – przeciwdziałanie dyskryminacji oraz zagwarantowanie realizacji praw mniejszościowych: językowych (w edukacji i kulturze) i udziału w życiu politycznym²⁸². W tym miejscu dysertacji uwagę zwrócić należy między innymi

²⁷⁹ Constituția României, Monitorul Oficial al României nr 767 din 31 oct. 2003, art. 6 (1).

²⁸⁰ „Środki ochronne podejmowane przez państwo rumuńskie dla utrzymania, rozwijania i wyrażania tożsamości osób należących do mniejszości narodowych muszą uwzględniać zasady równości i niedyskryminacji w stosunku do pozostałych obywateli rumuńskich.” - Constituția României, Monitorul Oficial al României nr 767 din 31 oct. 2003, art. 6 (2).

²⁸¹ Na poziomie lokalnej administracji publicznej dla mniejszości narodowych przewidziano prawo do używania własnego języka w kontaktach z administracją, jeżeli grupa etniczna przekracza 20% ogólnej liczby mieszkańców miejscowości - por. Lege nr 215/2001, Lege administrației publice locale, Monitorul Oficial al României nr 123/2007, art. 17. Władze lokalne zostały zobowiązane ogłaszać porządek obrad organów stanowiących zarówno w języku rumuńskim jak i mniejszości, jak również w sytuacjach w których radni należący do mniejszości narodowej reprezentują co najmniej 1/3 ustawowej liczby radnych, ich język ojczysty może być używany podczas sesji, z tym że oficjalne dokumenty sesyjne powinny być sporządzone w języku rumuńskim. Ustawa przewiduje też publikację aktów prawa miejscowego, także w języku mniejszości, jeśli stanowi ona ponad 20% ogólnej liczby mieszkańców jednostki terytorialno-administracyjnej, a po spełnieniu tego wymogu obywatele należący do mniejszości narodowych mogą zwracać się (ustnie lub pisemnie) do władz lokalnych w mniejszościowym języku, uzyskując odpowiedzi w języku urzędowym (rumuńskim) oraz mniejszościowym. Stąd też rumuński ustawodawca przewidział w tym przypadku zatrudnienie w administracji lokalnej osoby, która posługuje się językiem mniejszości. Władze lokalnej mają również w sytuacji przekroczenia progu 20%, obowiązek zapewnienia dwujęzyczności nazw miejscowości oraz urzędów oraz publicznego ogłaszania własnych decyzji w języku mniejszości narodowych.

²⁸² Każdej organizacji mniejszości narodowej przysługuje prawo do posiadania jednego mandatu deputowanego do Izby Deputowanych, z zastrzeżeniem faktu reprezentowania mniejszości narodowej tylko przez jedną organizację - por. Constituția României, Monitorul Oficial al României nr 767/2003, art. 62 (2): „Organizație obywateli care aparține unei minorități naționale [...] este legal constituită, care nu a obținut în alegeri cel puțin un mandat de parlamentar sau în Senat are dreptul, împreună [...] pe un mandat de parlamentar, dacă a obținut în scrutinul național numărul egal sau mai mare de 10% din numărul mediu al voturilor exprimate în scrutinul național de către alegătorii care au votat.” - por. Lege nr 373/2004 pentru alegerea Camerei Deputaților și a Senatului, Monitorul Oficial al României nr 887/2004, art.4 (2).

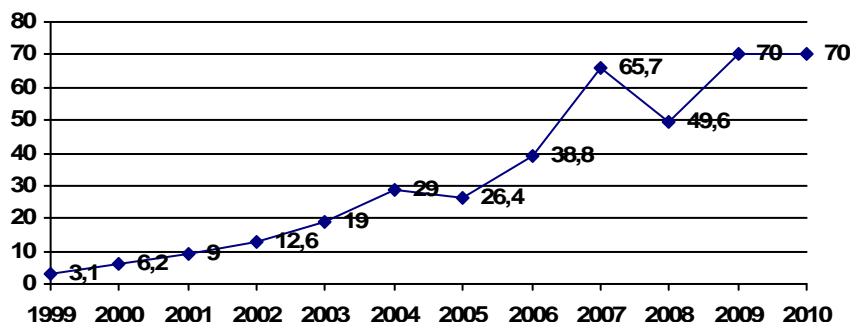
na możliwość organizowania szkolnictwa, w tym także prywatnego, w języku mniejszościowym oraz jego nauki w zakresie przewidzianym rumuńskim prawem oświatowym. Kwestie nauki języka ojczystego mniejszości narodowych reguluje artykuł 32 (3) konstytucji, a szczegółowo ustawy o szkolnictwie wraz z notami oraz instrukcjami określającymi szczegółowe rozwiązania dotyczące realizacji zapisów²⁸³. Tam, gdzie nauka prowadzona jest w języku rumuńskim, na żądanie mniejszości narodowe mają zapewnioną naukę języka ojczystego i literatury jak również tradycji i kultury mniejszości²⁸⁴.

Poniższe wykresy obrazują wysokość dotacji na realizację praw mniejszościowych, subwencji dla organizacji mniejszości polskiej oraz kwot na promocję wieloetniczności i popularyzację tolerancji, o które także mogą aplikować organizacje mniejszościowe, realizując wspólnie projekty z zakresu komunikacji międzykulturowej i interetnicznej. Widoczne w latach 2004-2005 i 2007-2008 obniżenie wysokości dotacji budżetowych, traktować należy raczej jako funkcję obniżenia aktywności organizacji mniejszościowych, zwłaszcza iż w tym samym okresie rośnie wielkość budżetu na działania popularyzujące wieloetniczność rumuńskiego społeczeństwa, podobnie jak subwencja dla organizacji polonijnej. Nie bez znaczenia na poziom finansowania pozostaje również wpływ czynników makroekonomicznych.

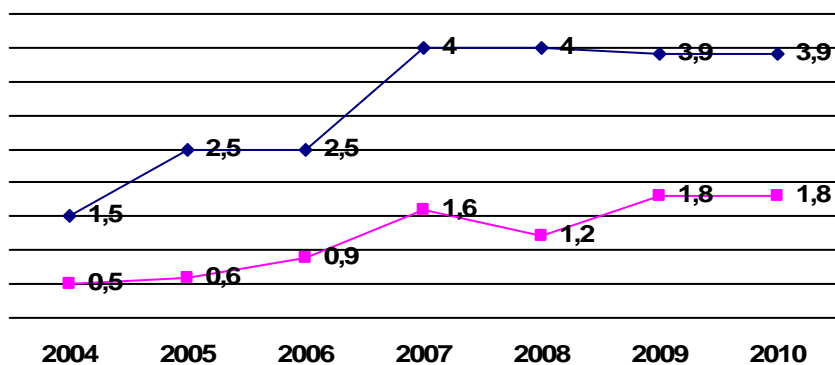
²⁸³ „Osoby należące do mniejszości narodowych mają prawo studiować i uczyć się w języku ojczystym, na wszystkich poziomach i we wszystkich rodzajach szkół, do których jest prowadzony nabór, zgodnie z obowiązującym prawem” – zob. Legea învățământului nr 84/1995 cu schimbările ulterioare [w:] Polacy w Rumunii, wybór dokumentów prawnych dotyczących mniejszości narodowych, oprac. Kazimierz Jurczak, Stowarzyszenie „Wspólnota Polska”, tom IV, Warszawa 2003, s.81..

²⁸⁴ Interesy mniejszości polskiej w Rumunii w tym zakresie uwzględniono w: Układ między Rzeczypospolitą Polską a Rumunią o przyjaznych stosunkach i współpracy z dnia 25.01.1993 (Dz.U.94.29.106), gdzie strony ustaliły priorytety w dziedzinie między innymi ochrony dziedzictwa kulturowego. Elementem wspólnym jest między innymi prawo do swobodnego kultywowania własnej tożsamości narodowej oraz religijnej jak również nauka języków polskiego i rumuńskiego w oparciu o zasadę wzajemności. Kwestię tę określa szczegółowy program realizacji umowy między ministerstwami edukacji obydwu krajów - Program realizacji umowy między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Rumunii o współpracy w zakresie nauki, szkolnictwa i kultury na lata 2003-2006 (Dz.U.05.34.304).

Wykres 1. Wysokość nakładów budżetowych przeznaczonych na funkcjonowanie organizacji mniejszości narodowych w latach 1999-2010 w mln lei, z uwzględnieniem denominacji. Opracowanie własne na podstawie danych Departamentu Relacji Interetnicznych – <http://www.dri.gov.ro> [dostęp lipiec 2009].

Wykres 2. Wysokość nakładów budżetowych przeznaczonych na finansowanie programów popularyzacji wieloetniczności oraz zwalczających nietolerancję (wykres górny) oraz wielkość dotacji budżetowej dla Związku Polaków w Rumunii w latach 2004-2010 w mln lei, z uwzględnieniem denominacji. Opracowanie własne na podstawie danych Departamentu Relacji Interetnicznych – <http://www.dri.gov.ro> [dostęp lipiec 2009].

Materialną emanacją rozwiązań prawnych służących zapewnieniu równości formalnej i materialnej rumuńskim mniejszościom narodowym jest także projekt ustawy o statusie mniejszości narodowych. Stanowi on próbę systematyzacji przepisów zawartych w różnych, obowiązujących obecnie aktach prawnych regulujących funkcjonowanie mniejszości narodowych w życiu publicznym. Zdaniem autorów raportu oceniającego projekt w ramach Komisji Weneckiej, ustawa swoją szczegółowością odbiega od standardów kultury prawnej²⁸⁵. Podkreślić należy, iż projekt ustawy o mniejszościach narodowych będzie miał silną pozycję prawną jako ustawa organiczna, do zmiany której potrzebna jest bezwzględna

²⁸⁵ Bartole Sergio, Dijk van Pieter, Opinion on the Draft Law of the statue of national minorities living in Romania, European Commission for Democracy through Law, Opinion no. 345/2005, Strasbourg 2005, CDL-AD(2005)026, s.2.

większość połączonych obu izb parlamentu Rumunii. Autorzy przywołanego raportu wskazują jednak na szereg mankamentów projektu. Według nich większa precyzja sformułowań pozwoli uniknąć swobody interpretacyjnej. Kontrowersje autorów opinii wzbudza również kwestia definicji terminu „mniejszość narodowa” oraz enumeratywne wyszczególnienie w ustawie dwudziestu mniejszości narodowych²⁸⁶. Zastrzeżenia budzi też wprowadzenie do definicji kryterium obywatelstwa, co zdaniem Bertoli’ego i Dijk’a, oznacza ekskluzję osób należących do mniejszości które nie mają obywatelstwa rumuńskiego. W konsekwencji uznane to może zostać za rażąco sprzeczne z konstytucyjną zasadą równości formalnej, a w przypadku praw językowych nawet równości materialnej. Autorzy raportu zwracają też uwagę na treść artykułu 40 (4) projektu, który to przewiduje że osoby nienależące do mniejszości narodowej, mogą stanowić najwyżej jedną czwartą ogólnej liczby członków organizacji mniejszościowej²⁸⁷. Krytykę budzi również koncepcja zróżnicowania organizacji mniejszościowych w oparciu o kryterium formalne - statusu prawnego, który warunkuje udział w wyborach ogólnokrajowych i lokalnych zgodnie z artykułem 62 (2) konstytucji oraz organizacje działające w oparciu o przepisy²⁸⁸ dotyczące organizacji pozarządowych, bez prawa udziału w elekcjach. Wolność stowarzyszania się może, w opinii autorów, naruszać również zapis projektu ustawy mówiący o zakazie członkostwa w więcej niż jednej organizacji skupiającej osoby należące do tej samej mniejszości narodowej. Co więcej, wprowadzono próg ilościowy członkostwa w postaci co najmniej 10% osób, które w ostatnim spisie powszechnym zadeklarowały daną narodowość. Wykaz taki zawierać powinien, według projektu ustawy,

²⁸⁶ zob. strona internetowa Departamentul Relații Interetnice www.dri.gov.ro > *Legislatie* > *Legislatie interna* > *Proiectul legii privind statutul minoritatilor nationale*, art. 74.

²⁸⁷ Bertoli, Dijk, op. cit., s.13.

²⁸⁸ Ordonanță Guvernului nr 26/2000 cu privire la asociații și fundații, Monitorul Oficial al României nr 39 din 31 ianuarie 2000.

dokładne dane teleadresowe i osobowe, przy czym eksperci Komisji Weneckiej wskazują na ryzyko nieskutecznej ochrony prawnej tak zgromadzonego zbioru danych osobowych. W opinii ekspertów Komisji Weneckiej wejście w życie ustawy poprzedzone powinno zostać liberalizacją ograniczeń w rejestrowaniu organizacji mniejszościowych oraz wzmocnieniem indywidualnej ochrony prawnej dla osób należących do mniejszości narodowych. Projekt ustawy o statusie mniejszości przewiduje bowiem możliwość składania zawiadomień o przypadkach dyskryminacji (ich klasyfikacja także znalazła swoje miejsce w zapisach projektu) za pośrednictwem organizacji mniejszości narodowych. Należy jednakże zwrócić uwagę na pewne pozytywne aspekty projektu ustawy o statusie mniejszości narodowych. Analizując treść zapisów ustawowych przez pryzmat doświadczeń tak zwanej socjalistycznej polityki narodowościowej, widoczny jest silny trend do instytucjonalizacji rozwiązań prawnych służących realizacji równości materialnej oraz uwzględnienie uwag zgłaszanych przez środowiska mniejszości narodowych od 1989 roku. Projekt ustawy między innymi uznaje mniejszości za czynnik konstytutywny dla państwa rumuńskiego (postulat zgłaszany w radykalniejszej formie przez Demokratyczny Związek Rumuńskich Węgrów) oraz zakazuje asymilacji w jakiegokolwiek formie, jak również działań administracyjnych dotyczących ograniczania swobodnego przepływu ludności. Instytucjonalizacja ochrony równości materialnej przejawia się w projekcie ustawy nadaniem osobowości prawnej Radzie Mniejszości Narodowych oraz Departamentowi Relacji Interetnicznych, który przekształcony miałby być w Urząd Relacji Interetnicznych. Istotne novum w projekcie to Narodowe Rady Autonomii Kulturalnej, samodzielne organy administracyjne wybierane przez członków organizacji mniejszościowych osobno dla każdej mniejszości, pod nadzorem prawnym Stałej Komisji Wyborczej [organ wyborczy – przyp. aut.]. Narodowe Rady

Autonomii Kulturalnej jako forma samorządu mniejszości, w założeniu inicjatorów projektu, mają stanowić o kierunkach udziału mniejszości narodowych w życiu kulturalnym Rumunii, przy wsparciu finansowym Urzędu Relacji Międzyetnicznych. Wydaje się, iż rady stanowić mogą istotny czynnik zwiększenia partycypacji mniejszości narodowych w kulturze. Warto ponadto zaznaczyć, iż projekt ustawy o statusie mniejszości narodowych uwzględnia w zasadniczym stopniu rozwiązania prawne obecne w aktach prawa międzynarodowego. Deklaracja przynależności do mniejszości narodowej powiązana została z subiektywnym aktem woli, umieszczonym w kontekście zapisów o „pozytywnej dyskryminacji” oraz zapewnieniu równości formalnej i materialnej.

4.2. Mniejszości narodowe determinantą zmian systemowych

Wpływ mniejszości narodowych w Rumunii na modyfikację tamtejszego systemu politycznego ujmować należy w kategoriach „wymiany politycznej” [pojęcie D. Rothschilda²⁸⁹]. Deklarując wolę współpracy z mniejszościami narodowymi Front Ocalenia Narodowego próbował poszerzyć swoją bazę społeczną. Służyć miały temu tezy zawarte w proklamacji z 22 grudnia 1989 roku oraz specjalny dekret poświęcony kwestiom narodowościowym z 6 stycznia 1990 roku²⁹⁰. Zmiana systemowa w wymiarze instytucjonalnym dotyczyć miała utworzenia stanowiska ministra dedykowanego problemom mniejszości narodowych, a w aspekcie politycznym – realnej inkluzji politycznej. Wstępem do realizacji tych

²⁸⁹ Rothschild, Donald, *Hegemonial Exchange: An Alternative Model for Managing Conflict in Middle Africa* [w:] D. Thompson and D. Ronnen, eds., *Ethnicity, Politics and Development*. Boulder, CO: Lynne Rienner Publishers, 1985 [za:] Medianu Narcisa, *Analysing Political Exchanges between Minority and Majority Leaders in Romania*, *The Global Review of Ethnopolitics*, Vol. 1, no. 4, June 2002, s. 28-41.

²⁹⁰ Horváth István, *Facilitating Conflict Transformation: Implementation of The Recommendations of the OSCE High Commissioner on National Minorities to Romania, 1993-2001*, Centre for OSCE Research, Hamburg 2002. s. 73 i nast.

zobowiązań była partycypacja w strukturach tymczasowej władzy przedstawicieli mniejszości narodowych. Znaleźli się oni w składzie Tymczasowej Rady Jedności Narodowej, która zastąpiła Radę FON, stając się namiastką parlamentu. Front Ocalenia Narodowego miał w niej większość, ale zasiadali w tym tymczasowym parlamencie także przedstawiciele partii opozycyjnych względem FON oraz dwudziestu siedmiu reprezentantów mniejszości narodowych²⁹¹. N. Medianu podkreśla specyfikę „wymiany politycznej” jako gry politycznej o sumie zerowej i zjawiska występującego w społeczeństwach zdominowanych przez grupę etniczną oraz charakteryzujących się niskim poziomem tolerancji dla zróżnicowania narodowościowego. Powoduje to sytuację, w której inkluzja polityczna to forma kontroli instytucjonalnej [„*control through co-optation*” – określenie N. Medianu], która zastępuje model konsocjonalny Arenda Lijpharta²⁹², zawierający segmentowaną autonomię [w zakresie kultury, edukacji, samorządu – przyp. aut.]. Zgodzić należy się zatem z N. Medianu, iż tego rodzaju zależność charakteryzująca rumuński przypadek „wymiany politycznej”, umożliwia akceptację postulatów środowisk mniejszościowych kontrastujących z dominacją etniczną, jak również eliminuje konieczność radykalnego redefiniowania koncepcji państwa narodowego. Otwartą pozostaje kwestia efektywności modelu dokooptowania jako metody prewencji i rozwiązywania ewentualnych konfliktów etnicznych, zwłaszcza jeśli wziąć pod uwagę kontekst rumuński, związany z problematyką politycznego reprezentowania większości etnicznej. Do tego miana aspirują jedynie partie programowo zorientowane na ideologię narodową, których aktywna partycypacja w strukturach władzy wykonawczej, z definicji wyklucza współpracę

²⁹¹ Willaume Małgorzata, Rumunia, op. cit., s.258.

²⁹² Por. Lijphart Arend, *The Politics of Accommodation. Pluralism and Democracy in the Netherlands*, University of California Press, Berkeley 1968 oraz *Democracy in Plural Societies: A Comparative Exploration*, Yale University Press, New Haven 1977.

z mniejszościowymi środowiskami politycznymi. Podkreślenia wymaga jednak fakt, iż pozostała i zarazem dominująca ilościowo część rumuńskich ugrupowań politycznych, nie definiuje swoich elektoratów w kategoriach etnicznych, a ideologicznych. Pozwala to na konstatację, iż „wymiana polityczna” w wydaniu rumuńskim nie stanowi immanentnej cechy systemu politycznego, zależy natomiast – co podkreśla także N. Medianu – od bieżącej sytuacji politycznej i doraźnych korzyści politycznych aktorów sceny politycznej. W dalszej części rozprawy teza ta dowodzona będzie poprzez chronologiczno-problemowy opis analizy modernizacji komponentów systemu politycznego: systemu partyjnego, wyborczego oraz modyfikacji strukturalnej legislatury oraz egzekutywy.

4.2.1. Etniczna reprezentacja polityczna

Rumuński system partyjny można scharakteryzować jako wielopartyjny²⁹³, a chronologicznie jako: wielopartyjny z dominacją dwóch partii politycznych, dwublokowy oparty na alternacji władzy oraz wielopartyjny z jedną partią dominującą²⁹⁴. Ukształtowany został na początku lat 90. XX wieku. Genezę rumuńskich partii politycznych wyjaśnia podział źródeł instytucjonalizacji. Pierwsza grupa partii to ugrupowania reaktywowane wskutek pluralizmu politycznego, będącego konsekwencją wydarzeń grudniowych 1989 roku. Kolejny segment rynku politycznego to partie wyodrębnione z Frontu Ocalenia Narodowego, akcentujące mocno w swoich programach elementy socjalne, ale akceptujące model gospodarki wolnorynkowej. W pierwszej wymienionej

²⁹³ Octavian Aron cytuje Bożenę Dziemidok-Olszewską, która używa sformułowania „ekstremalnie wielopartyjny” – por. Aron Octavian, Zmiany na scenie politycznej postkomunistycznej Rumunii [w:] Dwie dekady zmian: Rumunia 1989-2009, red. Karolina Paulina Marczuk, Difin SA, Warszawa 2009, s. 43-53 oraz Olszewska-Dziemidok Bożena, System polityczny Rumunii [w:] Systemy polityczne państw Europy Środkowej i Wschodniej, red. W. Sokół, M. Żmigrodzki, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2005.

²⁹⁴ Heywood Andrew, Politologia, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006, s. 323-327.

grupie istotną rolę odgrywają liberałowie i partia ludowa, określane mianem partii historycznych uczestniczących w sprawowaniu władzy w okresie monarchii w Rumunii²⁹⁵.

Istotnym elementem rumuńskiego systemu partyjnego jest obecność organizacji mniejszości narodowych. Reprezentacja środowisk mniejszościowych funkcjonuje w oparciu o przepisy dotyczące swobody stowarzyszania się. Organizacje mniejszościowe z formalno-prawego punktu widzenia nie działają jako partie polityczne, ale politologiczne ujęcie zagadnienia pozwala na sformułowanie tezy o takim rodzaju instytucjonalnej partycypacji²⁹⁶. Dowodzi tego ponadto polityczny aspekt definiowania pojęcia mniejszości narodowej w ustawach sankcjonujących tryb wyborów legislatury oraz organów administracji lokalnej²⁹⁷, samoidentyfikacja roli reprezentacji politycznej w dokumentach statutowych organizacji mniejszościowych, jak również praktyka funkcjonowania rumuńskiej sceny politycznej. Przykładem potwierdzającym tezę są przede wszystkim formalne umowy koalicyjne zawierane przez polityczną reprezentację mniejszości węgierskiej Demokratyczny Związek Węgrów w Rumunii [rum. skrót UDMR – przy. aut.] i porozumienia o politycznej współpracy organizacji romskiej [z rum.

²⁹⁵ Inną typologię proponuje Vladimir Tismăneanu. Wskazuje, iż dychotomiczny podział „lewica-prawica” nie oddaje pełnego charakteru rumuńskiej sceny politycznej. Zdaniem tego autora kryterium typologizacji stanowić powinien stosunek ugrupowań politycznych do zmian ustrojowych, politycznych oraz ideologicznych. Wyróżnia zatem orientacje: tradycyjnego komunizmu, populizmu narodowego oraz populizmu socjalistycznego. Z kolei w skład prawicy wchodzi: politycy o poglądach obywatelsko-liberalnych, chadecja oraz ugrupowania nacjonalistyczne i religijne. Do słabego centrum Tismăneanu zalicza Partię Demokratyczną i ugrupowania liberalne – por. Tismăneanu Vladimir, *Stalinizm na każdą okazję. Polityczna historia rumuńskiego komunizmu*, UNIVERSITAS, Kraków 2010, s.273-275.

²⁹⁶ Horowitz Donald, *Ethnic Groups in Conflict*, University of California Press, Berkeley 2000, s. 293.

²⁹⁷ „*Za mniejszość narodową na mocy prawa uważa się osoby o innej niż rumuńska narodowości, których legalnie ukonstytuowana organizacja jest członkiem Rady Mniejszości Narodowych, a jej reprezentanci w wyniku wyborów parlamentarnych uzyskali mandat poselski w Izbie Deputowanych*” – por. Lege nr 373/2004 pentru alegerea Camerei Deputatilor si a Senatului, Monitorul Oficial al României nr 887 din 29 septembrie 2004, art.4 alin. (2) oraz: jako podmiot ustawy o wyborach do administracji lokalnej, która definiuje mniejszość narodową jako „[...] grupę etniczną, która reprezentowana jest w Radzie Mniejszości Narodowych.” – por. Lege nr. 67/2004 pentru alegerea autorităților administrației publice locale, Monitorul Oficial al României nr 271 din 29 martie 2004. Zob. też Wieruszewska Elżbieta, *Związek Polaków w Rumunii* [w:] Bukowina, Tradycje i współczesność, red. Zbigniew Kowalski, Helena Krasowska, Jurij Makar, Władysław Strutyński, Piła-Czerniowce-Suceava 2006, s. 267-276.

Partida Romilor Social – Democrata PRO EUROPA – przyp. aut.] z Partią Socjaldemokratyczną. Obecnie w Rumunii²⁹⁸ za reprezentację mniejszości narodowych, także w znaczeniu politycznym, uznaje się należące do Rady Mniejszości Narodowych: Stowarzyszenie Liga Albańczyków w Rumunii, Związek Bułgarski z Banatu – Rumunia, Związek Chorwatów w Rumunii, Związek Demokratyczny Słowaków i Czechów w Rumunii, Związek Grecki w Rumunii, Stowarzyszenie Macedończyków w Rumunii, Forum Demokratyczne Niemców w Rumunii, Związek Ormian w Rumunii, Związek Polaków w Rumunii, Socjaldemokratyczna Partia Romów, Wspólnota Rosjan Starowierców w Rumunii, Związek Kulturalny Rutenów w Rumunii, Związek Serbów w Rumunii, Związek Demokratyczny Tatarów i Turków Muzułmanów w Rumunii, Związek Demokratyczny Turecki, Związek Ukraińców w Rumunii, Związek Demokratyczny Węgierski w Rumunii, Stowarzyszenie Włochów w Rumunii „RO.AS.IT.”, Federacja Wspólnot Żydowskich w Rumunii. Różnią się: liczebnością, poziomem instytucjonalizacji organizacyjnej, rodzajem roszczeń i orientacją polityczną. Zróżnicowanie to powiązane jest ze strukturą społeczną mniejszości, sytuacją ekonomiczną, wizerunkiem²⁹⁹ i stopniem dyskryminacji³⁰⁰. Formowanie się politycznej reprezentacji mniejszości

²⁹⁸ Strona internetowa Departamentul Relații Interetnice, <http://www.dri.gov.ro> [dostęp czerwiec 2010].

²⁹⁹ Stereotypy, głównie w stosunku do mniejszości romskiej, obecne są przede wszystkim w sferze lokalnego komunikowania medialnego i wyjątkowo w ogólnokrajowych mediach audiowizualnych, mimo obowiązywania przepisów antydyskryminacyjnych, tj. Decyzji 65/2000 Narodowej Rady Audiowizualnej o zasadach reklamy, telesprzedaży i sponsoringu oraz Ustawy 148/2000 o reklamie. Przykładem penalizacji dyskryminacji jest Decyzja 94/2000 NRA cofająca koncesję telewizji satelitarnej OMEGA TV za emisję treści ksenofobicznych i antysemitkich. Monitoring Konwencji Ramowej o ochronie mniejszości narodowych wskazuje na konieczność wsparcia finansowego dla audycji radiowych i telewizyjnych dla mniejszości romskiej oraz zrównoważenia dostępu do mediów publicznych dla mniej licznych mniejszości, co wpłynie na zmianę ich społecznego wizerunku – por. Council of Europe, Committee of Ministers, Resolution CM/ResCMN(2007)8 on the implementation of the Framework Convention for the Protection of National Minorities by Romania, w posiadaniu autora.

³⁰⁰ Mniejszości narodowe dyskryminowane są głównie na rynku pracy z powodu zmian strukturalnych w rumuńskiej gospodarce, przejawiających się między innymi likwidacją państwowego sektora rolniczego oraz prywatyzacją lub restrukturyzacją przemysłu ciężkiego. Dziedziny te wymagały znacznej ilości siły roboczej o stosunkowo niskich kwalifikacjach – por. Report of the High Level Advisory Group of Experts on the social integration of ethnic minorities and their full participation in the labour market, red. Rita Süßmuth, EU information campaign: „For Diversity. Against Discrimination” - Ethnic Minorities in the Labour Market. An urgent call for better social inclusion, Brussels 2007, s. 34-47.

narodowych rozpoczęło się wraz z ustanowieniem przez Front Ocalenia Narodowego systemu wielopartyjnego w Rumunii. Na rumuńskiej scenie politycznej chronologicznie jako pierwsze pojawiły się organizacje, które reprezentowały dyskryminowane dotychczas najliczniejsze mniejszości narodowe: węgierską i romską. Dyskurs polityczny koncentrował się jednak przede wszystkim wokół postulatów mniejszości węgierskiej. Sytuacja taka determinowana była politycznie z uwagi na wielkość udziału społeczności węgierskiej w strukturze społecznej Rumunii oraz stopień instytucjonalizacji organizacyjnej i efektywność artykułowania roszczeń³⁰¹. Uniunea Democrată Maghiară din România (UDMR) jest organizacją typu federacyjnego opartego o model „umbrella”³⁰². Stąd też od początku funkcjonowania boryka się z dysfunkcyjnością struktury, związaną z koniecznością unifikacji zróżnicowanych celów działalności poszczególnych organizacji federacyjnych i sposobem ich werbalizacji. Na forum ukształtowały się frakcje: radykalna związana przede wszystkim z żądaniami autonomii terytorialnej³⁰³ oraz modernizacyjna, która akcentowała możliwość osiągania celów politycznych poprzez odpowiednie ich artykułowanie na drodze negocjacji, w obrębie istniejącego systemu politycznego, metodą małych kroków³⁰⁴. Cele w sferze politycznej sformułowano przez pryzmat realizacji praw językowych (koncepcja autonomicznych instytucji kulturalnych i edukacyjnych) oraz modernizacji w strukturze władzy wykonawczej (powołanie ministra dedykowanego problematyce mniejszości). Tendencje

³⁰¹ W grę wchodzi tu, determinowana historycznie, kwestia wspierania diaspory jako priorytetu polityki węgierskich władz państwowych, co stanowić może metodę wywierania presji międzynarodowej.

³⁰² Tismăneanu podkreśla nawet, że UDMR to konglomerat „*rozmaitych i nierzadko sprzecznych koncepcji politycznych – od nacjonalizmu przez liberalizm po chadecję*”. Tismăneanu Vladimir, *Stalinizm na każdą okazję. Polityczna historia rumuńskiego komunizmu*, UNIVERSITAS, Kraków 2010, s.273.

³⁰³ Podnoszono kwestię konstytucyjnych gwarancji kolektywnych gwarancji praw mniejszościowych i organizacji na tej podstawie terytorialnych form samorządu mniejszości węgierskiej. Koncepcja grupowej ochrony praw mniejszościowych została odrzucona w debacie konstytucyjnej, uwieńczonej uchwaleniem 21 listopada 1991 roku ustawy zasadniczej.

³⁰⁴ Roger Antoine, *Economic development and positioning of ethnic political parties: comparing post-communist Bulgaria and Romania*, *Southeast European Politics*, vol. III, no.1, June 2002, s. 25-26.

autonomiczne i separatystyczne, które zarzucano UDMR (dotyczy to nacjonalistycznych partii koalicji rządzącej 1992-1996: Partii Jedności Narodowej Rumunii i Partii Wielka Rumunia), stały w sprzeczności z przyjętymi ówczesnie w Rumunii koncepcją centralizacji władzy i unitarnym modelem państwa oraz świadczą o politycznej izolacji reprezentacji mniejszości węgierskiej. Izolacja ta miała też związek między innymi z polityczną strategią partii historycznych: Narodowo-Chrześcijańskiej Partii Chłopskiej (PNȚCD) oraz Narodowej Partii Liberalnej (PNL), którym nacjonałiści zarzucali „antynarodowość”. Odpowiedzią na zarzuty było konfrontacyjne stanowisko tych partii wobec postulatów UDMR³⁰⁵. Wpływ zewnętrznych czynników politycznych i związana z nimi reorientacja kierunków polityki zagranicznej³⁰⁶, jak również wysoka intensywność konfliktu etnicznego w Transylwanii - gdzie występuje największa w kraju koncentracja węgierskiego żywiołu etnicznego - spowodowały rządową reakcję w postaci utworzenia w 1993 roku Rady ds. Mniejszości Narodowych. Organ konsultacyjno-doradczy zdominowany ilościowo przez przedstawicieli mniejszości narodowych, stanowić miał forum kreowania kierunków polityki mniejszościowej. Koncepcja funkcjonowania Rady, którą opracowano we współpracy z jedną z amerykańskich organizacji pozarządowych, spotkała się jednak z krytyką ze strony UDMR, która uzależniła swój udział w Radzie od realizacji postulatów dotyczących uchwalenia ustawy o statusie mniejszości narodowych oraz nowelizacji ustaw oświatowych³⁰⁷. O ile

³⁰⁵ Szerzej o tym: Andriescu Monica, *Patterns of Minority and Majority Rhetoric in Post-Communist Romania. Compromises on Language and Educational Rights (1996-2004)*, Central European University, Budapest 2007, s.19-20.

³⁰⁶ Mowa tu o rozpadzie ZSRR i wniosku akcesyjnym do Rady Europy. Polityczne kryteria członkostwa w tej organizacji działającej przede wszystkim na rzecz przestrzegania praw człowieka, w tym praw osób należących do mniejszości narodowych, determinują sposób prowadzenia polityki mniejszościowej opartej o dialog z mniejszościami.

³⁰⁷ Przedstawiciele UDMR kwestionowali równość formalną wszystkich organizacji mniejszościowych, która nie uwzględniała ilościowego zróżnicowania mniejszości – por. Roger Antoine, *Economic development and positioning of ethnic political parties: comparing post-communist Bulgaria and Romania*, *Southeast European Politics*, vol. III, no.1, June 2002, s. 26.

utworzenie i funkcjonowanie Rady ds. Mniejszości Narodowych może być uznane za przykład realizacji konsocjonalnej koncepcji prowadzenia polityki mniejszościowej, to jednak odrzucenie postulatów mniejszości węgierskiej przez rząd spowodowało pogłębienie się kryzysu w stosunkach z UDMR. Konflikt przejawiał się bojkotem Rady ze strony politycznej reprezentacji mniejszości węgierskiej. Werbalizowanie postulatów konkurujących ze sobą frakcji UDMR wpływało na politykę rządu, który umiejętnie wygrywał wewnętrzny konflikt w łonie organizacji węgierskiej, oddziałując na modyfikację kierunków polityki UDMR i strategię jego działania³⁰⁸. Program polityczny ewoluował w kierunku priorytetu integracji europejskiej i modernizacji kraju jako skutecznych metod poprawy sytuacji mniejszości węgierskiej. Istotne znaczenie odegrał tu również czynnik wymiany politycznej. Celem dotychczas zdeintegrowanej opozycji było zwycięstwo wyborcze w 1996 roku i przejęcie pełnej władzy³⁰⁹ w kraju w zamian za poparcie polityczne ze strony UDMR. Dzięki temu zabiegowi wzrósł poziom relewantności politycznej UDMR, co przyczyniło się z kolei do partycypacji tego ugrupowania w strukturach władzy pod auspicjami centroprawicowej koalicji Konwencji Demokratycznej. Zmiana strategii z konfrontacyjnej na ugodową miała swój wymierny efekt i przyniosła politycznej reprezentacji mniejszości węgierskiej stanowiska w administracji³¹⁰.

³⁰⁸ Okazało się bowiem, że zawodne są zarówno metoda radykalnej werbalizacji na forum międzynarodowym żądań etnicznych czy nawet protestów głodowych charyzmatycznego przywódcy frakcji radykalnej Laszlo Tökesa, jak i strategia stopniowego osiągania celów politycznych.

³⁰⁹ Wybory prezydenckie w 1996 roku wygrał konkurent Iona Illiescu, kandydat Konwencji Demokratycznej Emil Constantinescu, który sprawował swój urząd przez jedną, czteroletnią kadencję. Konwencja Demokratyczna wygrała wybory na fali społecznego niezadowolenia wywołanego brakiem reform gospodarczych i społecznych, lansując jednocześnie kierunek integracji europejskiej w polityce zagranicznej.

³¹⁰ UDMR dysponował w kadencji 1996-2000 sumarycznie dziesięcioma stanowiskami: prefektów (szefów administracji rządowej w województwach) i wiceprefektów, dwoma ministerialnymi, w tym ministra ds. mniejszości narodowych oraz ośmioma sekretarzami stanu. Tę ostatnią funkcję sprawował też przedstawiciel mniejszości niemieckiej [za:] Weber Renate, *The protection of national minorities in Romania: A master of political will and wisdom* [w:] *Law and Practice of Central European Countries in the Field of National Minorities Protection After 1989*, edited by Jerzy Kranz, Center for International Relations, Warszawa 1998, s.233.

Konflikt polityczny nie został jednak zażegnany, przeobraził się jedynie w konflikt o niskiej intensywności. Katalizatorem wzrostu napięcia była sprawa realizacji propozycji mniejszości węgierskiej dotyczących nowelizacji ustaw: o edukacji (na wszystkich szczeblach w języku węgierskim) oraz o administracji publicznej (stosowania nazw geograficznych w języku mniejszości narodowej, która stanowi co najmniej jedną piątą ludności danej jednostki terytorialno-administracyjnej i posługiwania się językami mniejszościowymi w kontaktach z administracją). Przedstawiciele mniejszości węgierskiej kwestionowali wolę polityczną partnerów koalicyjnych do wdrażania powyższych rozwiązań³¹¹. Na tym tle instrumentalnego charakteru nabrała kwestia uruchomienia węgierskiego wydziału w uniwersytecie w Cluj-Napoca, bowiem zasadność restytucji uczelni węgierskojęzycznej jak dotąd kwestionowano z powodów politycznych³¹². Skutkiem owego sporu³¹³ było jednak powołanie specjalnego komitetu, który przeanalizować miał możliwość przywrócenia uczelni wyższej z wiodącym językiem węgierskim oraz rozpoczęcie procesu formowania węgiersko-niemieckiej uczelni wyższej finansowanej z budżetu państwa. Inicjatywa przybrała jedynie wymiar powołanej *ad hoc* komisji parlamentarnej i wobec koncepcji finansowania prywatnej uczelni przez węgierskie władze³¹⁴ zaniechana, traktowana może być jednak jako precedens w relacjach państwo-mniejszości narodowe. Pierwszy raz inicjatywa w istotnej dla mniejszości kwestii, była dziełem innych niż mniejszości narodowe aktorów rumuńskiej sceny politycznej, choć sam projekt fundacji węgiersko-niemieckiej uczelni zakończył się fiaskiem, między innymi

³¹¹ Nowelizacji nie przegłosował parlament, później projekt zakwestionował Sąd Konstytucyjny.

³¹² Hungarian National Council of Transilvania, Education Committee, Report on the Shortcomings of the Hungarian Public and Higher Education in Romania [za:] Hungarian Online Resources (Magyar Online Forrás) – strona internetowa <http://hungaria.org/> [dostęp sierpień 2008].

³¹³ UDMR zagroził wówczas opuszczeniem koalicji rządowej.

³¹⁴ Mowa o prywatnej uczelni zlokalizowanej w czterech największych miastach Siedmiogrodu – Uniwersytecie Sapientia, finansowanym z darowizn oraz dotacji węgierskiego parlamentu – por. Strona internetowa Uniwersytetu Sapientia, <http://www.emte.ro> [dostęp styczeń 2009].

ze względu na sprzeciw partii nacjonalistycznych, jak również opozycję w gronie kadry naukowej największej w kraju uczelni³¹⁵. I. Horvath zwraca ponadto uwagę, iż do dyskursu politycznego wprowadzono pojęcie „multikulturalizmu”³¹⁶ pozycjonującego problem mniejszości jako zagadnienie etniczno-kulturalnej różnorodności społeczeństwa rumuńskiego.

Obecność UDMR w rządzie w latach 1996-2000³¹⁷ uznawana może być za próbę implementacji elementów modelu konsocjalnego do polityki krajowej³¹⁸. Wzrost politycznej pozycji reprezentacji węgierskiej mniejszości narodowej, który wynikał z poziomu relewantności UDMR³¹⁹, nie zmienił sytuacji wewnętrznej w tej organizacji. Podział oparty o metodę artykułowania celów działalności stanowi immanentną cechę UDMR. Elity organizacji definiowały jej rolę jako jednolitej reprezentacji politycznej, przy założeniu istnienia wspólnych grupowych interesów mniejszości³²⁰. Efektywność osiągnąć miała być, według tej koncepcji, poprzez odpowiedni stopień

³¹⁵ Uniwersytet Babeş-Bolyai w Cluj-Napoca kształci 55 tys. studentów, do 1959 r. działał jako odrębne uczelnie: węgiersko- i rumuńskojęzyczne. W języku węgierskim studia prowadzone są m.in. na wydziale lekarskim, wydziale sztuk dramatycznych w Tirgu Mures oraz Instytucie Teologii Reformacji w Cluj-Napoca. Ewenementem okazuje się być język ukraiński, w którym studiować można specjalizację: wychowanie przedszkole i nauczanie początkowe na Wydziale Psychologii i Pedagogiki, jedynie w zamiejscowym ośrodku dydaktycznym w Sighetu – Marmatiei.

³¹⁶ Horváth István, *Facilitating Conflict Transformation: Implementation of The Recommendations of the OSCE High Commissioner on National Minorities to Romania, 1993-2001*, Centre for OSCE Research, Hamburg 2002, s. 48.

³¹⁷ UDMR był wyjątkowo lojalnym koalicjantem Partii Demokratycznej oraz Konwencji Demokratycznej i jak pokazuje historia funkcjonowania tej koalicji, poparcie ze strony UDMR nierzadko miało charakter gry politycznej o sumie zerowej. Partycypacja ta była też metodą oddziaływania na polityczną reprezentację mniejszości węgierskiej i próbą pozyskania międzynarodowej legitymizacji w związku z integracją z NATO i Unią Europejską.

³¹⁸ Poza zmianami instytucjonalnymi, które omówione zostaną w dalszej części niniejszego rozdziału, należy podkreślić przede wszystkim mediacyjną rolę w stosunkach między Węgrami a Rumunią w oparciu o traktat międzypaństwowy z 1996 roku, podpisanie Europejskiej Karty Języków Regionalnych i Mniejszościowych oraz prawne uregulowanie zwrotu majątku i nieruchomości dla organizacji mniejszościowych i używanie języków mniejszościowych w edukacji na wszystkich szczeblach.

³¹⁹ W programie akcentowano decentralizację władzy państwowej, rozwój gospodarki rynkowej oraz konieczność integracji ze strukturami euroatlantyckimi. Nie bez znaczenia pozostaje tu również centroprawicowa orientacja polityczna UDMR, którą charakteryzowały się również pozostałe partie koalicyjne.

³²⁰ Kántor Zoltán, Bárdi Nándor, *The Democratic Alliance of Hungarians in Romania (DAHR) in the Government of Romania from 1996 to 2000*, Regio - Minorities, Politics, Society - English Edition (1/2002), Néprajzi Múzeum, Budapest 2002, s.218.

relewantności, który wynikać będzie z kolei z arytmetycznej relacji miejsc w parlamencie do poziomu poparcia wyborczego³²¹. Część organizacji ze składu UDMR zajęła natomiast stanowisko, iż skuteczne reprezentowanie interesów mniejszości wiąże się jednak przede wszystkim z artykułowaniem ich różnorodności. Doprowadziło to chronologicznie najpierw do wzrostu ilości mandatów zdobywanych przez przedstawicieli mniejszości węgierskiej, ale startujących w wyborach jako kandydaci niezależni, jak również do trwałego podziału środowiska UDMR³²². Systematyzując status roszczeń mniejszości węgierskiej w rumuńskim systemie partyjnym wskazać należy, iż na modyfikację postulatów politycznej reprezentacji oddziaływały zarówno zewnętrzne czynniki polityczne³²³ jak i wewnętrzne w postaci odmiennie definiowanej roli politycznej ugrupowania oraz strategii politycznych partii reprezentujących różne doktryny ideologiczne. Szczególnego podkreślenia wymaga jednak fakt, iż spór polityczny na tle postulatów mniejszości węgierskiej nigdy nie miał charakteru konfrontacji ideologicznej. Pierwsza połowa lat 90. XX wieku charakteryzowała się polemiką wokół postulatu autonomii terytorialnej, opartej o kryteria etniczne oraz kolektywnych praw mniejszościowych³²⁴. W warstwie aksjologicznej wyraża się to

³²¹ Wyniki wyborów samorządowych, parlamentarnych i prezydenckich w latach 1996-2000, potwierdzają tezę o głosowaniu determinowanym czynnikiem etnicznym. Procentowy poziom poparcia dla UDMR odpowiadał ilościowemu udziałowi tej mniejszości w strukturze rumuńskiego społeczeństwa. O rodzajach głosowania determinowanego etnicznie na przykładzie mniejszości niemieckiej w Polsce pisze Danuta Berlińska [w:] Berlińska Danuta, *Mniejszość niemiecka na Śląsku Opolskim w poszukiwaniu tożsamości*, Stowarzyszenie Instytut Śląski ; Państwowy Instytut Naukowy - Instytut Śląski w Opolu, Opole 1999, s. 228.

³²² Wewnętrzny konflikt doprowadził w 2006 r. do utworzenia Narodowej Rady Szeklerów, która zainicjowała nieformalne „referendum” na temat autonomii w kilku regionach Transylwanii, gdzie etniczną większość stanowią węgierscy Szeklerzy. Powołano też Węgierską Partię Obywatelską, która pozycjonuje się jako etniczna reprezentacja Szeklerów, i po wyborach lokalnych w 2008 roku dysponuje trzecim wynikiem wśród mniejszości narodowych, biorąc od uwagę bezwzględną liczbę zdobytych mandatów.

³²³ Mowa tutaj o integracji ze strukturami euroatlantyckimi i wynikających z tego kierunkach polityki zagranicznej „ojczyzny ideologicznej” UDMR – Republiki Węgierskiej, której cele długoterminowe były tożsame z rumuńskimi i determinowane politycznymi wymogami integracji – kryteriami kopenhaskimi.

³²⁴ W protokole dodatkowym do traktatu węgiersko-rumuńskiego z 1996 roku zawarto klauzulę wyłączającą stosowanie Rekomendacji Rady Europy 1201, która według części partii politycznych, m.in. PNȚCD oraz PUNR czy PRM, prawnie sankcjonowałaby tego rodzaju żądania.

odmiennymi interpretacjami idei równości, która według UDMR wiąże się z zapewnieniem równych szans, natomiast dla mainstreamowych partii politycznych przejawia się tak zwaną pozytywną dyskryminacją. Partycypacja w strukturach władzy politycznej [koalicje: rządowe 1996-2000, 2004-2008, 2009-obecnie oraz parlamentarna: 2000-2004 – przyp. aut.] to w ujęciu politycznym forsowanie koncepcji autonomii kulturalnej (prawa językowe i prawa mniejszościowe w edukacji), a w ujęciu aksjologicznym podkreślanie znaczenia integracji społecznej. Akcesja do NATO i UE z kolei to impuls do budowania stosunków państwo-mniejszości narodowe w oparciu o model konsocjonalny.

Chronologiczna analiza żądań UDMR, pozwala na postawienie tezy o koniunkturalnych motywach decydowania politycznego elit rumuńskich. Strategia wobec postulatów węgierskich, modyfikowana była w zależności od pozycjonowania ugrupowań na scenie politycznej. Jednoznacznie krytyczne stanowisko zajmowane było z pozycji opozycyjnych, bardziej ugodowe natomiast w sytuacji obecności w koalicji rządowej lub parlamentarnej razem z UDMR. Ugrupowania nacjonalistyczne adresowały swoją ofertę programową do byłych szeregowych funkcjonariuszy obalonego reżimu, skupionych wokół dawnej ideologii homogeniczności etnicznej Rumunii. Postulaty mniejszościowe werbalizowano zatem jako zagrożenie dla integralności państwa, a stosowana retoryka szowinistyczna kierowana była przeciwko mniejszościom: węgierskiej i romskiej. Zmieniające się sytuacja polityczna i nastroje społeczne doprowadziły do modernizacji programu socjaldemokratów, którzy sformowali rząd po wyborach w 2000 roku. Dla podniesienia poziomu międzynarodowej legitymizacji wobec kierunku integracji euroatlantyckiej, zawarto koalicję parlamentarną z ugrupowaniem mniejszości węgierskiej. Partie historyczne natomiast modyfikowały retorykę w zależności od zachowania pozostałych aktorów

gry politycznej. PNȚCD i PNL, będąc z UDMR w opozycji parlamentarnej, prezentowały chwiejne stanowisko wobec postulatów węgierskich, próbując w ten sposób zdyskontować krytykę ze strony koalicji rządzącej. Ugrupowanie mniejszości węgierskiej stało się znaczącym podmiotem systemu partyjnego przede wszystkim ze względu na swoją pozycję polityczną, która wynika z potencjału relewantności kształtowanego przez głosowanie etniczne, a nie rozwiązania systemowe, gdyż UDMR w wyborach parlamentarnych nie korzysta z przywilejów wyborczych dla mniejszości narodowych.

Spośród pozostałych organizacji uwagę zwraca specyfika aktywności romskiej. Społeczność romska, która jest niejednorodna pod względem instytucjonalizacji organizacyjnej i zróżnicowana geograficznie³²⁵, charakteryzuje się brakiem umiejętności kwantyfikowania własnych potrzeb w perspektywie długoterminowej, jak również tak zwaną okazjonalną identyfikacją narodowościową. Pozwala to na postawienie tezy o znacznym poziomie dysfunkcjonalności społecznej i cywilizacyjnej Romów³²⁶. Aktywność romską charakteryzuje liczna i zróżnicowana partycypacja polityczna przede wszystkim na poziomie lokalnym - gdzie najbardziej odczuwalna jest ekskluzja społeczna tej grupy etnicznej - oraz dominacja ilościowa organizacji pozarządowych³²⁷. Aktywność polityczna reprezentacji tej mniejszości skoncentrowana jest przede wszystkim na niwelowaniu wykluczenia społecznego. Problem ten ma charakter ogólnoeuropejski, stąd też jego rozwiązanie w oparciu o „Decade of Roma

³²⁵ Pomimo przeprowadzania spisów powszechnych, demografowie rumuńscy dysponują jedynie orientacyjnymi danymi dotyczącymi ludności romskiej, której populację szacuje się pomiędzy 5,5% a 11,5% społeczeństwa – por. Progress report on the implementation of the government strategy for improving the condition of the Roma [za:] strona internetowa Narodowej Agencji ds. Romów, <http://www.anr.gov.ro> > Rapoarte, Bucharest 2005.

³²⁶ Za istotną uznać należy kwestię dziedziczenia negatywnych wzorców zachowań społecznych w toku procesu socjalizacji społecznej mniejszości romskiej: brak wykształconego modelu kariery zawodowej i długotrwałe pozostawanie bez stałego miejsca zatrudnienia.

³²⁷ Część z romskich organizacji pozarządowych ma efemeryczny charakter i nierzadko tworzona jest przez krewnych liderów dominującej organizacji Partida Romilor Social – Demokrata. Więcej o tym: Roma Political Participation in Romania, ed. James Denton, Vicki Robinson, Iulius Rostas, Rumyan Russinov, Michael G. Brown, National Democratic Institute for International Affairs, Washington 2003.

Inclusion 2005 - 2015” wymaga współpracy ze społecznością romską³²⁸. Uzyskanie takiego wsparcia ułatwiła centrolewicowa orientacja polityczna Partida Romilor Social – Democrata, która w 2002 roku podpisała porozumienie o współpracy politycznej z rządzącą PSD³²⁹. Koalicja parlamentarna została tym samym powiększona, podobnie jak i poziom międzynarodowej legitymizacji dla integracji europejskiej, lansowanej przez socjaldemokratów rumuńskich. Efektem powyższego porozumienia oraz implementacji wspomnianego programu europejskiego jest ujęcie tej tematyki w dokumencie strategicznym. Strategia Poprawy Sytuacji Romów, opracowana na dziesięcioletni okres, obejmuje swoim zasięgiem dziesięć głównych obszarów zidentyfikowanych jako najistotniejsze dla progresu społecznego mniejszości romskiej: administracja publiczna, mieszkalnictwo, ubezpieczenia społeczne, zdrowie, edukacja, wymiar sprawiedliwości, bezpieczeństwo publiczne, ochrona dzieci, kultura i partycypacja społeczna. Realizacja strategii odbywa się na poziomie strukturalnym oraz operacyjnym. Pierwszy z nich ma postać instytucjonalizacji organizacyjnej: komitetu monitorującego na szczeblu rządowym z aparatem wykonawczym i wsparcia technicznego w postaci Narodowej Agencji ds. Romów, jak również komitetów monitorujących na poziomie właściwych ministerstw. W aspekcie działań operacyjnych natomiast implementacją zajmują się Biura Wojewódzkie ds. Romów, Lokalni Eksperci ds. Romów, inspektorzy w Inspektoratach Oświaty oraz tak zwani mediatorzy szkolni i zdrowotni, których zadaniem jest redukcja segregacji i dyskryminacji romskich dzieci w szkołach oraz upowszechnianie dostępu do świadczeń zdrowotnych i opieki lekarskiej

³²⁸ To dziesięcioletni program realizowany przez osiem krajów centralnej i południowo-wschodniej Europy (w tym Rumunię), w których mniejszość romska zajmuje znaczącą pozycję w strukturze etnicznej społeczeństwa, a jego głównym przesłaniem jest podniesienie statusu materialnego i społecznego Romów we współpracy władz centralnych z organizacjami pozarządowymi i międzynarodowymi w zakresie edukacji, zdrowia, mieszkalnictwa, zwalczania ubóstwa i dyskryminacji etnicznej oraz zapewnienia równego statusu kobiet i mężczyzn.

³²⁹ Nadmienić należy przede wszystkim socjalny charakter roszczeń społeczności romskiej. Nostalgia szczególnie widoczna jest w zakresie opieki społecznej socjalistycznej Rumunii.

wśród mniejszości romskiej, choć to ostatnie działanie spotyka się z oporami natury kulturowej i cywilizacyjnej ze strony tej społeczności. Oceniając jednak funkcjonowanie mechanizmów wdrażających strategię zwraca uwagę dysfunkcyjność strukturalną, brak dostatecznej ilości wykwalifikowanej kadry, niska transparentność procedur naboru, niski poziom zaangażowanie urzędników na szczeblu administracji centralnej oraz ministerstw, upolitycznienie funkcji ekspertów romskich w biurach wojewódzkich jak również niewielkie nakłady finansowe, które zapewniały pokrycie jedynie kosztów wynagrodzeń i powodowały zjawisko kompensacji funkcji lokalnego eksperta z pracą w służbach publicznych (na przykład w sektorze łączności), co z kolei niekorzystnie oddziaływało na efektywność wykonywanych obowiązków³³⁰. Skuteczność działania warunkował ponadto mechanizm finansowania w korelacji ze strukturą organizacyjną. Stanowiska ekspertów romskich w biurach wojewódzkich stały się politycznymi synekurami subordynowanymi prefektowi, co determinowało rotację kadrową po zmianie ekipy sprawującej władzę polityczną na poziomie centralnym. Niski był również stopień partycypacji społeczności romskiej w implementacji strategii, zwłaszcza lokalnie, przejawiający się zdominowaniem udziału w procesie decyzyjnym przez jedną tylko organizację reprezentującą społeczność romską [Pro-Europa – przyp. aut.] oraz instrumentalnym podejściem do absorpcji funduszy³³¹. Wskazywano także na wady polityki informacyjnej przejawiające się między innymi brakiem aktualizacji zawartości publikatorów internetowych. Na efektywność strategii wpływ miały ponadto zmienne zewnętrzne, zarówno o charakterze strukturalnym jak i demograficznym. Dysfunkcyjność strukturalną strategii romskiej oraz mechanizmów

³³⁰ Assessment of the Roma Strategy Implementation Mechanism, Focus Consultancy Ltd, RO/PHARE2003SSTA05, European Communities, 2005 [za:] strona internetowa Agenția Națională pentru Romi, <http://www.anr.gov.ro> > Rapoarte [dostęp styczeń 2009].

³³¹ Chodzi o pozyskiwanie środków finansowych ze źródeł zewnętrznych na doraźne potrzeby i brak strategicznych planów dotyczących działań w perspektywie średnio- i długookresowej.

monitorujących proces jej wdrażania niweluje się między innymi poprzez inicjatywy legislacyjne³³². Powszechnie jednak wskazuje się na problem segregacji oraz dyskryminacji mniejszości romskiej w dostępie do edukacji, przejawiający się separowaniem uczniów narodowości romskiej oraz kierowaniem ich do szkół specjalnych przeznaczonych dla dzieci upośledzonych umysłowo³³³. Kuriozalnie jednak taka forma dyskryminacji zwiększa (sic!) dostępność romskich dzieci do usług pozaedukacyjnych, świadczonych przez te placówki (regularne posiłki i stałe zakwaterowanie). Wysoki poziom bezrobocia wśród społeczności romskiej i wprost proporcjonalny do tego zjawiska niski status materialny, skutecznie utrudniają młodemu romskiemu pokoleniu dostęp do edukacji, co niwelowane jest między innymi poprzez rządowy program: „Druga szansa” przeznaczony dla studentów romskich, którzy przekroczyli wiek charakterystyczny dla wynikającego z systemu oświaty etapu edukacji, wydzielenie dla społeczności puli miejsc rezerwowanych w uczelniach publicznych (darmowe studia dla 60 kandydatów romskich, najwięcej z nich na kierunku pracownik socjalny)³³⁴ oraz zastosowanie specjalnych kryteriów podczas egzaminów wstępnych³³⁵. Eksperci Open Society Institute sugerują również intensyfikację pozalekcyjnych zajęć wyrównawczych w szkołach, edukacji zawodowej związanej z tradycyjnymi zawodami romskimi oraz wydłużenie do dwóch lat edukacji przedszkolnej dla dzieci romskich upośledzonych edukacyjnie. Ponadto

³³² Odnosić należy też fakt prowadzenia regularnych programów szkoleniowych, których celem jest podnoszenie kwalifikacji funkcjonariuszy policji w zakresie zapobiegania i rozwiązywania konfliktów na tle różnic kulturowych i cywilizacyjnych oraz wzrost efektywności działania formacji policyjnych w społecznościach mniejszości narodowych, między innymi poprzez rezerwację specjalnie dedykowanej, niewielkiej ilości policyjnych etatów, jak również kampanii promocyjnych reklamujących karierę zawodową w szeregach policji we współpracy z UDMR. Wdrażane są ponadto, zarówno w policji jak i służbie cywilnej, standardy etyczne wraz z narzędziami monitorującymi zawarte w nich zapisy antydyskryminacyjne.

³³³ Wilson Duncan, *Minority rights in education*, Swedish International Development Cooperation Agency SIDA, Elanders Novum AB, 2002, s. 67.

³³⁴ Kołodziejczyk Marcin, *Cygan ze strachu, Rom z dumy*, tygodnik Polityka, nr 45 z 08.11.2008 r., s. 44.

³³⁵ Kołodziejczyk Marcin, *Pozytywna dyskryminacja*, rozmowa z Gabrielem Constantinem Bartasem, ambasadorem Rumunii w Polsce, tygodnik Polityka, nr 36 z 06.09.2008 r., s. 54.

zwraca się uwagę na konieczność zapewnienia dzieciom romskim opieki socjalnej w szkołach i ograniczenia zjawiska porzucania przez nie edukacji na rzecz żebractwa, poszerzenia w programach nauczania tematyki różnorodności etnicznej i kulturowej w Rumunii, zwiększenie liczby romskich nauczycieli poprzez wprowadzenie motywacyjnego systemu stypendialnego, wzrost partycypacji rodzicielskiej w funkcjonowaniu szkoły oraz wspieranie projektów kulturowych promujących tolerancję i aktywizację instytucji odpowiedzialnych za zwalczanie dyskryminacji³³⁶. Dokumenty monitorujące implementację rozwiązań prawnych Konwencji Ramowej o ochronie mniejszości narodowych wskazują ponadto na konieczność wsparcia logistycznego i finansowego dla programów radiowych oraz telewizyjnych tworzonych dla mniejszości romskiej, jak również zrównoważenia dostępu do mediów publicznych dla mniej licznych niż węgierska czy niemiecka mniejszości³³⁷. W raportach z przebiegu wdrażania rozwiązań Konwencji Ramowej o ochronie mniejszości narodowych akcentuje się także rolę współpracy z niereprezentowanymi w Radzie Mniejszości Narodowych mniejszościami lub grupami etnicznymi, takimi jak Csango czy Aromani, zwłaszcza w odniesieniu do działań skoncentrowanych na zachowaniu ich dziedzictwa językowego, kulturowego oraz religijnego oraz udziału w przygotowaniu kwestionariuszy spisu powszechnego. Za skuteczną metodę zmierzającą do poprawy tych relacji uznać należy wprowadzony przez ministerstwo kultury konkursowy tryb współpracy finansowej w realizacji projektów promujących różnorodność etniczną i kulturową.

Ugrupowania mniejszościowe funkcjonujące w Radzie Mniejszości Narodowych stały się instrumentem nacisku na reprezentację

³³⁶ Equal access to quality education for Roma, vol. 1, Open Society Institute, EU Monitoring and advocacy program, Education support program, Roma participation program, Monitoring report, 2007, s. 335-341 [za:] <http://www.eumap.org/topics/romaed> [dostęp styczeń 2009].

³³⁷ Council of Europe, Committee of Ministries, Resolution CM/ResCMN(2007)8 on the implementation of the Framework Convention for the Protection of National Minorities by Romania, w posiadaniu autora.

mniejszości węgierskiej z racji ich niewielkiego udziału w etnicznej strukturze społeczeństwa rumuńskiego i pozycji w parlamencie kształtowanej przez *de facto* zamknięty charakter systemu wyborczego. Dla ugrupowań mniejszościowych innych niż węgierskie, utrata statusu reprezentacji mniejszościowej implikuje kryzys organizacyjny³³⁸. Ilustracją instrumentalnego podejścia do politycznej reprezentacji mniejszości są: zalegalizowanie mniejszości, której istnienie kwestionowała placówka dyplomatyczna kraju pochodzenia³³⁹, utworzenie Związku Kulturalnego Rutenów w Rumunii³⁴⁰ czy też znaczny wzrost poparcia wyborczego dla Związku Chorwatów w Rumunii³⁴¹.

Analizując aktywność polityczną reprezentacji mniejszości narodowych wskazać należy przede wszystkim na formę zróżnicowaną pod względem natężenia i zasięgu. W wymiarze ogólnokrajowym znaczącą pozycję zajmuje jedynie UDMR. Rywalizująca z organizacją Węgierska Partia Obywatelska jak dotąd nie startowała samodzielnie w wyborach parlamentarnych, decydując się na udzielenie wsparcia kandydatom niezależnym³⁴². Ponadto Węgierska Partia Obywatelska stanowi realną

³³⁸ Brak statusu jest równoznaczny z brakiem finansowania budżetowego. Przykładem jest przypadek organizacji mniejszości czeskiej, która mimo że przekroczyła wymagany prawem próg wyborczy umożliwiający przydział mandatu należnego organizacji mniejszościowej, wskutek decyzji organu wyborczego oraz sprzeciwu organizacji pozycjonującej się jako wspólna reprezentacja Czechów i Słowaków, nie uzyskała miejsca w parlamencie z powodów formalnych – zob. Alionescu Ciprian-Calin, *Parliamentary Representation of Minorities in Romania*, *Southeast European Politics* Vol. V, No. 1, June 2004, s.68-70.

³³⁹ Jeden z liderów syndykatu górniczych związków zawodowych założył Związek Macedończyków i w 2000 roku zajął miejsce w Izbie Deputowanych jako formalny przedstawiciel mniejszości. Spis powszechny w 2002 roku wykazał istnienie 740 osób deklarujących narodowość macedońską. Vasile Ioan Savu zastąpił na czele górniczej organizacji związkowej Mirona Cozmę, lidera trzech antyrządowych, górniczych najazdów na Bukareszt tzw. mineriad, który trafił do więzienia za przywództwo takiej demonstracji w 1999 roku.

³⁴⁰ Gheorge Firiczak do 2000 roku próbował bezskutecznie zdobyć mandat deputowanego jako kandydat niezależny oraz z list PSD. Sukces zapewniło mu dopiero utworzenie organizacji mniejszościowej - Związku Rutenów (uznają się za grupę narodu ukraińskiego) i objęcie jej przywództwa.

³⁴¹ Alionescu wskazuje, iż źródłem 20.krotnego wzrostu poparcia była możliwość uzyskania chorwackiego obywatelstwa przez członków organizacji, związane z tym możliwości emigracji zarobkowej i ułatwienia dotyczące wjazdu do tzw. strefy Schengen – zob. Alionescu Ciprian-Calin, op. cit. s.70-71.

³⁴² Decyzja ta wynikała z kształtu większościowo-proporcjonalnego systemu wyborczego, który od nowelizacji w 2008 roku, w pierwszym etapie podziału mandatów obliguje do przekroczenia progu wyborczego 5% w skali kraju lub zdobycia większości głosów w sześciu jednomandatowych okręgach do Izby Deputowanych i trzech do Senatu.

konkurencję polityczną wobec UDMR jedynie na poziomie lokalnym w tzw. kraju Szeklerów, gdyż ugrupowania cieszące się poparciem determinowanym etniczne, odgrywają rolę polityczną na szczeblu lokalnym³⁴³. Widoczne jest również funkcjonowanie rywalizujących organizacji - które reprezentują często niewielkie środowiska lokalne - oraz rozproszenie terytorialne, co charakteryzuje przede wszystkim społeczność romską³⁴⁴. Székely wskazuje ponadto na tworzenie koalicji wyborczych organizacji³⁴⁵.

Tabela 1. Mandaty radnych oraz burmistrzów i przewodniczących rad wojewódzkich do uzyskania w wyborach lokalnych w 2008 r. Opracowanie własne na podstawie: Strona internetowa Autoritatea Electorală Permanentă: <http://www.roaep.ro> > Actualitatea electorală > Alegeri > Rezultate și materiale > Locale > Rezultate > 2008 din 01/06/2008 > Mandate pe parte [dostęp czerwiec 2010].

RODZAJ	ŁĄCZNA LICZBA W KRAJU
presedinți consilii județene (przew. Rady Wojewódz.)	40
primar (burmistrz)	1707
consilieri locali (radny lokalny)	40269
consilieri județeni (radny Rady Wojewódzkiej)	1363

³⁴³ Przykładem jest polityczna reprezentacja mniejszości niemieckiej Demokratyczne Forum Niemców w Rumunii [z rum. Forumul Democrat al Germanilor din Romania - FDGR – przyp. aut.], która w 1990 roku przekroczyła ówczesnie obowiązujący próg wyborczy w wyborach parlamentarnych i nie korzystała z przywilejów mniejszościowych, a od wyborów lokalnych w 2000 roku jako jedyna organizacja mniejszościowa w Rumunii cieszy się poparciem większym niż całkowita ilość osób deklarujących niemiecką przynależność narodowościową, dysponując jednocześnie większością głosów jedynie w kilku radach lokalnych w województwach Satu Mare i Sibiu (odpowiednio: Banat i Siedmiogród). Lider FDGR Klaus Iohannis - burmistrz Sibiu od 2000 roku, był kandydatem opozycji parlamentarnej na stanowisko premiera podczas kryzysu rządowego w październiku 2009 roku. Natomiast konkurencyjny wobec Związku Ukraińców w Rumunii, Demokratyczny Związek Ukraińców w Rumunii startując w wyborach parlamentarnych w 1996 i 2000 roku uzyskał poparcie o połowę mniejsze niż rywal polityczny. W wyborach lokalnych z kolei w 2000 i 2008 roku zdobył kilka mandatów. Więcej na ten temat: Székely István Gergő, The political representation of national minorities in Romania, Institutul Pentru Studierea Problemerol Minorităților Naționale, Cluj-Napoca 2009, nr 20.

³⁴⁴ W odróżnieniu od innych organizacji mniejszościowych, które wystawiają listy wyborcze w okręgach zamieszkiwanych przez przedstawicieli danej mniejszości, organizacje romskie prezentują kandydatów tam gdzie wcześniej nie były aktywne – por. Székely op. cit., s.97-98.

³⁴⁵ Aktywność ta przybiera formy: lokalnych koalicji wyborczych ugrupowań mniejszościowych (o statusie oficjalnych reprezentacji mniejszości narodowych), w których część mandatów sprawowanych jest rotacyjnie przez koalicjantów UDMR, jak również porozumień wyborczych z rumuńskimi partiami politycznymi. Dla przykładu FDGR wzięło udział w wyborach wraz z Chrześcijańsko-Demokratyczną Partią Chłopską i partią liberalną. Kandydaci romscy i tureccy ubiegali się z kolei o mandaty z list PSD.

Tabela 2. Mandaty uzyskane w wyborach lokalnych 2008 roku w Rumunii przez organizacje reprezentujące mniejszości narodowe. Opracowanie własne na podstawie: Strona internetowa Autoritatea Electorală Permanentă: <http://www.roaep.ro> > Actualitatea electorală > Alegeri > Rezultate și materiale > Locale > Rezultate > 2008 din 01/06/2008 > Mandate pe parte [dostęp czerwiec 2010].

Mniejszość narodowa	MANDATY			
Organizacja	presedinți consilii judetene	primar	consilieri locali	consilieri judeteni
Demokratyczny Związek Węgrów	4	184	2195	89
Demokratyczne Forum Niemców	1	10	79	9
Partia Romów Pro Europa		2	202	
Związek Bułgarski z Banatu – Rumunia		1	8	
Związek Chorwatów		1	6	
Związek Greków			1	
Związek Ukraińców			11	
Wspólnota Rosjan Starowierców		1	14	
Związek Czechów i Słowaków			14	
DOM POLSKI			3	
Związek Serbów			6	
Związek Demokratyczny Tatarów i Turków-Muzułman			2	
Porozumienie na Rzecz Zjednoczenia Romów			4	
Demokratyczny Związek Ukraińców			1	
Węgierska Partia Obywatelska		11	489	19

Pojawienie się konkurencyjnej oferty politycznej skierowanej do mniejszości węgierskiej stanowi kres monopolu UDMR w reprezentowaniu tej grupy mniejszościowej. Poparcie dla konkurencyjnych ofert wyborczych kierowanych do mniejszości narodowych to być może rezultat radykalizowania się koncepcji działania politycznego wśród osób należących do mniejszości narodowych, zmobilizowanych niskim poziomem efektywności dotychczas realizowanej

polityki. Widać to wyraźnie na przykładzie poparcia politycznego dla mniejszości węgierskiej, której przedstawiciele ubiegali się o mandaty w wyborach do Parlamentu Europejskiego³⁴⁶. Czynnikiem charakteryzującym polityczną aktywność organizacji mniejszościowych na poziomie lokalnym, jest także brak oferty politycznej niektórych organizacji osób należących do mniejszości narodowych. Świadczyć to może o postępującej dobrowolnej asymilacji członków tych grup lub też słabnącym poziomie instytucjonalizacji organizacyjnej.

Zarysowana jedynie powyżej zależność pomiędzy reprezentacjami pozostałych mniejszości narodowych oraz profitami wynikającymi z charakteru systemu wyborczego, umożliwia sformułowanie tezy o stagnacji systemu mniejszościowej partycypacji politycznej. Zarówno strona rządowa jak i mniejszościowa reprezentowane w Radzie Mniejszości Narodowych nie mają politycznego interesu w zmianie istniejącego *status quo*. Reasumując wskazać należy, iż w pierwszych dwóch kadencjach parlamentarnych w Rumunii (1990-1992, 1992-1996) polityka mniejszościowa związana była z polaryzacją stanowisk głównych aktorów sceny politycznej i koncentrowała się w węższym znaczeniu wokół postulatów mniejszości węgierskiej (autonomii terytorialnej i kulturalnej opartej o kryteria etniczne), w szerszym ujęciu natomiast dotyczyła zakresu praw mniejszościowych. Kolejne dwie kadencje wskutek funkcjonowania wymiany politycznej to proces instytucjonalizacji ochrony praw osób należących do mniejszości narodowych. Mniejszości narodowe z racji swojej liczebności oraz pozycji politycznej stały się beneficjentami politycznej działalności mniejszości węgierskiej. Zwrot majątku znacjonalizowanego w czasach

³⁴⁶ W 2007 roku mniejszość węgierską reprezentowało w sumie czterech posłów spośród 35 mandatów, w tym jeden w ramach Partii Narodowo-Liberalnej, dwóch z listy UDMR oraz jako kandydat niezależny biskup László Tokes. Dwa lata później L. Tokes był liderem wspólnej listy UDMR i jego organizacji Węgierskiej Narodowej Rady Transylwanii i reprezentacja mniejszości węgierskiej uzyskała trzy mandaty. Wspólny start odrzuciła natomiast Węgierska Partia Obywatelska.

komunistycznych czy zakres praw mniejszościowych (językowych, edukacyjnych) to rezultat werbalizowanych z różną skutecznością postulatów UDMR. W odniesieniu do relacji z mniej licznymi demograficznie mniejszościami narodowymi, w ujęciu problemowym, polityka rządu obejmowała przede wszystkim zagadnienia związane z: restytucją majątku, w tym należącego do związków wyznaniowych, nacjonalizowanego w czasach powojennych, rekompensatą za prześladowania ze strony reżimu komunistycznego ze względu na przynależność narodowościową oraz kwestiami dotyczącymi nauczania języka mniejszości jako przedmiotu fakultatywnego, nad czym sprawują kontrolę specjaliści inspektorzy szkolni - wizytatorzy w ramach inspektoratów oświaty. Ich zadaniem jest między innymi zapewnienie równego dostępu osób należących do mniejszości narodowych do edukacji, z uwzględnieniem realizacji praw językowych w postaci wykładania przedmiotów: historia i geografia Rumunii w języku mniejszości na poziomie szkolnictwa podstawowego oraz w języku rumuńskim na etapie edukacji w szkołach średnich. Zgodnie z obowiązującymi w Rumunii przepisami, egzaminy kończące poszczególne etapy edukacji przeprowadzane są w językach, w których przedmioty były wykładane, co z kolei powoduje konieczność składania dodatkowych egzaminów przez uczniów pobierających naukę w języku mniejszościowym. Rozwiązanie to stanowić może jeden z czynników ograniczających motywację, zwłaszcza w sytuacji, w której presja otoczenia społecznego charakteryzuje się tendencją do okolicznościowej identyfikacji narodowościowej.

4.2.2. Związek Polaków w Rumunii

Reaktywowany w 1990 roku Związek Polaków w Rumunii³⁴⁷ to organizacja federacyjna, która skupia czternaście lokalnych stowarzyszeń³⁴⁸ i stanowi prawną reprezentację mniejszości polskiej jako członek Rady Mniejszości Narodowych. Wskazać należy, iż model federacji gwarantuje skuteczność działania osiąganą między innymi przez efekt synergii, ale może także inicjować konflikty interpersonalne, zwłaszcza w przypadku występowania dużego stopnia autonomiczności organizacji federacyjnych i obecności liderów lokalnych, legitymujących się wyraźnym poparciem swoich macierzystych organizacji. Rozwiązaniem jest konstrukcja prawna statutu organizacji, katalizująca rolę liderów lokalnych stowarzyszeń, uwzględniając ich obligatoryjną partycypację w gremiach statutowych. W zasadniczym stopniu implikować to może jednak dysfunkcyjność tych organów, ze względu na ich liczebność i spowodowaną tym niską efektywność. Na uwagę zasługuje jednak fakt, iż w toku funkcjonowania odrodzonego Związku Polaków w Rumunii, wykształcił się model jednoosobowego przywództwa sankcjonowany sprawowaniem mandatu w Izbie Deputowanych³⁴⁹. Tarcia w łonie organizacji mają zatem jedynie wymiar interpersonalny, zwłaszcza

³⁴⁷ Cyt. [za:] Akta nr 6079/1991, Sąd Rejonowy w Suczawie, Posiedzenie Izby z dnia 30 sierpnia 1991 r.: „Do rozpatrzenia w porządku obrad wniosek złożony przez Związek Polaków w Rumunii o rejestrację i uzyskanie osobowości prawnej. [...] w imieniu prawa, wydaje się decyzję: O przyjęciu wniosku złożonego przez Związek Polaków w Rumunii z siedzibą w Suczawie, str. Ion Voda Viteazul nr 5 i w następstwie: Rejestracji i przyznaniu osobowości prawnej Związkowi Polaków w Rumunii. Z prawem do odwołania w terminie 10 dni od ogłoszenia. Ogłoszono na posiedzeniu otwartym dnia 30 sierpnia 1991.”

³⁴⁸ Związek Polaków w Rumunii nie prowadzi statystyki dotyczącej liczebności członków organizacji. Szacuje się ją na ponad 1200 osób. Dla porównania spis powszechny z 2002 r. wykazał obecność w Rumunii 3559 osób polskiego pochodzenia (2609 w województwie suczawskim), a posługujących się językiem polskim jako prymarnym na 2690 osób.

³⁴⁹ Model ten z uwagi na brak ograniczenia w ilości sprawowanych kadencji prezesa, w praktyce monopolizuje jego pozycję w organizacji i skutecznie ogranicza wewnętrzną konkurencję. Nowelizacja statutu Związku Polaków podjęta w 2010 roku wzmacnia rolę prezesa. W myśl zgłoszonych przez lidera na zjeździe propozycji, Związek Polaków ma być jednolitą organizacją z filiami terenowymi. Zmiana ta ma usankcjonować pod względem prawnym przekazywanie środków otrzymywanych z budżetu Rumunii na działalność statutową. Organizacja zyskać ma także status pożytku publicznego zatwierdzany przez rząd.

że Kongres Związku Polaków w Rumunii jako najwyższy rangą organ statutowy organizacji, wyznacza na okres czteroletniej kadencji, kierunki działalności realizowane przez organy wykonawcze związku. Należą do nich: Rada Zarządzająca oraz jej Biuro Wykonawcze, skupiające osoby pełniące funkcje organizacyjne, łącznie z Komisją Rewizyjną oraz Sądem Koleżeńskim i prezesem organizacji młodzieżowej³⁵⁰. Struktura organizacyjna Związku Polaków w Rumunii ma zatem charakter pionowy i zhierarchizowany. Pomiedzy obradami Kongresu pracami organizacji kieruje wyznaczana przezeń Rada Zarządzająca jako organ nadzoru nad Biurem Wykonawczym. Jego zadaniem jest natomiast bieżące administrowanie i zarządzanie sprawami związku, pod kierunkiem prezesa wybieranego na czteroletnią kadencję przez Kongres, większością bezwzględną w przypadku jednego kandydata lub zwykłą większością w pozostałych przypadkach.

Statut Związku Polaków w Rumunii określa cele organizacji, które koncentrują się na trzech płaszczyznach: politycznej, oświatowo-kulturalnej oraz społecznej. Polityczny aspekt działalności ma przede wszystkim wymiar parlamentarny. Mniejszość polską w Izbie Deputowanych od momentu reaktywacji Związku Polaków w Rumunii, reprezentowało trzech posłów. Pierwszy z nich wybrany w okręgu wyborczym Prahova, kolejni polscy posłowie reprezentowali okręg wyborczy Suceava, dokąd docelowo przeniesiono siedzibę związku, lokując ją w odzyskanych pomieszczeniach tamtejszego Domu Polskiego. W początkowym okresie działalności organizacja mieściła się jednak w Bukareszcie, gdyż to właśnie tamtejsze środowisko było inicjatorem działań zmierzających do rejestracji organizacji: Związek Polaków

³⁵⁰ Statut Związku Polaków w Rumunii, Uwierzytelnienie nr 3990 z 05.12.2003, Biuro Notarialne Cirligeanu Virginia Laura Suceava, ul. Mihai Viteazu 29 B woj. Suczawa, Rumunia. [stan prawny na: 31.12.2009 r. – przyp. aut.]

w Rumunii w Bukareszcie „Dom Polski”³⁵¹. Pierwszy reprezentant mniejszości Antoni Linzmeier zaangażowany był w pracę parlamentarną jako wiceszef rumuńsko-polskiej grupy parlamentarnej. Przez kolejną dekadę prezes Związku Polaków był jednocześnie deputowanym rumuńskim. Praktyka łączenia funkcji prezesa z mandatem poselskim kontynuowana jest od śmierci Jana Piotra Babiasza. Efektem tego jest pozycja polityczna polskich posłów w klubie parlamentarnym mniejszości narodowych. Dwie ostatnie osoby sprawujące mandat deputowanego, pełniły funkcje wiceprzewodniczącego klubu lub jego sekretarza, co stanowi wartość dodaną w kontaktach z przedstawicielami władzy wykonawczej. Analizując aktywność polskich posłów w rumuńskim parlamencie, odnotować należy istotny wzrost liczby zgłaszanych interpelacji jak również wystąpień podczas sesji plenarnych. Zmiana jakościowa obejmuje tematykę istotną z punktu widzenia mniejszości narodowych w postaci poparcia dla inicjatyw klubowych jak i wystąpień plenarnych, oświadczeń czy też interpelacji³⁵². W tym kontekście aktywność parlamentarna polskich posłów przejawia się również w udziale w pracach rumuńsko-polskiej grupy parlamentarnej, co zapewnia efektywne komunikowanie zarówno potrzeb jak i sytuacji polskiej mniejszości narodowej Senatowi Rzeczypospolitej Polskiej, który zgodnie z Konstytucją RP sprawuje patronat nad Polonią.

³⁵¹ Wieruszewska Elżbieta, *Związek Polaków w Rumunii (1990-2006)* [w:] Bukowina. Tradycja i współczesność, red. Zbigniew Kowalski, Helena Krasowska, Jurij Makar, Władysław Strutyński, Związek Polaków w Rumunii, Piła-Czerniowce-Suczawa 2006, s. 267-275.

³⁵² Przykład takiego działania w interesie mniejszości polskiej stanowi protest deputowanego Gerwazego Longhera, który wystosował do ministra kultury oraz ministra sprawiedliwości interpelacje w sprawie zarejestrowania w 2004 roku Stowarzyszenia „Związek Kulturalny Polaków w Rumunii” z siedzibą w Cluj-Napoca. Chodziło o wykorzystanie uprzywilejowanej pozycji wyborczej mniejszości narodowych przez doraźnie utworzenie na potrzeby elekcji parlamentarnej, organizacji pretendującej do miana reprezentacji politycznej mniejszości narodowej. W macierzystym okręgu wyborczym Związku Polaków w Suceava, lista organizacji z Cluj-Napoca uzyskała cztery razy mniej głosów niż lista wyborcza organizacji polonijnej. Sumarycznie jednak biorąc pod uwagę całkowity rezultat wyborów, różnica w skali kraju wyniosła zaledwie trzysta głosów na korzyść Związku Polaków w Rumunii.

Tabela 3. Aktywność parlamentarna polskich posłów z wyjątkiem kadencji 1990-1992, podczas której nie odnotowano działań oraz 2008-2012, która trwa. Opracowanie własne na podstawie witryny internetowej <http://www.cdep.ro> [dostęp czerwiec 2009].

kadencja	udział w inicjatywach legislacyjnych	interpelacje	oświadczenia polityczne	wystąpienia podczas sesji plenarnych
1992-1996		1		1
1996-2000	5			5
2000-2004	1	2	3	4
2004-2008	14		8	13

Podkreślić wymaga fakt, iż aktywność parlamentarna przedstawiciela mniejszości polskiej związana z udziałem w inicjatywach legislacyjnych dotyczy poparcia dla projektów aktów normatywnych zgłaszanych w trybie pracy parlamentarnej przez deputowanych z klubów innych niż klub mniejszości narodowych. Wystąpienia podczas sesji plenarnych obejmują prezentowanie stanowiska klubu mniejszości, natomiast oświadczenia polityczne stanowią formę swobodnej wypowiedzi parlamentarzystów i w przypadku G. Longhera dotyczą komunikowania o istotnych z punktu widzenia rumuńskiej Polonii wydarzeniach kulturalnych, religijnych i politycznych. Podkreślenia wymaga fakt, iż w odniesieniu do reprezentantów organizacji innych mniejszości, aktywność można uznać za niezbyt intensywną³⁵³.

Z uwagi na tematykę niniejszej rozprawy wskazać należy, iż o pozycji politycznej mniejszości polskiej można mówić jedynie w ramach podmiotowości politycznej klubu parlamentarnego mniejszości narodowych. Alionescu słusznie zauważa, że klub parlamentarny traktować można jako stałego sojusznika politycznego sprawujących władzę wykonawczą. Ewentualna konfrontacja mogłaby oznaczać, zdaniem Alionescu, na przykład zmianę *status quo* poprzez nowelizację preferencji

³⁵³ Przedstawiciele niektórych mniejszości praktycznie w ogóle nie zabierają głosu na forum Izby Deputowanych, poza złożeniem obowiązkowego ślubowania. Alionescu wskazuje tutaj na brak aktywności Macedończyków, Włochów i Rosjan na przestrzeni lat 2000-2003 i określa tych deputowanych jako "milczącą grupę". Alionescu Ciprian – Calin, op. cit., s. 69.

wyborczych dla organizacji mniejszościowych. Stąd też zgodzić należy się z opinią tego autora o większej efektywności metody negocjacyjnej. Pośrednio potwierdza tezę efektywność działalności lobbingowej prowadzonej przez lidera Związku Polaków. Pozycja negocjacyjna prezesa wynika z autorytetu wśród Polonusów i charakteru organizacji, pozbawionej zjawiska frakcyjności³⁵⁴. Na pozycję polityczną lidera mniejszości oddziałuje również polityka polonijna, wpływając na strukturalny charakter kierunków działalności Polonii³⁵⁵. Instytucjonalne i finansowe wsparcie z Polski przyczynia się do modyfikacji oferty wyborczej. Interetniczny charakter propozycji umożliwia poszerzanie elektoratu o wyborców z innych grup etnicznych, zwłaszcza w wymiarze okręgu wyborczego kandydata Związku Polaków w Rumunii³⁵⁶.

Tabela 4. Rezultaty wyborów do rady gminy Cacica Związku Polaków w Rumunii. Opracowanie własne [za:] Strona internetowa Autoritatea Electorală Permanentă: <http://www.roaep.ro> > Actualitatea electorală > Alegeri > Rezultate și materiale > Locale > Rezultate > 2008 din 01/06/2008 > Consilieri Locali [dostęp czerwiec 2010].

Cacica	ilość głosów oddanych w okręgu: 1668	
wartość bezwzględna	% w okręgu	% w województwie
238	14,26	0,08

Cacica	Ilość mandatów do uzyskania w okręgu: 13	
wartość bezwzględna	% w okręgu	% w województwie

³⁵⁴ Staraniem polskiego posła kościoły w Suczawie, Nowym Sokołcu, Pojanie Mikuli i Kaczyce oraz projekt utworzenia pl. im Jana Pawła II przed bazyliką w Kaczyce otrzymały ponad 400 tys. euro dotacji rządowych.

³⁵⁵ Wskazać należy na dychotomiczny podział charakteru zadań państwowych realizowanych w tym zakresie: programowe oraz inwestycyjne. W odniesieniu do Związku Polaków w Rumunii, na przestrzeni trzech lat dotacje celowe na zadania inwestycyjne do realizacji poprzez Stowarzyszenie „Wspólnota Polska”, wyniosły prawie półtora miliona euro. Inwestycje te mają podnieść standard obiektów w celu efektywniejszej realizacji misji oraz zadań Związku Polaków w Rumunii. Zadania inwestycyjne realizowane w Rumunii dotyczą przede wszystkim wydatków majątkowych ponoszonych na modernizację istniejącej bazy oświatowo-kulturalnej oraz budowę obiektu szkoły wraz z przedszkolem w Pojana Mikuli im. Krystyny Bochenek.

³⁵⁶ Przykład stanowi między innymi projekt „Dzieci Bukowiny”, który w swoich założeniach adresowany jest do wieloetnicznej społeczności Bukowiny rumuńskiej. Podobnie beneficjentami betonowej drogi w Nowym Sokołcu czy też nowej szkoły wraz z przedszkolem w Pojana Mikuli, są lokalne wieloetniczne społeczności.

2	15,38	0,13
---	-------	------

Tabela 5. Rezultaty wyborów do rady gminy Manastirea Humorului Związku Polaków w Rumunii. Opracowanie własne [za:] Strona internetowa Autoritatea Electorală Permanentă: <http://www.roaep.ro> > Actualitatea electorală > Alegeri > Rezultate și materiale > Locale > Rezultate > 2008 din 01/06/2008 > Consilieri Locali [dostęp czerwiec 2010].

Manastirea Humorului	ilość głosów oddanych w okręgu: 1526	
wartość bezwzględna	% w okręgu	% w województwie
97	6,35	0,03

Manastirea Humorului	Ilość mandatów do uzyskania w okręgu: 13	
wartość bezwzględna	% w okręgu	% w województwie
1	7,69	0,06

Mniejszość polska zamieszkuje na terenie stu trzydziestu dziewięciu jednostek administracyjnych w Rumunii spośród blisko trzech tysięcy i tylko w jednej z nich, gminie Cacica stanowi ponad jedną piątą wszystkich mieszkańców, co uprawnia do korzystania w pełni z praw językowych (między innymi używania języka w kontaktach z administracją)³⁵⁷.

Tabela 6. Jednostki administracyjne o największym natężeniu polskiego żywiołu etnicznego w Rumunii. Opracowanie własne na podstawie danych: <http://www.dri.gov.ro> [dostęp grudzień 2008].

Nazwa jednostki administracyjnej	pochodzenie etniczne (ilość) Rumunii/Polacy (%)	język ojczysty (ilość) rumuński/polski (%)
Cacica (m.in. Solonețu Nou)	3122/959 70,55/21,67	3274/907 73,99/20,50
Manasteria Humorului (m.in. Pleșa, Poiana Miculi)	2860/704 79,84/19,65	2855/713 79,70/19,91
Moara (m.in. Bulaș)	4127/195 95,33/4,50	4217/104 97,41/2,40
Suceava	103931/252 98,17/0,24	104887/126 99,08/0,12
Mușenița (m.in. Vicșani)	1406/94 62,77/4,20	1439/87 64,24/3,88

³⁵⁷ Aplicarea legislației cu privire la drepturile minorităților naționale în România. Drepturi lingvistice în administrația publică locală, red. Istvan Horvath, Departamentul pentru Relații Interetnice, București 2006, s. 118-129. Całkowicie zamieszкана przez ludność polską jest wieś Pleșa w gminie Cacica. Kroniki parafialne wskazują na ponad 180 mieszkańców miejscowości.

W latach 1996-2008 mandaty w wyborach lokalnych uzyskiwali kandydaci Związku Polaków wyłącznie w gminach: Cacica oraz Manastirea Humorului³⁵⁸. Podkreślić jednak należy, iż poparcie w wyborach parlamentarnych i lokalnych dla list Związku Polaków, nadal determinowane jest przede wszystkim czynnikiem etnicznym, choć w procesie decydowania politycznego wyborców coraz większego znaczenia nabierają czynniki pragmatyczne, a nie emocjonalne wynikające z przynależności do grupy narodowościowej³⁵⁹.

4.2.3. *Modernizacja systemowa*

Wpływ mniejszości narodowych na zmiany w systemie politycznym przejawia się przede wszystkim w modernizacji systemu wyborczego. Chronologicznie analizując proces kształtowania się prawa wyborczego w Rumunii wskazać należy na koncepcję rezerwowanych mandatów dla przedstawicieli mniejszości narodowych [jeden dla każdej organizacji – przyp. aut.]. Dotyczyło to sytuacji, w której nie uzyskały mandatu metodą proporcjonalnego ich rozdziału w stosunku do liczby uzyskanych głosów, w oparciu o iloraz ważnie oddanych głosów w relacji do całkowitej liczby mandatów do możliwych do obsadzenia³⁶⁰. Alionescu

³⁵⁸ Listy wystawiano także w innych miejscowościach województwa Suceava, w których występuje polski żywioł etniczny. W 1996 r. przedstawiono kandydatów do 10 rad, w tym do jednego z dystryktów Bukaresztu, 2000 r. trzech, 2004 r. pięciu, a w 2008 r. dwóch. W wyborach w 1996 r. i 2000 r. Związek Polaków zaproponował też własnych kandydatów na burmistrzów w Radauții oraz Cacica – por. Székely István Gergő, *The political representation of national minorities in Romania*, Institutul Pentru Studierea Problemerol Minorităților Naționale, Cluj-Napoca 2009, nr 20, s.93.

³⁵⁹ W wyborach parlamentarnych w 2008 roku na jednoosobową listę wyborczą Związku Polaków w okręgu Suceava głosowało 993 wyborców. Sumarycznie w wyborach lista ta uzyskała 7670 głosów – por. Strona internetowa Autoritatea Electorală Permanentă <http://www.roaep.ro> > *Alegeri Parlamentare* > *Harta interactiva Alegeri Parlamentare 2008* > Biroul Electoral Central, Proces verbal privind rezultatele finale ale alegerilor pentru Camera Deputatilor, CD/M/BEC, anexa 8, s. 2 [dostęp grudzień 2008] oraz Iachimocshi Stanislava, *Votul uninominal pe întelesul tutoror*, rozmowa z Gerwazy Longherem, deputowanym do parlamentu rumuńskiego i prezesem Związku Polaków w Rumunii, *Polonus*, nr 10(155)/2008, *Pismo Związku Polaków w Rumunii*, s. 3.

³⁶⁰ W wyborach 1990 roku organizowanych na podstawie przepisów Dekretu-Ustawy 92/1990 obsadzenie mandatu w Izbie Deputowanych (niżej izbie parlamentu) wiązało się z uzyskaniem 0.26% ważnie oddanych głosów w skali kraju (1/387), a w przypadku Senatu 0.85% (1/118) - por. Székely István

podkreśla polityczny kontekst takiego rozwiązania systemowego, którego efektem miało być ilościowe zrównoważenie reprezentacji mniejszości węgierskiej zajmującej wówczas krytyczne stanowisko wobec kierunków i koncepcji politycznych FON. Mandaty rezerwowane występowały w Tymczasowej Radzie Jedności Narodowej, gdzie mniejszości narodowe miały sumarycznie dwudziestu siedmiu przedstawicieli. Należy przyjąć, iż w skład tego tymczasowego parlamentu dokooptowano reprezentantów organizacji mniejszościowych, posiadających osobowość prawną. Grabska-Stoica wymienia trzech przedstawicieli Związku Polaków, w tym ówczesnego prezesa organizacji. O trzech przedstawicielach społeczności romskiej wspomina praca zbiorowa Dentona, Robinsona, Rostasa, Russinova i Browna³⁶¹. Preferencje wyborcze, funkcjonujące w kadencji 1990-1992, miały ograniczony zasięg podmiotowy³⁶². Akcja afirmatywna dla przedstawicieli mniejszości narodowych usankcjonowana została w Konstytucji w 1991 r. Wiązało się to jednak z likwidacją miejsc rezerwowanych i skorelowaniem reprezentacji parlamentarnej mniejszości narodowych z uzyskanym wynikiem wyborczym³⁶³. Zmiana deformowała wolę wyborców etnicznych, zwłaszcza należących do niewielkich mniejszości, pozbawiając ich reprezentacji parlamentarnej (vide Chorwaci i Hucułowie) lub, jak w przypadku mniejszości bułgarskiej, różnicując ją

Gergő, The political representation of national minorities in Romania, Institutul Pentru Studierea Problemerol Minorităților Naționale, Cluj-Napoca 2009, nr 20, s.62.

³⁶¹ Uznać należy zatem, iż w TRJN formalnie reprezentowanych łącznie było jedynie 9 organizacji mniejszościowych - por. Stoica-Grabska Xenia, Wspomnienia [w:] Związek Polaków w Rumunii 1990-2010, red. Stanislava Iachimovschi, Elżbieta Wieruszewska-Calistru, Związek Polaków w Rumunii, Suceava 2010, s.31 oraz Roma Political Participation in Romania, ed. James Denton, Vicki Robinson, Iulius Rostas, Rumyan Russinov, Michael G. Brown, National Democratic Institute for International Affairs, Washington 2003, s.5.

³⁶² Obejmowały jedynie organizacje legalnie ukonstytuowane do czasu uchwalenia przedmiotowej regulacji oraz nie dotyczyły wyborów do Senatu.

³⁶³ Pomiędzy 1992-2000 uzyskanie mandatu przez organizację mniejszości narodowej wiązało się z koniecznością uzyskania co najmniej 5% średniej ilości głosów ważnych, które w skali kraju umożliwiały zdobycie mandatu w Izbie Deputowanych w systemie proporcjonalnym. W 2004 roku ten symboliczny próg procentowy zwiększono dwukrotnie. Dla list wyborczych komitetów wyborczych, innych niż mniejszościowe, wprowadzono w 1992 r. próg trzech procent głosów ważnych uzyskanych w skali kraju, a w 2000 roku podniesiono go do poziomu 5% (dla koalicji wyborczych próg był relatywnie wyższy, ale nie przekraczał sumarycznie 10%). Dla organizacji mniejszościowych z wyjątkiem UDMR, nie był on osiągalny.

pomiędzy dwie rywalizujące organizacje³⁶⁴. Ordynację zmieniono w duchu pozytywnej dyskryminacji i organizacje mniejszościowe, jako jedyne komitety wyborcze, uzyskały możliwość przedstawiania tego samego kandydata lub identycznych list kandydatów we wszystkich okręgach wyborczych. To rozwiązanie z jednej strony deformowało wolę wyborców, z drugiej zaś może być uznawane za narzędzie prowadzenia polityki mniejszościowej³⁶⁵. Podobnie scharakteryzować można uprzywilejowanie organizacji w Radzie Mniejszości Narodowych³⁶⁶. Zamyka to system wyborczy i monopolizuje polityczną pozycję organizacji obecnych w parlamencie. Zgodnie z nowelizacją prawa wyborczego z 2004 roku uczestniczą w wyborach, bez spełniania dodatkowych warunków. Organizacje pozaparlamentarne zobowiązane są do przedstawienia organowi wyborczemu list z poparciem co najmniej 15%³⁶⁷ wszystkich obywateli deklarujących przynależność do mniejszości narodowej

³⁶⁴ W przypadku bowiem więcej niż jednej organizacji pretendującej do miana reprezentacji politycznej mniejszości narodowej, mandat osiągany wskutek zastosowania symbolicznego progu wyborczego, trafiał do organizacji mniejszościowej z największą ilością głosów oraz do tego okręgu wyborczego, w którym kandydat mniejszościowy uzyskał najliczniejsze poparcie spośród wszystkich okręgów w jakich zgłoszono listy wyborcze tej organizacji. W wyniku wyborów mandat nie zawsze przypadł w udziale kandydatowi wspieranemu przez kierownictwo organizacji. Taki przypadek dotyczył w 2000 roku Oany Manolescu z Albańskiego Związku Kulturalnego w Rumunii, którą wystawiono w wyborach w 1996 roku i nieoczekiwanie wbrew intencjom kierownictwa organizacji uzyskała wówczas mandat parlamentarny. Zarzucono jej rumuńskie pochodzenie etniczne i brak znajomości języka albańskiego. W 2000 roku założyła jednak własną organizację Ligę Albańczyków w Rumunii i odtąd reprezentuje mniejszość albańską w Izbie Deputowanych – zob. Alionescu, op. cit. s.68.

³⁶⁵ Alionescu wskazuje, że podmiotem konfliktu stały się dwie rywalizujące organizacje mniejszości włoskiej. Jedna z nich wystawiła tego samego kandydata we wszystkich okręgach wyborczych i uzyskała on poparcie ponad 16 tys. głosów w kraju. Konkurencyjna organizacja nie skorzystała z tego prawa, ale jej kandydaci zdobyli w sumie ponad 20 tys. głosów w tych okręgach, w których startowali. Wskutek decyzji organu wyborczego, mandat uzyskał jednak kandydat z poparciem zaledwie 3 tys. głosów w swoim okręgu, czyli najwięcej spośród innych kandydatów z jego macierzystego ugrupowania.

³⁶⁶ Lege 67/2004 pentru alegerea autorităților administrației publice locale, Monitorul Oficial al României nr 271 din 29 martie 2004, art. 7(1): „[...] za mniejszość narodową uznaje się grupę etniczną reprezentowaną w Radzie Mniejszości Narodowych”.

³⁶⁷ Jeżeli wymagana ilość przekracza 25 tys. osób, to listy muszą zawierać przynajmniej po trzysta podpisów stale zameldowanych mieszkańców w co najmniej 15 województwach i okręgu bukaresztańskim – por. Lege 67/2004 pentru alegerea autorităților administrației publice locale, Monitorul Oficial al României nr 271 din 29 martie 2004, art. 7 (3) (4) oraz Lege nr 373/2004 pentru alegerea Camerei Deputatilor si a Senatului, Monitorul Oficial al României nr 887 din 29 septembrie 2004. Takie zróżnicowanie spotkało się z krytyką ze strony Europejskiej Komisji na rzecz Demokracji przez Prawo (Komisji Weneckiej Rady Europy. W raporcie oceniającym ustawę wyborczą do władz lokalnej administracji publicznej podkreślono między innymi, iż narusza to zasadę proporcjonalności oraz równości wobec prawa – zob. Bonnici Mifsud Ugo, Dijk van Pieter, Opinion on the Law for the election of local public administration authorities in Romania, European Commission for Democracy through Law, Opinion no. 300/2004, Strasbourg 2005, CDL-AD(2004)040.

w ostatnim spisie powszechnym. Modernizacja systemu wyborczego w 2008 roku zaostrza kryteria partycypacji dla organizacji pozaparlamentarnych. Zobowiązano je do legitymowania się statusem organizacji pożytku publicznego. Ustawowe kryteria jego uzyskania są niezwykle restrykcyjne, gdyż wymagają co najmniej trzyletniego okresu funkcjonowania, udokumentowanej realizacji zadań statutowych łącznie z prezentacją bilansów rocznych i budżetów z trzech lat poprzedzających wnioski o nadanie statusu, a wartość majątku organizacji w każdym roku z trzech lat poprzedzających, nie może być niższa niż w chwili utworzenia³⁶⁸. Utrzymaniu *status quo* wśród reprezentacji parlamentarnej mniejszości sprzyja także zmiana metody rozdziału mandatów z proporcjonalnej na większościowo-proporcjonalną. Każdy z okręgów wyborczych [42 odpowiadające liczbie województw oraz 43 dla diaspory – przyp. aut.] zawiera jednomandatowe obwody, których ilość odpowiada liczbie mandatów przypadających w okręgu wyborczym na podstawie normy przedstawicielskiej [odpowiednio Izba Deputowanych - mandat/70 tys. stale zamieszkujących, Senat - mandat/160 tys. – przyp. aut.]. W poszczególnych obwodach można wystawić tylko jednego kandydata w wyborach do niższej i tyle samo w wyborach do wyższej izby parlamentu³⁶⁹. Mandat uzyskuje kandydat, który zdobył bezwzględną większość głosów. Natomiast mandaty w obwodach, w których żaden z kandydatów nie zdobył wymaganego poparcia, rozdzielane są proporcjonalnie pomiędzy komitety wyborcze biorące udział w elekcji, za pomocą ilorazu wyborczego, który uzyskiwany jest poprzez dzielenie liczby ważnie oddanych głosów przez kolejne liczby naturalne, pod

³⁶⁸ Székely István Gergő, The political representation of national minorities in Romania, Institutul Pentru Studierea Problemerol Minorităților Naționale, Cluj-Napoca 2009, nr 20, s.65.

³⁶⁹ Wyjątek w duchu pozytywnej dyskryminacji uczyniono dla organizacji mniejszości narodowych reprezentowanych w Radzie Mniejszości Narodowych, które mogą proponować tego samego kandydata w obwodach należących do różnych okręgów wyborczych, pod warunkiem iż będzie to ta sama osoba – zob. Legea nr 35/2008 pentru alegerea Camerei Deputaților și a Senatului și pentru modificarea și completarea Legii nr 67/2004 pentru alegerea autorităților administrației publice locale, a Legii administrației publice locale nr 215/2001 și a Legii nr 393/2004 privind Statutul aleșilor locali.

warunkiem przekroczenia pięcioprocentowego progu wyborczego w skali kraju lub też jednoczesnego zdobycia co najmniej sześciu mandatów w systemie większościowym w wyborach do Izby Deputowanych i co najmniej trzech w wyborach do Senatu³⁷⁰. Alternatywny próg wyborczy, jak wskazuje Székely, sprzyja ugrupowaniom mniejszościowym, których elektorat skoncentrowany jest geograficznie i stanowi rodzaj zabezpieczenia dla ugrupowania mniejszości węgierskiej, w przypadku gdyby UDMR nie osiągnął procentowego progu wyborczego.

W zakresie wyborów lokalnych [kadencja rad lokalnych i wojewódzkich trwa cztery lata – przyp. aut.] od 1992 roku akcja afirmatywna w odniesieniu do organizacji mniejszościowych zastosowana została dopiero w 2004 roku. Wcześniej reprezentacja mniejszości narodowych w samorządach terytorialnych w Rumunii bezpośrednio związana była z osiąganym rezultatem wyborczym³⁷¹. Ordynacja wyborcza gwarantowała jednak udział w wyborach organizacjom osób należących do mniejszości narodowych, reprezentowanym w Radzie Mniejszości Narodowych na zasadach przewidzianych dla partii politycznych, którymi *de jure* nie były. Nowelizacja prawa wyborczego z 2004 roku związana z wprowadzeniem progresywnego progu wyborczego drastycznie

³⁷⁰ Mandaty rozdzielane są wśród list wyborczych, gdzie kolejność ustalana jest w oparciu o ilość głosów uzyskanych przez poszczególnych kandydatów, a mandat przypada osobom z największym poparciem – por. Legea nr 35/2008 pentru alegerea Camerei Deputaţilor şi a Senatului şi pentru modificarea şi completarea Legii nr 67/2004 pentru alegerea autorităţilor administraţiei publice locale, a Legii administraţiei publice locale nr 215/2001 şi a Legii nr. 393/2004 privind Statutul aleşilor locali, Monitorul Oficial al Romaniei nr 196 din 13 martie 2008, art. 47 alin. (2) c.

³⁷¹ W latach 1992-1996 mandaty w wyborach lokalnych dzielono dwuetapowo w oparciu o współczynnik wyborczy obliczany na podstawie ilorazu wyborczego, stanowiącego relację całkowitej ilości ważnych głosów i liczby mandatów do obsadzenia. Ilość mandatów była równa liczbie uzyskanych ilorazów wyborczych. W kolejnym etapie mandaty nieobsadzone przydzielano w kolejności malejącej głosów niewykorzystanych. W latach 2000-2004 r. modyfikacja systemu polegała na wprowadzeniu progu wyborczego 5%. Z tym, że w 2000 r. w praktyce nie dotyczył rad liczących co najmniej 20 mandatów – w tym przypadku kalkulowano go na podstawie ilorazu mandatów w radzie (m.in. $1/65=1,54\%$ w Radzie Wielkiej Bukaresztu) i w 2004 r. 5% niezależnie od liczby uzyskanych ilorazów wyborczych. Od 2008 r. w Rumunii obowiązuje w wyborach lokalnych, proporcjonalny system z metodą największych reszt, w którym forma preferencji dla organizacji mniejszościowych stosowana jest w drugim etapie podziału mandatów – por. Székely István Gergő, *The political representation of national minorities in Romania*, Institutul Pentru Studierea Problemerol Minorităţilor Naţionale, Cluj-Napoca 2009, nr 20, s.66 oraz *Europejskie systemy polityczne*, red. Piotr Andrzejewski, Przemysław Deszczyński, Krzysztof Gołata, Marian Szczepanik, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej, Poznań 1996, s. 27-28.

ograniczała możliwość obsadzenia mandatów przez elektorat mniejszościowy w okręgach o dominacji większości etnicznej. Należy zgodzić się z Székely, iż implementacja akcji afirmacyjnej skorelowana została ze zjawiskiem niwelowania niekorzystnego oddziaływania pięcioprocentowego progu wyborczego na wielkość reprezentacji mniejszości narodowych w samorządach³⁷². Kontrowersje budzi zapis ordynacji wyborczej do administracji lokalnej, który stanowi formę preferencji dla organizacji mniejszościowych, ale jedynie w okręgach wyborczych o niewielkim, ilościowym zróżnicowaniu etnicznym i tylko dla jednej organizacji, natomiast jest ewidentnym przykładem dyskryminacji mniejszości węgierskiej, zwłaszcza że znaczna jej część zamieszkuje tereny, gdzie odsetek Węgrów zbliżony jest do innych mniejszości³⁷³. Zrównoważeniu skutków tej regulacji służy zróżnicowanie organizacji mniejszościowej ze względu na polityczny aspekt definiowania pojęcia mniejszości narodowej³⁷⁴. Niemniej jednak na poziomie samorządów lokalnych widoczna jest tendencja niedoreprezentowania mniejszości narodowych, z wyjątkiem – jak twierdzi Székely István Gergő

³⁷² Székely István Gergő, The representation of national minorities in the local councils – An evaluation of Romanian electoral legislation in light of the results of the 2004 and 2008 local elections, Institutul Pentru Studierea Problemerol Minorităților Naționale, Cluj-Napoca 2008, nr 11, s. 7-10

³⁷³ „Jeśli żadna z organizacji osób należących do mniejszości narodowych, inna niż węgierska, nie uzyskała ani jednego mandatu, otrzymuje go spośród puli mandatów nieobsadzonych rozdzielanych w drugim etapie podziału mandatów pod warunkiem uzyskania przekroczenia progu wyborczego oraz otrzymania największej ilości głosów wśród tych organizacji” (tłum. aut.) – zob. Lege nr. 67/2004 pentru alegerea autorităților administrației publice locale, Monitorul Oficial al României nr 271 din 29 martie 2004, art. 96 (4). Preferencje wyborcze dla mniejszości dotyczą sytuacji, w której co najmniej jedna organizacja mniejszościowa przekroczyła próg wyborczy, ale żadna z nich nie uzyskała mandatów dzielonych według ilości ilorazów wyborczych. Preferencje dają pierwszeństwo w podziale mandatów organizacji mniejszościowej z największą ilością głosów niewykorzystanych wśród innych organizacji mniejszościowych przed pozostałymi komitetami wyborczymi – por. Székely István Gergő, The representation of national minorities in the local councils – An evaluation of Romanian electoral legislation in light of the results of the 2004 and 2008 local elections, Institutul Pentru Studierea Problemerol Minorităților Naționale, Cluj-Napoca 2008, nr 11, s.10.

³⁷⁴ Chodzi o opisany powyżej i zastosowany także w wyborach parlamentarnych w 2008 r., wymóg prezentacji co najmniej podpisów co najmniej 15% osób deklarujących przynależność do mniejszości narodowej w aktualnym spisie powszechnym - Lege 67/2004 pentru alegerea autorităților administrației publice locale, Monitorul Oficial al României nr 271 din 29 martie 2004, art. 7 (3) (4).

– niemieckiej³⁷⁵. Remedium wydaje się być inkorporacja do ordynacji lokalnej rozwiązań obecnych na poziomie wyborów do Izby Deputowanych.

Obecność w systemie politycznym Rumunii organizacji mniejszości narodowych oddziałuje również na modernizację struktury legislacyjny. Przejawia się ona funkcjonowaniem klubu parlamentarnego mniejszości narodowych³⁷⁶.

Tabela 7. Udział przedstawicieli mniejszości narodowych w Izbie Deputowanych. Opracowanie własne na podstawie strony internetowej Izby Deputowanych, <http://www.cdep.ro> [dostęp czerwiec 2010].

Kadencja	Ogółem mandatów	UDMR	Klub mniejszości
1990-1992	380	29	12
1992-1996	341	27	13
1996-2000	343	25	15
2000-2004	341	26	18
2004-2008	325	22	18
2008-2012	333	22	18

Tabela 8. Udział przedstawicieli mniejszości narodowych w Senacie. Opracowanie własne na podstawie strony internetowej Senatu, <http://www.senat.ro> [dostęp czerwiec 2010].

Kadencja	Ogółem mandatów	UDMR
1990-1992	118	11
1992-1996	141	11
1996-2000	142	11
2000-2004	140	12
2004-2008	135	10
2008-2012	137	9

Problematyka mniejszości narodowych oddziałuje również na katalog zadań komisji parlamentarnych. Zróżnicowane czasowo natężenie werbalizowania problematyki mniejszościowej w nazewnictwie komisji parlamentarnych, świadczyć może o znaczeniu, jakie rumuńskie elity polityczne przywiązują do obecności spraw mniejszości narodowych

³⁷⁵ Székely István Gergő, The representation of national minorities in the local councils – An evaluation of Romanian electoral legislation in light of the results of the 2004 and 2008 local elections, Institutul Pentru Studierea Problemerol Minorităților Naționale, Cluj-Napoca 2008, nr 11, s. 16-17.

³⁷⁶ W jego skład nie wchodzi przedstawiciele UDMR, którzy uzyskują mandaty bez preferencji wyborczych. Sztuka ta udała się też tylko raz przedstawicielowi FDGR, który zdobył mandat w systemie proporcjonalnym w kadencji 1990-1992.

w życiu politycznym³⁷⁷. Z drugiej jednak strony warto podkreślić, iż tego typu działanie związane jest z wpływem politycznym UDMR, który wynika z udziału tej organizacji w koalicjach: rządowej i parlamentarnych.

Tabela 9. Udział przedstawicieli mniejszości narodowych w komisji Izby Deputowanych zajmującej się m.in. problematyką mniejszości narodowych. Opracowanie własne [za:] strona internetowa Izby Deputowanych <http://www.cdep.ro> [dostęp czerwiec 2009].

Kadencja	ogółem	Mniejszości	UDMR
1990-1992	45	11	2
1992-1996	24	3	2
1996-2000	15	1	2
2000-2004	15	2	2
2004-2008	15	3	2
2008-2012	11	1	1

Tabela 10. Udział przedstawicieli mniejszości narodowych w komisji Senatu zajmującej się m.in. problematyką mniejszości narodowych. Opracowanie własne na podstawie: Strona internetowa Senatu Rumunii, <http://www.senat.ro> [dostęp czerwiec 2009].

Kadencja	Ogółem	UDMR
1990-1992	1	1
1992-1996	11	1
1996-2000	11	1
2000-2004	11	1
2004-2008	11	1
2008-2012	11	1

Modernizacja władzy wykonawczej, związana z etnicznym zróżnicowaniem społeczeństwa, dotyczy instytucjonalizacji ochrony praw mniejszości narodowych. Chronologicznie budowę komplementarnego

³⁷⁷ W kadencjach 1990-obecnie w Izbie Deputowanych funkcjonuje *Comisia pentru drepturile omului, culte și problemele minorităților naționale* [Komisja Praw Człowieka, Wyznań i Problemów Mniejszości Narodowych – tłum. aut.]. W Senacie natomiast w kadencjach 1996-obecnie działa *Comisia pentru drepturile omului, culte și minorități* [Komisja Praw Człowieka, Wyznań i Mniejszości – tłum. aut.]. W kadencji 1992-1996 kwestia mniejszości narodowych była domeną komisji dedykowanej prawom człowieka (*Comisia pentru drepturile omului*), a kadencji 1990-1992 zajmowała się tą problematyką Komisja ds. Polityki i Podstawowych Praw Człowieka i Obywatela (*Comisia de politică și pentru drepturile fundamentale ale omului și cetățeanului*). Ewenementem jest kwestia składu tejże komisji. Tworzył ją zaledwie jeden senator z UDMR, którego miejsce po 17 grudnia 1991 roku zajął inny przedstawiciel politycznej reprezentacji mniejszości węgierskiej [za:] strona internetowa Izby Deputowanych Rumunii - <http://www.cdep.ro> [dostęp wrzesień 2010].

systemu³⁷⁸ zapoczątkowano w 1993 roku powołaniem do życia Rady dla Mniejszości Narodowych, która jako organ konsultacyjno-doradczy rządu³⁷⁹, miała zapewnić przedstawicielom mniejszości narodowych udział w życiu społecznym. Kolejne kroki rumuńskich władz związane były z recepcją międzynarodowych przepisów prawnych w zakresie gwarancji praw mniejszości narodowych, zawieraniem umów dwustronnych oraz uchwaleniem aktów prawa rumuńskiego, których celem było normalizowanie stosunków państwo – mniejszości narodowe. Znaczącym przełomem w tych relacjach był rok 1997 związany z utworzeniem w strukturach rządowych Departamentu ds. Ochrony Mniejszości Narodowych³⁸⁰ wraz z biurami terytorialnymi (w tym w Suceava) oraz rozpoczęciem działalności rumuńskiego ombudsmana. Zmieniające się w latach 1997 – 2003 usytuowanie departamentu w strukturach rządowych

³⁷⁸ Jura Cristian, *Sistemul complementar de protecție a drepturilor omului și a drepturilor persoanelor aparținând minorităților naționale din România* [w:] *Sistemul complementar de protecție a drepturilor omului și de combatere a discriminării din România*, Editura Universității Transilvania, Brașov 2004, s. 8-12. Autor wymienia również, poza Radą Mniejszości Narodowych, Departamentem Relacji Interetnicznych, Adwokatem Ludu (ombudsman), agencjami rządowymi także organizacje pozarządowe i placówki naukowe, między innymi Instytut Badań Problematyki Mniejszości Narodowych w Cluj-Napoca, który funkcjonuje jako publiczna placówka naukowa podległa rządowi. Działalność tego sektora dotyczy między innymi monitorowania implementacji rozwiązań prawnych służących ochronie praw osób należących do mniejszości narodowych oraz inicjowaniu przedsięwzięć edukacyjnych. Rolę organizacji pozarządowych wzmacniają ponadto przepisy fiskalne, które uprawniają podatnika rumuńskiego do przekazania części podatku na rzecz organizacji o statusie pożytku publicznego - por. Order of the Public Finances Ministry 2017 from the 29th of December 2005, Official Monitor No. 56 from the 20th of January 2006.

³⁷⁹ Charakter tego gremium determinował przy tym efektywność jego działań, co w relacji z prowadzoną wówczas polityką rządową, znalazło swoją egzemplifikację w decyzjach mniejszości węgierskiej i romskiej skutkującej wycofaniem się ich przedstawicieli z prac Rady, na podstawie zarzutów o braku dobrej woli ze strony rządu w zakresie marginalizowania Rady oraz kwestię bierności władz wobec ataków na tle etnicznym, zwłaszcza wobec przedstawicieli społeczności romskiej. W skład rady, wchodzi po trzech przedstawicieli organizacji mniejszości narodowych. W ramach RMN funkcjonuje 6 komisji: legislacji i administracji publicznej, oświaty i młodzieży, społeczna i ekonomiczna kontaktów z organizacjami społecznymi i międzynarodowymi – por. *Związek Polaków w Rumunii 1990-2010*, red. Stanislava Iachimovschi, Elżbieta Wieruszewska-Calistru, *Związek Polaków w Rumunii*, Suceava 2010, s.41.

³⁸⁰ Bezprecedensową decyzją w najnowszych dziejach Rumunii było powołanie w styczniu 1997 roku Departamentu ds. Ochrony Mniejszości Narodowych oraz Międzyresortowego Komitetu ds. Mniejszości Narodowych. W latach 2001-2003 funkcjonował pod nazwą Departament Relacji Interetnicznych w ramach Ministerstwa Informacji Publicznej pod kierownictwem sekretarza stanu, a od 2003 r. ponownie znajduje się w strukturach Sekretariatu Generalnego Rady Ministrów [rum. odpowiednik Kancelarii Prezesa Rady Ministrów RP – przyp. aut.]. Premier mianuje kierownictwo złożone z sekretarza stanu oraz dwóch podsekretarzy [za:] *Związek Polaków w Rumunii 1990-2010*, red. Stanislava Iachimovschi, Elżbieta Wieruszewska-Calistru, *Związek Polaków w Rumunii*, Suceava 2010, s.41.

i nazwenictwo oraz zróżnicowana strukturalnie forma nadzoru nad jego działalnością, nie wpłynęły zasadniczo na efektywność funkcjonowania, obrazują natomiast sposób postrzegania problemów mniejszościowych przez przedstawicieli rumuńskiej władzy wykonawczej. O ile zatem celem funkcjonowania Rady Mniejszości Narodowych³⁸¹ jest koordynacja i wsparcie dla działań prowadzonych przez organizacje mniejszości narodowych, proponowanie sposobu rozdziału pieniędzy na wsparcie tych organizacji z budżetu państwa, jak również inicjowanie rozwiązań prawnych dotyczących problematyki mniejszościowej, o tyle Departament Relacji Interetnicznych [obecna nazwa – przyp. aut.] jest instrumentem instytucjonalnym poprzez który rząd, we współpracy z Radą Mniejszości Narodowych, realizuje działania na rzecz utrzymania, rozwoju oraz wyrażania przez mniejszości narodowe własnej tożsamości. W 2006 roku na wniosek Departamentu Relacji Interetnicznych w Urzędzie Wojewódzkim w Suceava utworzono specjalne stanowiska dla reprezentantów mniejszości narodowych (polskiej i ukraińskiej). Związek Polaków reprezentuje Kazimierz Longher, wiceprezes organizacji, który pracuje jako wyższy radca ds. mniejszości narodowych w Wydziale Spraw Europejskich i Relacji Międzynarodowych³⁸².

Ze względu na wciąż obecne, zwłaszcza w życiu codziennym, przejawy nietolerancji wobec osób narodowości romskiej oraz z uwagi na stosunkowo niski status materialny znacznej części rumuńskiej społeczności romskiej, specjalne Biuro ds. Problemów Romów (zastąpione w 2004 roku przez samodzielną prawnie Narodową Agencję ds. Romów³⁸³) kierowane przez osobę tejże narodowości w randze sekretarza stanu, odegrało istotną rolę w tworzeniu oraz wdrażaniu rządowego dokumentu

³⁸¹ Hotărâre nr 137 din 6 aprilie 1993 privind organizarea și funcționarea Consiliului pentru Minoritățile Naționale, Monitorul Oficial nr 74 din 12 aprilie 1993, nr 142 din 30 iunie 1993; Hotărâre nr 220 din 18 mai 1993 pentru modificarea Hotărârii Guvernului nr 137/1993 privind organizarea și funcționarea Consiliului pentru Minoritățile Naționale.

³⁸² Polonus, pismo Związku Polaków w Rumunii, nr 2 (139) 2007.

³⁸³ Strona internetowa <http://www.anr.gov.ro> [dostęp marzec 2008].

strategicznego zmierzającego do poprawy statusu materialnego, społecznego oraz edukacyjnego ludności romskiej³⁸⁴. Uzupełniającą funkcję zdają się pełnić w ramach rządowego filaru systemu ochrony praw osób należących do mniejszości narodowych, właściwe kompetencyjnie departamenty Ministerstw: Kultury i Wyznań [przyp. aut.] oraz Edukacji i Badań Naukowych. Z kolei w przypadku ombudsmana jeden z jego zastępców, rozpatruje skargi obejmujące problematykę naruszania praw i wolności obywatelskich przez instytucje publiczne oraz równego statusu płci. Podobny zakres problemowy leży u podstaw powołania do życia Narodowej Rady Zwalczania Dyskryminacji, która zмага się również z przypadkami nietolerancji i rasizmu. O ile jednak w odniesieniu do ombudsmana geneza jego roli w rumuńskim systemie politycznym wynika wprost z zapisów konstytucji a funkcjonowanie jego zastępców z właściwej ustawy, to przypadek Narodowej Rady Zwalczania Dyskryminacji wynika z dorobku prawnego Rady Europy³⁸⁵ oraz decyzji rządowych o charakterze aktów wykonawczych i ustawodawczych³⁸⁶. Narodowa Rada Zwalczania Dyskryminacji³⁸⁷ jest autonomiczną instytucją publiczną, od 2006 roku pod kontrolą parlamentarną, która realizuje Narodową Strategię Zapobiegania Wszelkim Formom Dyskryminacji.

Funkcjonowanie etnicznej reprezentacji politycznej to stabilny element rumuńskiego systemu politycznego, który wynika z podmiotowości mniejszości narodowych i opiera się na koncepcji

³⁸⁴ Działania o charakterze krótko i średnioterminowym przewidziano do realizacji w okresie dziesięciu lat (2001-2010), a obejmują one również programy z zakresu pomocy społecznej, zdrowia, ochrony dzieci czy kultury. Zakładają na poziomie wojewódzkim i lokalnym powołanie specjalnych grup roboczych, w skład których wchodzi między innymi przedstawiciele romskich organizacji pozarządowych i mniejszościowych, których zadaniem jest zwiększenie poziomu partycypacji Romów we wszystkich aspektach życia społecznego.

³⁸⁵ Council directive 2000/43/EC of 29 June 2000 implementing the principle of equal treatment between persons irrespective of racial or ethnic origin, Official Journal of the European Communities 19.7.2000, L 180/22.

³⁸⁶ Lege nr 324/2006 din 14 iunie 2006 pentru modificarea și completarea Ordonanței Guvernului nr 137/2000 privind prevenirea și sancționarea tuturor formelor de discriminare, Monitorul Oficial al României nr 626 din 20 iulie 2006, art. 23.

³⁸⁷ Strona internetowa Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării <http://www.cncd.org.ro> [dostęp marzec 2008].

„wymiany politycznej”. Wskazać należy przy tym na uwarunkowania zamkniętego systemu wyborczego, który zinstytucjonalizował polityczną reprezentację mniejszości narodowych oraz sprzyja konwersji do partii mainstream. Niewątpliwie jest to rezultat braku do 2000 roku odpowiednich regulacji, który stanowił podstawę do funkcjonowania wielu rywalizujących ze sobą organizacji w ramach jednej mniejszości³⁸⁸. Istotą przytoczonych danych jest jednak konstatacja o korelacji ilościowej reprezentacji mniejszości narodowych w systemie politycznym oraz etnicznej struktury społeczeństwa. Wskazać należy, iż zsumowane mandaty parlamentarne wszystkich organizacji mniejszości narodowych stanowią 10,5-11,5% ogółu miejsc w Izbie Deputowanych i Senacie, co odpowiada procentowemu udziałowi mniejszości narodowych w strukturze społecznej, łącznie z tymi które nie są reprezentowane w parlamencie ani w Radzie Mniejszości Narodowych i formalnie nie posiadają statusu mniejszości narodowej.

³⁸⁸ Nierzadko nie miały one żadnych związków etnicznych z mniejszością narodową, do reprezentowania której aspirowały, co z jednej strony prowadziło do fragmentaryzacji poparcia, a z drugiej zaś do „fałandyzowania” rumuńskiego prawa wyborczego.

ZAKOŃCZENIE

Na podstawie przeprowadzonej analizy roli mniejszości narodowych w rumuńskim systemie politycznym, założona hipoteza badawcza znajduje swoje uzasadnienie. Wskazuje na to przede wszystkim pozycja ustrojowa, jaką zajmują mniejszości narodowe w Rumunii. Pierwsze lata transformacji ustrojowej w Rumunii charakteryzowały się uprzedmiotowieniem problematyki mniejszości narodowych. Z kolei nadanie tej kwestii wymiaru międzynarodowego oraz wpływ zewnętrznych i wewnętrznych czynników politycznych, doprowadziły do konwersji przedmiotu polityki w jej podmiot. Wskazać należy również na znaczenie, jakie rząd nadał relacjom z mniejszościami narodowymi w wymiarze politycznym, a także instytucjonalnym.

Analizując implementację międzynarodowych standardów prawnych dotyczących ochrony praw osób należących do mniejszości narodowych, uwzględnić należy chronologię efektów prac społeczności międzynarodowej nad prawami mniejszościowymi. Widoczne jest bowiem umiędzynarodowienie tej kwestii w porównaniu z okresem poprzedzającym powstanie Organizacji Narodów Zjednoczonych. Wynika to zapewne z doświadczeń politycznych okresu międzywojennego i związanego z tym instrumentalnego wykorzystania mniejszości narodowych. Umiędzynarodowienie kwestii ochrony praw mniejszościowych przyczyniło się w ogromnym stopniu do ewolucji ujęcia tego zagadnienia w prawie międzynarodowym, z uwzględnieniem zróżnicowania podmiotowego i przedmiotowego. Podejście indywidualistyczne, które legło u podstaw utworzenia systemu ochrony praw mniejszościowych Organizacji Narodów Zjednoczonych, przekształciło się wskutek dynamicznie zmieniającej się międzynarodowej sytuacji politycznej, w zindywidualizowanie ochrony praw

mniejszościowych z możliwością ich grupowej realizacji (samodzielnie lub wspólnie z innymi osobami należącymi do mniejszości narodowych). Przedmiotowość ujęcia ewoluowała natomiast z poziomu stosunkowo szerokiej formuły antydyskryminacyjnej do sformułowania katalogu praw mniejszościowych, ze szczególnym uwzględnieniem zróżnicowania kulturowego i językowego, jak również stworzenia „politycznych” i „apolitycznych” mechanizmów implementacyjnych oraz kontrolnych tego swoistego „pakietu”. Składa się nań formuła antydyskryminacyjna, a także tak zwana „pozytywna dyskryminacja” [zapewnienie równych szans – przyp. aut.] w odniesieniu do osób należących do mniejszości narodowych i grup mniejszościowych. Ewolucja podmiotowa i przedmiotowa doprowadziła także, jak się wydaje, do wypracowania współczesnych metod zapobiegania konfliktom etnicznym. Mowa tutaj o mechanizmach prewencyjnych, choć wskazać należy i na mankamenty procedur, których przykładem są konflikty o podłożu etnicznym związane z rozpadem Jugosławii oraz w Kosowie i Macedonii³⁸⁹. Podkreślić należy także, iż na obecnym etapie rozwoju ochrony praw mniejszościowych, właściwym kierunkiem działalności pozostaje polityka prewencji konfliktów etnicznych. Sądzić jednak należy, iż najskuteczniejszym, jak dotąd, środkiem egzekwowania jest perspektywa integracji politycznej z Unią Europejską. Uwarunkowaniem tego procesu jest obligatoryjność przestrzegania politycznych kryteriów integracji, związanych z respektowaniem praw mniejszościowych. Zwrócić należy uwagę ponadto na inny aspekt zagadnienia instytucjonalizacji ochrony i kontroli praw mniejszościowych - oddziaływanie wertykalne i horyzontalne dokumentów zawierających odniesienia do praw mniejszościowych³⁹⁰. Dokumenty te

³⁸⁹ Szerzej na ten temat w dzienniku Rzeczpospolita; dodatek specjalny: Zdarzenia, Wyzwania, Zagrożenia – Pożegnanie z Jugosławią, nr 6 z 13 czerwca 2006 roku.

³⁹⁰ por. Mikołajczyk Barbara, Mniejszości w prawie międzynarodowym, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 1996, s.142-146.

stanowią wzajemną podstawę prawną oraz kompensują się wzajemnie w zakresie podmiotowym i przedmiotowym, poszerzając w sposób ewolucyjny zakres i zasięg swojego oddziaływania, bez względu na wymiar polityczny i różny status prawny instytucji powoływanych na ich podstawie. W literaturze przedmiotu widoczny jest pogląd części prawników, według których „ze względu na zróżnicowane uwarunkowania prawne, historyczne, polityczne, ekonomiczne trudno wypracować jeden integralny zbiór praw dotyczących mniejszości narodowych, gdyż każda ma swoją własną historię, dążenia, potrzeby³⁹¹.” Jedynie maksymalizacja zakresu ochrony praw mniejszości narodowych, stanowi gwarancję rozwiązania problemów mniejszościowych³⁹².

Obowiązujące w Rumunii rozwiązania w dziedzinie instytucjonalizacji podmiotowości mniejszości narodowych mają charakter systemowy oraz komplementarny. Systemowość przejawia się w metodycznym ujęciu całego spektrum przestrzeni społecznej, w jakiej funkcjonują organizacje osób należących do mniejszości narodowych. Na ocenę efektywności funkcjonowania instytucji dedykowanych problematyce mniejszości narodowych wpływa przede wszystkim ich zakres kompetencyjny oraz status prawny. Część posiada osobowość prawną, co determinuje znaczącą pozycję w strukturze systemu ochrony praw osób należących do mniejszości narodowych³⁹³. Przejawia się ona między innymi w uprawnieniach represyjnych Narodowej Rady Zwalczania Dyskryminacji, które polegają na możliwości badania przez specjalistyczny personel zasadności skarg napływających do Rady,

³⁹¹ Żak-Szablicka Jolanta, *Ochrona mniejszości narodowych w systemie prawa międzynarodowego* [w:] *Edukacja – państwo – naród w Europie Środkowej i Wschodniej XIX i XX w.*, red. Aleksandra Bilewicz, Ryszard Gładkiewicz, Stefania Walasek, Uniwersytet Wrocławski Centrum Badań Śląskoznawczych i Bohemistycznych i Instytut Pedagogiki, Wrocław 2001, s. 365.

³⁹² Rudolph Richard, *National Minorities in East Central Europe and the Balkans In Historical Perspective*, Polish Institute of International Affairs, Warsaw 1992, s.15.

³⁹³ Cămărășan Adrian, *Combaterea discriminării componentă de bază a protecției drepturilor omului în România* [w:] *Sistemul complementar de protecție a drepturilor omului și de combatere a discriminării din România*, Editura Universității Transilvania, Brașov 2004.

a związanych z naruszaniem antydyskryminacyjnych przepisów prawa³⁹⁴ oraz stosowaniem kar finansowych. Z kolei podporządkowanie organizacyjne Narodowej Agencji ds. Romów oraz Departamentu Relacji Interetnicznych rządowi, a także ustanowienie kierownictwa obu tych agencji na poziomie sekretarzy stanu, świadczy o znaczeniu jakie rumuński rząd przywiązuje do kohabitacji z mniejszościami narodowymi. Przyczyniają się do tego także stosowane rozwiązania organizacyjne, które w odniesieniu do Narodowej Agencji ds. Romów oraz Departamentu Relacji Interetnicznych przewidują tworzenie struktur terytorialnych na obszarach zamieszkałych w znacznej części przez mniejszości narodowe, a w przypadku Romów na poziomie administracji wojewódzkiej i lokalnej. Na uwagę zasługuje również fakt, iż struktura organizacyjna agend rządowych posiadających osobowość prawną jak i instytucji jej pozbawionych, wykazuje poziomy charakter, co wpływa dodatnio na efektywność działania.

Przedmiotem niniejszej rozprawy była również próba ukazania politologicznego obrazu mniejszości narodowych w Rumunii i miejsca na tym tle mniejszości polskiej. Funkcjonując w specyficznym kontekście ekonomicznym, mniejszości narodowe mogą stać się determinantą modernizacji politycznej lub modernizacji infrastruktury społecznej. Metodologiczne założenia tej relacji znalazły swoje odzwierciedlenie w implementacji międzynarodowych rozwiązań prawnych. Proces ten był funkcją realizacji strategicznych celów politycznych artykułowanych w Rumunii przez główne ugrupowania polityczne od połowy dekadę lat 90. Integracja ze strukturami euroatlantyckimi, jak również negatywne dziedzictwo polityki narodowościowej lat powojennych, stanowiły istotne

³⁹⁴ Ordonanță Guvernului nr. 137 din 31 august 2000 (republicata) privind prevenirea si sanctionarea tuturor formelor de discriminare, publicata în Monitorul Oficial nr. 99 din 8 februarie 2007; aprobată cu modificări prin Legea nr. 48/2002 publicată în Monitorul Oficial al României 69 din 31 ianuarie 2002; modificată și completată prin Ordonanță Guvernului nr. 77 din 28 august 2003 publicată în Monitorul Oficial al României nr. 619 din 30 august 2003.

determinanty działań w sferze politycznej oraz sferze prawnej. Ustawowe umocowanie polityki mniejszościowej w postaci dedykowanej ustawy, zapewni racjonalizację wydatkowania środków budżetowych oraz podniesie poziom efektywności działań administracji publicznej poprzez ich koordynację. W Rumunii działalność Rady Mniejszości Narodowych usankcjonowana jest aktem prawnym niższej rangi niż ustawa, stąd też rolę aktywnego kreatora kierunków polityki wobec mniejszości sprawuje Departament Relacji Interetnicznych, marginalizując jednocześnie organ konsultacyjno-doradczy. Wynika to przede wszystkim z umiejscowienia departamentu w strukturze administracji centralnej, który stanowi także instytucjonalny instrument prowadzenia polityki mniejszościowej.

Hipotezę badawczą dysertacji potwierdza również ewolucja podejścia do problematyki mniejszościowej w Rumunii, a zwłaszcza partycypacja UDMR w centralnych organach władzy państwowej. Szczególnie widoczne jest to w kontekście trzymiesięcznego kryzysu politycznego, który wystąpił w Rumunii paralelnie z kampanią przed wyborami prezydenckimi w listopadzie i grudniu 2009 roku. Strony konfliktu – byli koalicjanci skupieni wokół Partii Socjaldemokratycznej oraz Partii Demokratyczno-Liberalnej premiera Emila Boca, z której wywodzi się prezydent Traian Băsescu, odrzucali propozycje głowy państwa dotyczące obsady stanowiska szefa rządu. Opozycja parlamentarna, w tym UDMR, forsowała kandydaturę Klausa Iohannisa - lidera ugrupowania skupiającego mniejszość niemiecką – Forumul Democrat al Germanilor din Romania. W przewyciężeniu impasu politycznego, poza naciskiem zewnętrznym w postaci groźby zamrożenia transzy kredytowych z Międzynarodowego Funduszu Walutowego na zwalczanie skutków kryzysu ekonomicznego, istotną rolę odegrała UDMR, która udzieliła poparcia prezydenckiemu kandydatowi, a Demokratyczny Związek Węgrów w Rumunii jako koalicjant PDL

stanowiska w administracji rządowej, w tym wicepremiera dla lidera ugrupowania. Ma to niebagatelne znaczenie w rywalizacji politycznej w środowisku mniejszości węgierskiej, która posiada niejednorodną organizacyjnie reprezentację na poziomie samorządów terytorialnych, a podział w szeregach UDMR dokonał się w oparciu o kryterium artykułowania radykalnych postulatów politycznych, dotyczących autonomii mniejszości węgierskiej. Partycypacja w strukturach władzy politycznej stanowi zatem dla obchodzącego dwudziestolecie działalności Demokratycznego Związku Węgrów w Rumunii, czynnik mobilizacji wewnętrznej dowodzący efektywności funkcjonowania organizacji i zapewniający możliwość pragmatycznego działania na rzecz innych mniejszości narodowych. Sprzyja to umacnianiu wizerunku UDMR jako skutecznego lidera środowisk mniejszościowych, nie tylko w aspekcie statystycznym, ale przede wszystkim politycznym. W odniesieniu do UDMR rywalizacja polityczna stała się jedną z przesłanek modyfikacji oferty programowej partii politycznej, która jest zarówno aktywnym podmiotem systemu partyjnego jak i aktorem sceny politycznej. Świadczyć o tym może przede wszystkim stały poziom uzyskiwanego w wyborach powszechnych poparcia społecznego, który przejawia się ilością zdobytych mandatów parlamentarnych bez wykorzystywania dostępnych preferencji wyborczych. W tym miejscu wspomnieć należy również o roli UDMR jako katalizatora modernizacji politycznej przeprowadzanej w kadencjach 1996-2000 oraz 2004-2008, kiedy to centroprawicowa partia mniejszości węgierskiej stanowiła element składowy koalicji rządowej, biorąc jednocześnie udział w reformach systemowych i struktur władzy wykonawczej, z uwzględnieniem potrzeb mniejszości narodowych. Pozycja polityczna politycznego reprezentanta

mniejszości węgierskiej w Rumunii wynikać może zatem przede wszystkim z konsolidacji grupy mniejszościowej w oparciu o spoiwo etniczne. Interpretacja wyłącznie ilościowa jednak może prowadzić do konstatacji o hermetycznym charakterze mniejszości węgierskiej w Rumunii i zjawisku głosowania etnicznego bez względu na poglądy polityczne wyborcy. Zaprzeczenie tej tezy stanowić może również pośrednio wynik wyborczy uzyskany przez kandydata Związku Polaków w Rumunii do Izby Deputowanych, który dysponuje też głosami wyborców innego pochodzenia etnicznego³⁹⁵. Prawdopodobnie ta wynika też z analizy oficjalnych danych statystycznych dotyczących liczebności mniejszości polskiej w Rumunii, gdyż w przeciwnym wypadku mogłoby to oznaczać, że osoby ukrywające swoje polskie pochodzenie etniczne przed rachmistrzami spisowymi, dają gremialnie wyraz swojej etniczności podczas głosowania wyborczego. Zjawisko takie mogłoby oznaczać znaczne niedoszacowanie liczebności mniejszości narodowych podczas spisów powszechnych. W Rumunii środowiska mniejszościowe miały do ich przeprowadzenia zastrzeżenia głównie natury semantycznej i etnograficznej³⁹⁶. Biorąc jednak pod uwagę wyłącznie korzyści merkantylne, które mogą płynąć z identyfikacji okolicznościowej, powyższy wywód dotyczący pochodzenia etnicznego, znajduje potwierdzenie jedynie w odniesieniu do społeczności romskiej.

Zależność związana z partycypacją polityczną mniejszości w organach stanowiących jak i wykonawczych samorządów, wynika też z liczebności tych grup i stanowi funkcję zdolności mobilizacji

³⁹⁵ O rodzajach głosowania determinowanego etnicznie pisze Danuta Berlińska, która dokonuje dychotomicznego podziału głosujących na listy wyborcze Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego Niemców na wyborców popierających „swoich” kandydatów oraz tych, którzy głosują na partie polityczne wystawiające na listach Ślązaków [w:] Berlińska Danuta, *Mniejszość niemiecka na Śląsku Opolskim w poszukiwaniu tożsamości*, Stowarzyszenie Instytut Śląski ; Państwowy Instytut Naukowy - Instytut Śląski w Opolu, Opole 1999, s. 228.

³⁹⁶ Przedstawiciele społeczności romskiej zwracali uwagę na zastąpienie pejoratywnego rzeczownika Cyganie rzeczownikiem Romowie, co zostało zrealizowane podczas najnowszego spisu. Podnoszono też kwestię istnienia społeczności grup etnicznych Csango i Aromani.

wewnętrznej grupy. Uprawniona wydaje się być zatem konstatacja, iż poziom wpływu politycznego mniejszości, uzależniony jest od potencjału relewantności mniejszości jako podmiotu rywalizacji politycznej, a wtórnie od liczebności. Reasumując stwierdzić należy zatem, iż mobilizacja wewnętrzna grupy determinuje poziom jej aktywności, a w relacji z liczebnością stanowić może katalizator procesów modernizacyjnych infrastruktury technicznej i społecznej, zwłaszcza na poziomie lokalnym. Efektywność działania przedstawicieli danej grupy mniejszościowej na szczeblu krajowym uzależniona może być jedynie od stopnia relewantności politycznej, która podyktowana jest z kolei uwarunkowaniami systemu politycznego. Konkluzja powyższych rozważań prowadzi do wniosku, iż warunkiem efektywności działalności mniejszości narodowych w sferze życia publicznego i społecznego w Rumunii, jest ewolucja oferty politycznej. Metoda agregacji to jedyna droga ku utrzymaniu i poszerzaniu bazy społecznej oraz elektoratu, także o wyborców pozaetnicznych. Warunkiem rozwoju organizacji mniejszościowych w Rumunii jest konieczność modyfikacji kierunków działania, które należy skoncentrować na modernizacji struktury wiekowej członków organizacji oraz akcentowaniu roli aktywności regionalnej i lokalnej jako metody osiągania celów politycznych. Z uwagi na tematykę niniejszej pracy skuteczność w funkcjonowaniu mniejszości polskiej przejawia się jednak przede wszystkim w działalności lobbingowej³⁹⁷ prowadzonej przez lidera Związku Polaków w Rumunii, którego pozycja negocjacyjna wynika zarówno z autorytetu wśród Polonusów jak i charakteru organizacji, pozbawionej zjawiska frakcyjności. Prawdopodobnie ta wynikać może przede wszystkim z pragmatyzmu wyborców, będącego rezultatem modernizacji infrastruktury społecznej, zwłaszcza wyposażenia

³⁹⁷ Staraniem polskiego posła kościoły w Suczawie, Nowym Sokołcu, Pojanie Mikuli i Kaczyce oraz projekt utworzenia pl. im Jana Pawła II przed bazyliką w Kaczyce otrzymały ponad 400 tys. euro dotacji rządowych.

szkół, która jest efektem między innymi współpracy z krajem macierzystym. Czynniki te dały o sobie znać w przypadku mniejszości polskiej w Rumunii na przykładzie realizacji programu edukacyjnego „Dzieci Bukowiny”, gdzie podnoszony jest przede wszystkim interetniczny charakter adresatów przedsięwzięcia. Pozwala to na poszerzanie elektoratu o wyborców z innych grup etnicznych, zwłaszcza w wymiarze macierzystego okręgu wyborczego kandydata Związku Polaków w Rumunii. O wpływie politycznym mniejszości polskiej można mówić zatem jedynie w odniesieniu do wyborów lokalnych. Jest on jednak znikomy, co wynika z prezentowanych wyników wyborczych. Mniejszość polska przedstawia listy kandydatów w tych okręgach, w których polski żywioł etniczny ma istotny udział w strukturze społecznej. W takiej sytuacji polityka polonijna, poza wymiarem merkantylnym, zyskiwać może znaczenie polityczne. Biorąc jednak pod uwagę kształt i funkcjonowanie rumuńskiej ordynacji wyborczej w wyborach parlamentarnych należy podkreślić, iż wizerunek społeczny mniejszości polskiej, a przede wszystkim skuteczność jej lidera, wpływać może na poziom uzyskiwanego poparcia. W tym zakresie największe oddziaływanie na pozycję polityczną mniejszości polskiej posiada polityka polonijna rozpatrywana w ujęciu instytucjonalnym³⁹⁸. Biorąc pod uwagę tematykę niniejszej dysertacji,

³⁹⁸ Polityka polonijna w aspekcie instytucjonalnym przejawia się w działalności Senatu Rzeczypospolitej Polskiej realizowanej poprzez: Marszałka Senatu i Komisję Spraw Emigracji i Łączności z Polakami za Granicą, a w ujęciu operacyjnym przez Prezydium Senatu, Biuro Polonijne Kancelarii Senatu i Zespół Finansów Polonijnych. W wymiarze konsultacyjnym natomiast polityka wobec diaspory polskiej koncentruje się wokół funkcjonowania Polonijnej Rady Konsultacyjnej. Senacki patronat nad Polonią i Polakami poza granicami kraju wynika jednak przede wszystkim z tradycji historycznej okresu II Rzeczypospolitej. „W okresie międzywojennym Senat Rzeczypospolitej Polskiej przykładał ogromną wagę do problemu emigracji i spraw związanych z Polonią. Podejmowano różne działania, zmierzające do zintegrowania Polaków mieszkających poza krajem. W 1929 roku odbył się I Zjazd Polaków z Zagranicy, powołano też Radę Organizacyjną koordynującą inicjatywy służące sprawom polonijnym. Prezesem Rady został Marszałek Senatu Juliusz Szymański. Podczas II Zjazdu w 1934 roku powstał Światowy Związek Polaków z Zagranicy („Światpol”) skupiający większość środowisk polonijnych. Na czele Związku stanął ówczesny Marszałek Senatu Władysław Raczkiewicz” [za:] Udział Senatu Rzeczypospolitej Polskiej w życiu Polonii i Polaków za granicą w latach 1989 – 2007, Dział Programowy Biura Polonijnego (Ewa Czerniawska, Włodzimierz Bogusz), Warszawa 2007 [za:] strona internetowa Senatu RP – <http://www.senato.gov.pl> > Senat i Polonia > Opieka nad Polonią i Polakami za granicą; [dostęp styczeń 2009].

istotne znaczenie dla wzrostu potencjału politycznego Związku Polaków mają efekty realizacji zadań inwestycyjnych z uwagi na wspomniany interetniczny charakter ich adresatów. Stanowi to także wspólny mianownik z zadaniami programowymi, które zwłaszcza w zakresie poprawy warunków nauczania (infrastruktura dydaktyczna), sprzyjają polepszaniu wizerunku mniejszości polskiej w środowiskach lokalnych. Podkreślić należy, iż o ile grupa zadań inwestycyjnych stanowi wypadkową kierunków polityki wobec Polonii ustalanych przez Prezydium Senatu we współpracy z Polonijną Radą Konsultacyjną oraz aktywności organizacji pozarządowych, to podział środków na wydatki majątkowe wynika z materialnych potrzeb organizacji polonijnych kształtowanych w oparciu o faktyczny stan techniczny ich bazy lokalowej i kulturalnej, potwierdzony nierzadko wizją lokalną³⁹⁹.

Konstatując podkreślić należy, iż z uwagi na pogłębiające się procesy intensyfikowania edukacji wielokulturowej⁴⁰⁰ wieloaspektowo pogłębiającej tolerancję, globalizacji ekonomicznej oraz integracji politycznej, a z drugiej strony na immanentne cechy demokracji – decentralizację⁴⁰¹ i regionalizację⁴⁰², ewolucja praw osób należących do mniejszości narodowych i etnicznych będzie miała charakter progresywny związany z poszerzaniem zasięgu podmiotowego o „nowe mniejszości” oraz zmiany jakościowe w obrębie istniejących zakresów

³⁹⁹ Poza znaczeniem prestiżowym, swój wymierny efekt posiadają także osobiste spotkania przedstawicieli centralnych organów władzy państwowej wśród rumuńskiej Polonii. Kilka tego rodzaju wizyt zrealizowali marszałkowie Senatu różnych kadencji oraz prezydenci Rzeczypospolitej Polskiej. W odniesieniu do Aleksandra Kwaśniewskiego pełniącego tę funkcję w latach 1995-2005, jego pobyt miał także wymiar utylitarny w postaci barterowej konwersji rumuńskiego zadłużenia wobec Polski. Dzięki owej transakcji mieszkańcy wieloetnicznej wsi Nowy Sołonec mogą korzystać z betonowej drogi, a wydarzenie to upamiętnia okolicznościowa tablica zlokalizowana w centrum miejscowości.

⁴⁰⁰ Jerzy Nikitorowicz używa tutaj terminu: edukacja międzykulturowa – por. Suchomłynow, op. cit., s.48.

⁴⁰¹ Domagała Małgorzata, Iwanek Jan, Państwo lokalne, państwo regionalne [w:] *Polityka: przedmiot badań i formy jej przejawiania się*, red. Piotr Dobrowolski, Mieczysław Stolarczyk, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2000, s.150.

⁴⁰² Domagała Małgorzata, *Z zagadnień decentralizacji w państwie współczesnym* [w:] *Oblicza decentralizacji*, red. J. Iwanek, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 1996, s. 9-25.

przedmiotowych⁴⁰³. System relacji z mniejszościami narodowymi w Rumunii, który umożliwia mniejszościom wywieranie realnego wpływu politycznego, podlegać będzie procesom modyfikacji i modernizacji strukturalnej w czasie. Wpływ ten w przypadku mniejszości węgierskiej realizowany jest indywidualnie przez UDMR, grupowo zaś przez pozostałe mniejszości skupione w parlamentarnym klubie mniejszości narodowych. Zależność ta wynika przede wszystkim z liczebności, ale też poziomu zaangażowania kraju macierzystego względem grupy mniejszościowej. W odniesieniu do mniejszości węgierskiej jej rola i znaczenia to efekt oddziaływania uwarunkowań etnicznych (kwestie odmiennego pochodzenia etnicznego Rumunów i Węgrów) oraz historycznych – zmiennej przynależności terytorialnej i kształtujących ją decyzji geopolitycznych, które implikowały wzajemne roszczenia obu sąsiadujących krajów. Podkreślenia wymaga również fakt wiodącej roli politycznego reprezentanta mniejszości węgierskiej w artykułowaniu postulatów mniejszościowych. Biorąc pod uwagę zamknięty względem mniejszości narodowych charakter rumuńskiego systemu wyborczego, wskazać należy, iż jego modyfikacja mogłaby przebiegać w kierunku propozycji Székely’ego⁴⁰⁴ i koncentrować się wokół obowiązkowej rejestracji wyborców deklarujących przynależność do mniejszości narodowych, ograniczenia reprezentacji parlamentarnej jedynie do mniejszości, które mają odpowiednią liczebność potwierdzoną spisem

⁴⁰³ Organizacja mniejszości niemieckiej na Śląsku Opolskim wydzielenia części budżetu województwa poprzez wyznaczenie dedykowanego mniejszościom narodowym obszaru aktywności w ramach: „Rocznego programu współpracy samorządu województwa opolskiego z organizacjami pozarządowymi oraz podmiotami prowadzącymi działalność pożytku publicznego” stanowiącego załącznik do uchwały nr XXXII/338/3009 z dnia 26.05.2009 r. [za:] Nowa Trybuna Opolska, Świercz Marek, Mniejszości narodowe chcą mieć swój udział w budżecie województwa opolskiego, wydanie 26.04.2009r. Mniejszość niemiecka proponuje też administracyjną zmianę granic okręgów wyborczych w wyborach do Rady Miasta Opola w celu zwiększenia reprezentacji dzielnic peryferyjnych zamieszkałych przez skupiska Niemców [za:] Nowa Trybuna Opolska, Janowski Artur, Mniejszość niemiecka w Opolu chce mieć więcej radnych, wydanie 11.08.2009 r.

⁴⁰⁴ Székely István Gergő, The political deputowanego – por. representation of national minorities in Romania, Institutul Pentru Studierea Problemerol Minorităților Naționale, Cluj-Napoca 2009, nr 20, s.111-114.

powszechnym, bardziej precyzyjnego zdefiniowania terminu „mniejszość narodowa” w konstytucji oraz testu językowego potwierdzającego etniczność mniejszościowego deputowanego⁴⁰⁵. Rezultatem przyjęcia takich rozwiązań byłby zapewne wzrost ilości deputowanych mniejszościowych (Aromani, Csango, mniejszość chińska), wyrażający się jedynie w liczbach bezwzględnych, przy założeniu posiadania rumuńskiego obywatelstwa przez przedstawicieli mniejszości ekonomicznych.

Analizując jednak obowiązujące uwarunkowania prawne w Rumunii, większą dozą prawdopodobieństwa, także w odniesieniu do mniejszości polskiej, charakteryzuje się scenariusz oparty o koncepcję poszerzania elektoratu o wyborców pozaetnicznych. Wymaga to modyfikacji propozycji programowych na szczeblu lokalnym. Efektywność ich realizacji w połączeniu z pragmatycznym charakterem, stanowić może metodę osiągania celów politycznych w ramach istniejącego systemu partyjnego. Przynieść to może zwiększenie poparcia wyborczego i w perspektywie czasowej spowodować podjęcie starań o uzyskanie takiego wyniku wyborczego, który pozwoli na obsadzenie mandatów parlamentarnych bez wykorzystania rozwiązań afirmatywnych. Może to jednak wiązać się z konwersją z ugrupowania etnicznego do partii politycznej⁴⁰⁶. Program polityczny takiego ugrupowania może być konstruowany dwojako: w oparciu o kryterium ideologiczne lub etniczne. W pierwszym przypadku oznaczać to może całkowitą konwersję do mainstreamowej partii politycznej. Wówczas to organizacjom pozarządowym przypadnie w udziale wyłącznie zadanie ochrony,

⁴⁰⁵ Warto zaznaczyć, iż UDMR kompletując listy wyborcze organizuje w swoich szeregach rodzaj prawyborów i debat wyborczych, w których wyłaniani są kandydaci legitymujący się poza znajomością języków rumuńskiego i węgierskiej, także innych języków obcych oraz aktywnością polityczną. Taka metoda konstrukcji list wyborczych spotkała się nawet z niezwykle pozytywną reakcją redakcji dziennika *Adeverul*, który znany jest z braku sympatii do UDMR a we wrześniu 2000 r. w komentarzu redakcyjnym wezwało rumuńskie partie polityczne do powielania wzorów węgierskich w zakresie metodologii rekrutowania kandydatów [za:] Alionescu Ciprian-Calin, *Parliamentary Representation of Minorities in Romania*, *Southeast European Politics* Vol. V, No. 1, June 2004, s.74.

⁴⁰⁶ Przykładem jest tutaj wspomniana wcześniej Węgierska Partia Obywatelska z dość znaczącą reprezentacją na poziomie lokalnym.

promowania i rozwoju tożsamości etnicznej oraz kulturowej mniejszości narodowej. Proces o takim kierunku ma miejsce w przypadku niesklasyfikowanych jako mniejszości narodowe: grupy etnicznej narodu rumuńskiego (Aromani) czy katolików posługujących się językiem węgierskim (Csango). Definiowanie programu partii politycznej jedynie w kategoriach etnicznych warunkuje sukces polityczny tylko w przypadku licznego i silnie zdyscyplinowanego elektoratu etnicznego.

W toku dysertacji dowiedziono, iż istotną kwestią jest konieczność opracowania w niedalekiej przyszłości uniwersalnej definicji terminu „mniejszość narodowa” oraz „mniejszość etniczna”. W wyniku przeprowadzonej analizy badawczej stwierdzić należy, iż: „mniejszość narodowa” to niedominująca grupa etniczna wykształcona w toku procesów historycznych w oparciu o wspólnotę kultury, religii, języka oraz posiadająca dziedziczną siedzibę w kraju, z którym nie łączy ją uniwalencja kulturowa, a obywatelstwo. Natomiast za „mniejszość etniczną” uznać można niedominującą grupę etniczną wykształconą w toku procesów historycznych w oparciu o wspólnotę kultury, religii, języka, która charakteryzuje się poliwalencją kulturową⁴⁰⁷. W tym kontekście definicje: „mniejszość narodowa” i „mniejszość etniczna” konstruowane w oparciu o kryterium walencji kulturowej, znajdują potwierdzenie w badaniach empirycznych dotyczących Polaków z Bukowiny, którzy charakteryzują się biwalencją kulturową⁴⁰⁸. Bukowina to przykład harmonijnej koegzystencji różnych narodowości, gdzie pojęcia

⁴⁰⁷ „Ciągłość przestrzenna jest zwykle warunkiem wspólnoty kulturowej, ale nie jedynym jej kryterium. [...] jakkolwiek jest warunkiem koniecznym z punktu widzenia powstawania wielostronnych i trwale zintegrowanych całości kulturowych”, Kłosowska Antonina, *Socjologia kultury*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1983, s. 85.

⁴⁰⁸ Śmidoda Tomasz, *Identyfikacja narodowa ludności pochodzenia polskiego na rumuńskiej Bukowinie [w:] Bliżej siebie. Rumunii i Polacy w Europie. Historia i dzień dzisiejszy/Mai aproape unii de alții. Români și polonezi în Europa. Istorie și prezent*, red. Stanislava Iachimovschi, Elżbieta Wieruszewska, *Związek Polaków w Rumunii/Uniunea Polonezilor din România*, Suceava 2006, s.107.

multikulturalizmu i pogranicza kulturowego⁴⁰⁹ nabierają nowego znaczenia⁴¹⁰, a postmodernistyczna tolerancja realnego wymiaru⁴¹¹. Taka perspektywa [rozwój edukacji międzykulturowej i promocja tolerancji – przyp. aut.] stanowić winna kierunek przemian społecznych w jednoczącej się Europie, gdzie wraz z modernizacją polityczną środkowo-wschodniej części kontynentu, stale obecna w dyskursie publicznym staje się kwestia wymiaru wspólnoty. Polemika pomiędzy koncepcją „Europy narodów” a „Europą kultur”, która przejawia się przede wszystkim debatą polityczną, posiada wtórny charakter wobec idei cywilizacyjnego, ekonomicznego i społecznego charakteru integracji. Przykład rumuńskiego wymiaru polityki mniejszościowej pozwala na sformułowanie tezy o liniowej, odwrotnie proporcjonalnej zależności pomiędzy racjami politycznymi a kohabitacją przedstawicieli różnych kultur, tradycji religijnych oraz narodów. Katalizatorem tego procesu stała się etnograficzna wspólnota Bukowiny, a symbolem *homo bucovinicus* – człowiek tolerancyjny wobec innych kultur i aktywnie w nich uczestniczący, którego charakteryzuje ponadto dominujące względem etnicznej i religijnej, poczucie tożsamości regionalnej i więzi terytorialnych. Owa ciągłość przestrzenna jako jeden z warunków wspólnoty kulturowej, w odniesieniu do Bukowiny, przejawia się w funkcjonowaniu specyficznej subkultury,

⁴⁰⁹ Красовська Гелена, Сухомлинов Олексій, Буковина як пограниччя культур (в контексті інтеграційних процесів Європи) [w:] Blżej siebie, Rumunii i Polacy w Europie. Historia i dzień dzisiejszy/Mai aproape unii de alții, Români și polonezi în Europa. Istorie și prezent, Związek Polaków w Rumunii/Uniunea Polonezilor din România, Suceava 2006, s.69-77.

⁴¹⁰ Szczegółowo zagadnienie to omawia Marek Koter, który sytuując Bukowinę jako jedną z form etnicznej specyfiki multikulturowych regionów granicznych, wskazuje na obecność tam enklaw narodowych. Zdaniem tego autora, mimo tej klastrowości, struktura społeczna multikulturowych regionów granicznych podlega fluktuacjom z uwzględnieniem czynników demograficznych, społecznych, ekonomicznych oraz politycznych. Por. Koter Marek, Multicultural order regions of Europe – forms of ethnic composition and proces sof their differentiation [w:] The role of ethnic minorities in order regions. Forms of their composition. Problems of development and political rights, Region and regionalism, No. 6 vol. 1, edited by Marek Koter and Krystian Heffner, University of Łódź, Silesian Institute in Opole, Silesian Institute Society, Łódź-Opole 2003, s. 16-21.

⁴¹¹ Gawlicz-Jendrzey Krystyna cytuję typologię Agnieszki Borowiak i Piotra Szaroty por.: Komunikacja międzykulturowa – zachodnie koncepcje społeczne w realiach bukowskińskich [w:] We wspólnocie narodów i kultur. W kręgu relacji polsko-rumuńskich/Comunitatea popoarelor și culturilor. În lumea relațiilor polono-române, red. Stanislava Iachimovschi, Elżbieta Wieruszewska, Związek Polaków w Rumunii/Uniunea Polonezilor din România, Suceava 2008, s.351-352.

będącej efektem wewnętrznej konwergencji kulturowej. Suchomłynow dostrzega w tym nawet potencjał odrębnej tożsamości i ewentualność wystąpienia tendencji do posiadania własnej państwowości⁴¹². Analizując jednak historyczną przeszłość Bukowiny i jej wieloetniczny charakter, a także brak intensywnych konfliktów etnicznych, mało prawdopodobne wydaje się wystąpienie tendencji autonomicznych podobnych do tych, które artykułowane są w Transylwanii.

⁴¹² Suchomłynow Aleksy Lech, Mechanizmy bukowińskiego fenomenu kulturowego: historia i współczesność [w:] Bliżej siebie. Polacy i Rumunii a historyczne i kulturowe dziedzictwo Europy, Związek Polaków w Rumunii, Suceava 2007, s.48.

BIBLIOGRAFIA

I. Dokumenty źródłowe.

1. Akta nr 6079/1991, Sąd Rejonowy w Suczawie, Posiedzenie Izby z dnia 30 sierpnia 1991 r. Do rozpatrzenia na porządku obrad wniosek złożony przez Związek Polaków w Rumunii o rejestrację i uzyskanie osobowości prawnej.
2. Council directive 2000/43/EC of 29 June 2000 implementing the principle of equal treatment between persons irrespective of racial or ethnic origin, Official Journal of the European Communities 19.7.2000, L 180/22.
3. Council decision of 27 November 2000 establishing a Community action programme to combat discrimination (2001 to 2006), Official Journal of the European Communities 2.12.200, L.303/23.
4. Constituția României, Monitorul Oficial al României nr 767 din 31 oct. 2003.
5. Decyzja nr 792/2004/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z 21 kwietnia 2004 roku, Official Journal of the European Union, L138 z 30.04.2004 r., wersja angielska.
6. Decizia nr 148 din 16 aprilie 2003 Curții Constituționale privind constituționalitatea propunerii legislative de revizuire a Constituției României, Monitorul Oficial al României nr 317 din 12 mai 2003.
7. Deklaracja praw osób należących do mniejszości narodowych lub etnicznych, religijnych i językowych, rezolucja ONZ nr 47/135 z 10 grudnia 1992 roku.
8. Europejska Karta Języków Regionalnych i Mniejszościowych sporządzona w Strasburgu 5 listopada 1992 roku.
9. Hotărârea Curții Constituționale nr 3/2003 pentru confirmarea rezultatului referendumului național din 18-19 octombrie 2003 privind Legea de revizuire a Constituției României, Monitorul Oficial al României nr 758 din 29 oct. 2003.
10. Hotărârea Guvernului nr 111/2005 privind organizarea și functionarea Departamentului pentru Relații Interetnice, publicată în Monitorul Oficial al României nr. 184 din 3 martie 2005.

11. Hotărârea Guvernului nr 589/2001 privind înființarea Consiliului Minoritatilor Naționale, publicată în Monitorul Oficial al României nr. 365 din 6 iulie 2001.
12. Hotărâre Guvernului nr 137/1993 privind organizarea și funcționarea Consiliului pentru Minoritățile Naționale, Monitorul Oficial al României nr 74 din 12 aprilie 1993, nr 142 din 30 iunie 1993;
13. Hotărâre Nr. 220 din 18 mai 1993 pentru modificarea Hotărârii Guvernului nr. 137/1993 privind organizarea și funcționarea Consiliului pentru Minoritățile Naționale.
14. Hotărârea Guvernului nr 1.175 /2001 pentru modificarea și completarea Hotărârii Guvernului nr. 589/2001 privind înființarea Consiliului Minoritatilor Naționale publicată în Monitorul Oficial al României nr. 789 din 12 decembrie 2001.
15. Hotărârea Guvernului nr 893/2007 privind organizarea și funcționarea Institutului pentru Studierea Problemelor Minoritatilor Naționale, Monitorul Oficial al României nr 553 din 14 august 2007.
16. Hotărârea Guvernului nr. 834/2003 privind înființarea Centrului Național de Cultura al Romilor, publicată în Monitorul Oficial al României nr. 526 din 22 iulie 2003, completată prin Hotărârea Guvernului nr 1486/2003 publicată în Monitorul Oficial al României nr 920 din 22 decembrie 2003.
17. Hotărârea Guvernului României nr 881/1998 pentru declararea zilei de 18 Decembrie Ziua Minoritatilor Naționale din România, publicată în Monitorul Oficial al României nr 478 din 14 decembrie 1998.
18. Hotărârea Guvernului României nr 430/2001 privind aprobarea Strategiei Guvernului României de îmbunătățire a situației romilor, Monitorul Oficial al României nr 252 din 16/05/2001.
19. Hotărârea Guvernului României nr 522/2006 pentru modificarea și completarea Hotărârii Guvernului nr. 430/2001 privind aprobarea Strategiei Guvernului României de îmbunătățire a situației romilor, Monitorul Oficial al României, nr 371 din 28 aprilie 2006.
20. Karta Narodów Zjednoczonych z 26 czerwca 1945 roku, Dz.U.47.23.90.

21. Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej, Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej z 16.12.2004 r., nr C 310/46, wersja polska.
22. Konstytucja RP z dnia 02.04.1997 r., Dz.U.97.78.483 z późn. zm. Dz.U.06.200.1471.
23. Konwencja o prawach dziecka, Dz.U.91.120.526.
24. Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, Dz.U.93.61.284; sporządzona 4 listopada 1950 roku w Rzymie, zmieniona Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2.
25. Międzynarodowy pakt praw politycznych i obywatelskich z 16 grudnia 1966 roku, Dz.U.77.38.167.
26. Międzynarodowy pakt praw gospodarczych, społecznych i kulturalnych, Dz.U.77.38.169.
27. Międzynarodowa konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji rasowej, Dz.U.69.25.187.
28. Lege nr 282 pentru ratificarea Cartei europene a limbilor regionale sau minoritare, Monitorul Oficial al României nr. 752 din 6 noiembrie 2007.
29. Lege nr 33/1995 pentru ratificarea Conventiei-cadru pentru protectia minoritatilor nationale, încheiata la Strasbourg la 1 februarie 1995, publicata în Monitorul Oficial nr. 82 din 4 mai 1995.
30. Lege nr 612/2002 pentru formularea unei declaratii privind recunoasterea de catre România a competentei Comitetului pentru Eliminarea Discriminarii Rasiale, în conformitate cu art. 14 din Conventia internationala privind eliminarea tuturor formelor de discriminare rasiala, adoptata de Adunarea generala a ONU la New York la 21 decembrie 1965 Monitorul Oficial nr 851 din 26 noiembrie 2002.
31. Lege nr 14/2003 privind partidele politice, publicata în Monitorul Oficial nr 25 din 17 ianuarie 2003.

32. Lege nr 35/2008 pentru alegerea Camerei Deputaților și a Senatului și pentru modificarea și completarea Legii nr. 67/2004 pentru alegerea autorităților administrației publice locale, a Legii administrației publice locale nr. 215/2001 și a Legii nr. 393/2004 privind Statutul aleșilor locali, Monitorul Oficial al României nr 196 din 13 martie 2008.
33. Lege nr 393/2004 privind Statutul aleșilor locali, Monitorul Oficial al României nr 912 din 7 oct. 2004.
34. Lege nr 315/2004 privind dezvoltarea regională în România, Monitorul Oficial al României nr 577 din 29 iunie 2004.
35. Lege nr 215/2001, Legea administrației publice locale, Monitorul Oficial al României, nr 123 din 20 feb. 2007.
36. Lege nr 273/2006 privind finanțele publice locale, Monitorul Oficial al României nr 618 din 18 iulie 2006.
37. Lege nr 373/2004 pentru alegerea Camerei Deputaților și a Senatului, Monitorul Oficial al României nr 887 din 29 sep. 2004.
38. Lege nr 3/2000 privind organizarea și desfășurarea referendumului, Monitorul Oficial al României nr 84 din 24 feb. 2000.
39. Lege nr 324/2006 pentru modificarea și completarea Ordonanței Guvernului nr 137/2000 privind prevenirea și sancționarea tuturor formelor de discriminare, Monitorul Oficial al României nr 626 din 20 iulie 2006.
40. Lege nr 67/2004 pentru alegerea autorităților administrației publice locale, Monitorul Oficial al României nr 271 din 29 martie 2004.
41. Lege nr 370/2004 pentru alegerea Președintelui României, Monitorul Oficial al României nr 887 din 29 septembrie 2004.
42. Lege nr 141 din 30 aprilie 2004 pentru modificarea și completarea Legii administrației publice locale nr 215/2001, Monitorul Oficial al României nr. 396/4 mai. 2004.
43. Lege nr. 35/1997 privind organizarea și funcționarea instituției Avocatul Poporului, Monitorul Oficial al României nr 844 din 15 septembrie 2004.

44. Lege nr 188/1999 privind Statutul Funcționarilor Publici, republicată Monitorul Oficial al României nr 251 din 22 martie 2004.
45. Lege nr 429/2003 de revizuire a Constituției României, Monitorul Oficial al României nr 669 din 22 septembrie 2003.
46. Lege nr 286/2009 privind Codul Penal al României, Monitorul Oficial al României nr 510 din 24 iunie 2009.
47. Order of the Public Finances Ministry 2017 from the 29th of December 2005, Official Monitor No. 56 from the 20th of January 2006.
48. Ordonanță de urgență nr 58/2005 pentru modificarea Legii nr 301/2004 - Codul penal și a Legii nr 294/2004 privind executarea pedepselor și a măsurilor dispuse de organele judiciare în cursul procesului penal, Monitorul Oficial al României nr 552 din 28 iunie 2005.
49. Ordonanță nr 121/2000 privind înființarea Institutului pentru Studierea Problemelor Minoritatilor Naționale, Monitorul Oficial al României nr 437 din 3 septembrie 2000, aprobată cu modificări prin Legea nr. 396/2001 publicată în Monitorul Oficial al României nr 400 din 3 septembrie 2001.
50. Ordonanță de urgență nr 78/2004 pentru înființarea Agenției Naționale pentru Romi, Monitorul Oficial nr 969 din 21 octombrie 2004, aprobată cu modificări prin Legea nr 7/2005 publicată în Monitorul Oficial al României nr 183 din 3 martie 2005.
51. Ordonanță Guvernului nr 137/2000 (republicată) privind prevenirea și sancționarea tuturor formelor de discriminare, publicată în Monitorul Oficial nr. 99 din 8 februarie 2007; aprobată cu modificări prin Legea nr 48/2002 publicată în Monitorul Oficial al României nr 69 din 31 ianuarie 2002; modificată și completată prin Ordonanță Guvernului nr 77 din 28 august 2003 publicată în Monitorul Oficial al României nr 619 din 30 august 2003.
52. Ordonanță Guvernului nr 105/1999 pentru modificarea și completarea Decretului-lege nr.118/1990 privind acordarea unor drepturi persoanelor persecutate din motive politice de dictatura instaurată cu începere de la 6 martie 1945, precum și celor deportate în străinătate ori constituite în prizonieri, republicat, cu modificările ulterioare, Monitorul Oficial nr 426 din 31 august 1999, aprobată cu modificări prin Legea nr 189 /2000, Monitorul Oficial al României nr 553 din 8 noiembrie 2000.

53. Ordonanță de urgență nr 83/1999 (*republicata*) privind restituirea unor bunuri imobile care au aparținut comunităților cetățenilor aparținând minorităților naționale din România Monitorul Oficial al României nr 797 din 1 septembrie 2005.
54. Ordonanță de urgență nr 31/2002 privind interzicerea organizațiilor și simbolurilor cu caracter fascist, rasist sau xenofob și a promovării cultului persoanelor vinovate de săvârșirea unor infracțiuni contra păcii și omenirii, publicată în Monitorul Oficial al României nr 214 din 28 martie 2002, aprobată prin Legea nr 107/2006, Monitorul Oficial al României nr 377 din 3 mai 2006.
55. Program realizării unei convenții între Rząd Rzeczypospolitej Polskiej și Rząd Rumunii o cooperării în domeniul științei, învățământului și culturii pe perioada 2003-2006; Dz.U.05.34.304.
56. Resolution CM/ResCMN(2007)8 on the implementation of the Framework Convention for the Protection of National Minorities by Romania; Council of Europe, Committee of Ministers.
57. Rezoluția (99) 50 Comitetului Miniștrilor Consiliului Europei adoptată la 7 mai 1999 în Budapesta.
58. Rozporządzenie Rady (WE) nr 1035/97 z 2 czerwca 1997 roku z późn. zm. na podstawie Rozporządzenia Rady (WE) nr 1652/2003 z dnia 18 czerwca 2003 r., Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej nr L245, 29/09/2003, P.0033 – 0035.
59. Statut Związku Polaków w Rumunii, Uwierzytelnienie nr 3990 z 05.12.2003, Biuro Notarialne Cîrligeanu Virginia Laura Suceava, ul. Mihai Viteazu 29 B woj. Suceava, Rumunia.
60. Uchwała Sejmu RP z dnia 30 lipca 1992 r. - Regulamin Sejmu RP, Monitor Polski z 1998 r. nr 44, poz. 618 z późn. zm.
61. Układ między Rzeczypospolitą Polską a Rumunią o przyjaznych stosunkach i współpracy z dnia 25.01.1993 r., Dz.U.94.29.106.
62. Umowa między Rząd Rzeczypospolitej Polskiej a Rząd Rumunii o współpracy w zakresie nauki, szkolnictwa i kultury z dnia 23 czerwca 1994 roku, Dz.U.95.109.531-533.

63. Ustawa z dnia 4 września 1997 r. o działach administracji rządowej, Dz.U.97.141.943 z późn. zm.
64. Ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty, Dz.U.04.256.2572 z późn. zm.
65. Zarządzenie Nr 26 Prezesa Rady Ministrów z dnia 27 lutego 2002 r. w sprawie utworzenia Zespołu do Spraw Polonii i Polaków za Granicą, Monitor Polski nr 10, poz. 184 z dnia 15 marca 2002.
66. Zarządzenie Nr 12 Prezesa Rady Ministrów z dnia 7 lutego 2006 r. w sprawie Międzyresortowego Zespołu do Spraw Polonii i Polaków za Granicą, Monitor Polski Nr 10 poz. 139 z dnia 10 lutego 2006 r.

II. Opracowania zwarte.

1. Antoszewski Andrzej, Herbut Ryszard., Systemy polityczne współczesnego świata, Wydawnictwo Arche, Gdańsk 2001.
2. Andriescu Monica, Patterns of Minority and Majority Rhetoric in Post-Communist Romania. Compromises on Language and Educational Rights (1996-2004), Central European University, Budapest 2007.
3. Aplicarea legislației cu privire la drepturile minorităților naționale în România. Drepturi lingvistice în administrația publică locală, red. Istvan Horvath, Departamentul pentru Relatii Interetnice, București 2006.
4. Assessment of the Roma Strategy Implementation Mechanism, Focus Consultancy Ltd, RO/PHARE2003SSTA05, European Communities, 2005.
5. Białoruś, Czechosłowacja, Litwa, Polska, Ukraina. Mniejszości w świetle spisów statystycznych XIX-XX w., red. Jan Skarbek, Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, Lublin 1996.
6. Berlińska Danuta, Mniejszość niemiecka na Śląsku Opolskim w poszukiwaniu tożsamości, Stowarzyszenie Instytut Śląski; Państwowy Instytut Naukowy - Instytut Śląski w Opolu, Opole 1999.

7. Blżej siebie. Polacy i Rumunii a historyczne i kulturowe dziedzictwo Europy/Mai aproape unii de alții. Polonezi și Romanii raportami la patrimoniul istoric și cultural al Europei, red. Stanislava Iachimovschi, Elżbieta Wieruszewska, Związek Polaków w Rumunii/Uniunea Polonezilor din România, Suceava 2007.
8. Blżej siebie. Rumunii i Polacy w Europie. Historia i dzień dzisiejszy/Mai aproape unii de alții. Români și polonezi în Europa. Istorie și prezent, red. Stanislava Iachimovschi, Elżbieta Wieruszewska, Związek Polaków w Rumunii/Uniunea Polonezilor din România, Suceava 2006.
9. Blżej siebie. W kręgu relacji polsko-rumuńskich/Mai aproape unii de alții. În lumea relațiilor polono-române, red. Stanislava Iachimovschi, Elżbieta Wieruszewska, Związek Polaków w Rumunii/Uniunea Polonezilor din România, Suceava 2005.
10. Blżej siebie. Relacje polsko-rumuńskie/Mai aproape unii de alții, Relații polono-române, red. Stanislava Iachimovschi, Elżbieta Wieruszewska, Związek Polaków w Rumunii/Uniunea Polonezilor din România, Suceava 2003.
11. Błuszkowski Jan, Stereotypy a tożsamość narodowa, Dom Wydawniczy ELIPSA, Warszawa 2005.
12. Boia Lucian, Rumuni świadomość, mity, historia; przekład, posłowie, redakcja naukowa Kazimierz Jurczak, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2003.
13. Boeld Arie, Dwadzieścia lat procesu KBWE: od konfrontacji do współpracy, Wydawnictwo Agencja EXIT na zlecenie Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka, red. nauk. Andrzej Rzepliński, przekład Tatiana Klonowicz, Marta Kowalska, wydanie I, Warszawa 1995.
14. Brodziński Witold. Parlament Rumunii, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2002.
15. Browarek Tomasz, Chałupczak Henryk, Mniejszości narodowe w Polsce: 1918-1995, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 1998.

16. Brunner Georg, Tontsch H. Günther, Der Minderheischutz in Ungarn und in Rumänien, Minderheitenschutz im östlichen Europa – Dokumentation und Analyse, Kulturstiftung der deutschen Vertriebenen, Bonn 1995.
17. Budzyńska-Budyta Małgorzata, Mniejszości narodowe – bogactwo czy problem?, Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 2003.
18. Bukowina. Tradycja i współczesność, red. Zbigniew Kowalski, Helena Krasowska, Jurij Makar, Władysław Strutyński, Związek Polaków w Rumunii, Piła-Czerniowce-Suczawa 2006.
19. Burakowski Adam, Geniusz Karpat: dyktatura Nicolae Ceaușescu 1965-1989, Wydawnictwo TRIO, Warszawa 2008.
20. Byczkowski Józef, Mniejszości narodowe 1945-1974, Instytut Śląski, Opole 1976.
21. Calhoun Craig, Nationalism, Open University Press, Buckingham 2002.
22. Câmpeanu Pavel, Ceaușescu. Lata liczone wstecz., Editura POLIROM 2002, Wydawnictwo ISKRY, Warszawa 2004.
23. Capotorti Francesco. Study on the Rights of Persons Belonging to Ethnic, Religious and Linguistic Minorities, United Nations, New York 1979.
24. Ceaușescu Nicolae, Przemówienia, Książka i Wiedza, Warszawa 1987.
25. Centrum i regiony narodowościowe w Europie od XVIII do XX wieku, red. Edward Wiśniewski, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 1998.
26. Claude L. Innis, National minorities: An International Problem, Cambridge, Harvard University Press, 1955.

27. Chlebowczyk Józef, O prawie do bytu małych i młodych narodów. Kwestia narodowa i procesy narodotwórcze we wschodniej Europie środkowej w dobie kapitalizmu (od schyłku XVIII do początków XX w.), Śląski Instytut Naukowy, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa-Kraków 1983.
28. Chmaj Marek, Sokół Wiesław, Żmigrodzki Marek, Teoria partii politycznych, Lubelskie Towarzystwo Naukowe, Lublin 2001.
29. Człowiek a tożsamość w procesie integracji Europy, Materiały III Międzynarodowej Konferencji Praw Człowieka, Olsztyn 29-30.05.2003 r., Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2004.
30. Daszkiewicz-Korybut Andrzej, Czarujący książę ludzkości. Potęga i upadek Nicolae Ceaușescu. Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1990.
31. Demel Juliusz, Historia Rumunii, Wydawnictwo Zakład Narodowy im Ossolińskich, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1986.
32. Drljača Dušan, Między Bośnią, Bukowiną, Serbią i Polską, Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Wrocław 1997.
33. Dubicki Tadeusz, Polscy uchodźcy w Rumunii 1939-1945: studia i materiały, Warszawska Oficyna Wydawnicza "Gryf", Warszawa 1995.
34. Dwie dekady zmian: Rumunia 1989-2009, red. Karolina Paulina Marczuk, Difin SA, Warszawa 2009.
35. Eberhardt Piotr, Między Rosją a Niemcami. Przemiany narodowościowe w Europie Środkowo-Wschodniej w XX w., Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1996.
36. Edukacja – państwo – naród w Europie Środkowej i Wschodniej XIX i XX w., red. Aleksandra Bilewicz, Ryszard Gładkiewicz, Stefania Walasek, Uniwersytet Wrocławski Centrum Badań Śląskoznawczych i Bohemistycznych i Instytut Pedagogiki, Wrocław 2001.
37. Encyklopedia prawa międzynarodowego i stosunków międzynarodowych, red. A. Klafkowski, J. Simonides, Wydawnictwo Wiedza Powszechna, Warszawa 1976.

38. Ethnic minorities & ethnic majority. Sociological studies of ethnic relations in Poland, edited by Marek S. Szczepański, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 1987.
39. Europejskie systemy polityczne, red. Piotr Andrzejewski, Przemysław Deszczyński, Krzysztof Gołata, Marian Szczepanik, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej, Poznań 1996.
40. Fenton Steve, Ethnicity, Polity Press, Cambridge 2003.
41. Glaessner Gert-Joachim, Demokratie nach dem Ende des Kommunismus. Regimewechsel, Transition und Demokratisierung im Postkommunismus, Westdeutscher Verlag, Opladen 1994.
42. Golemski Franciszek, Polityka bezpieczeństwa Rumunii, Mołdowy i Bułgarii, Wydawnictwo Adam Marszałek, Warszawa-Toruń 1996.
43. Gronowska Bożena, Jasudowicz Tadeusz, Mik Cezary, Prawa człowieka. Dokumenty międzynarodowe, wybór materiałów w przekładzie i opracowaniu autorów, Katedra Praw Człowieka Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Wydawnictwo COMER, Toruń 1993.
44. Губогло Михаил, Современные этноязыковые процессы в СССР. Основные факторы и тенденций развития национально-русского двуязычия, Москва 1984.
45. Hałas Jerzy, Gagauzja i Gagauzi. Historia oraz współczesność, Biblioteka Uniwersytecka, Instytut Wschodni Uniwersytetu Adama Mickiewicza, Poznań 2009.
46. Heywood Andrew, Politologia, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.
47. Horowitz Donald, Ethnic Groups in Conflict, University of California Press, Berkeley 2000.
48. Horváth István, Facilitating Conflict Transformation: Implementation of The Recommendations of the OSCE High Commissioner on National Minorities to Romania 1993-2001, Centre for OSCE Research, Hamburg 2002.
49. Illyés Elemér, Nationale Minderheiten in Rumänien, Siebenbürgen im Wandel, Braumüller, Wien 1981.

50. Inni swoi. Studia z zakresu problematyki etnicznej, red. Danuta Berlińska i Krzysztof Frysztacki, Instytut Śląski, Opole 1999.
51. Jagiełło Michał, Partnerstwo dla przyszłości: szkice o polityce wschodniej i mniejszościach narodowych, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000.
52. Janusz Grzegorz, Prawa mniejszości narodowych. Standardy europejskie, Stowarzyszenie „Wspólnota polska”, Warszawa 1995.
53. Jedynak Stanisław, Naród – Społeczeństwo – Państwo. Studia z filozofii społecznej XIX i XX wieku, Wydawnictwo TRIO, Warszawa 2002.
54. Kilian Jarosław, Narodowość jako problem naukowy, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2000.
55. Kłoskowska Antonina, Socjologia kultury, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1983.
56. Koseski Adam, Procesy migracji i społeczności polonijne, Wyższa Szkoła Humanistyczna w Puławach, Warszawa 2003.
57. Konstytucja Rumunii, red. Leszek Garlicki, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 1996.
58. Konflikt niskiej intensywności w Naddniestrzu, red. Maciej Celewicz, Jerzy Kłoczowski, Marek Pietraś, Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, Lublin 2006.
59. Konstytucja Socjalistycznej Republiki Rumunii, tłum. i uwagi wstępne S. Gebethner, Instytut Państwa i Prawa PAN, Warszawa 1978.
60. Kontakty polsko-rumuńskie na przestrzeni wieków/Relații polono-române de-a lungul timpului, red. Stanislava Iachimovschi, Elżbieta Wieruszewska, Związek Polaków w Rumunii/Uniunea Polonezilor din România, Suceava 2001.
61. Krysiński Wojciech, Uroki Bukowiny. Polacy na Bukowinie. Przewodnik. Monografia. wyd. I, Żagań 2006.
62. Kurcz Zbigniew, Mniejszość niemiecka w Polsce, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1995.

63. Kuźniar Roman, Prawa człowieka. Prawo, instytucje, stosunki międzynarodowe, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2000, 2002, 2004, 2006.
64. Language minorities and minority languages in the changing Europe, edited by Brunon Synak and Tomasz Wicherkiewicz, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 1997.
65. Laponce A. Jean, The protection of minorities, Berkeley-Los Angeles, University of California Press, 1960.
66. Law and Practice of Central European Countries in the Field of National Minorities Protection After 1989, edited by Jerzy Kranz, Center for International Relations, Warszawa 1998.
67. Lijphart Arend, The Politics of Accommodation. Pluralism and Democracy in the Netherlands, University of California Press, Berkeley 1968.
68. Maryański Andrzej, Problemy ludnościowe krajów socjalistycznych, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1974.
69. Maryański Andrzej, Narodowości świata, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1998.
70. Mikołajczyk Barbara, Mniejszości w prawie międzynarodowym, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 1996.
71. Mizgalski Jerzy, Tożsamości polityczna: studium zjawiska, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2008.
72. Mizgalski Jerzy, Tożsamość polityczna polskich Żydów w XIX i XX wieku na przykładzie Częstochowy, Wydawnictwo Akademii im. Jana Długosza, Częstochowa 2008.
73. Mniejszości narodowe i etniczne w procesach transformacji oraz integracji, red. E. Michalik, H. Chałupczak, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2006.
74. Modeen Tore, The international protection of national minorities in Europe, Åbo Academy, Åbo 1969.

75. Mosný Peter, Podkarpatská Rus, Nerealizovaná autonómia, Slovak Academic Press, Bratislava 2001.
76. Myślik-Sobolewska Katarzyna, Partie i systemy partyjne na świecie, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.
77. Oblicza decentralizacji, red. J. Iwanek, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 1996.
78. Odmiany i oblicza komunizmu. Węgrzy, Polacy i inni, red. Maciej Koźmiński, współ. Anna Dąbrowska, Wydawnictwo TRIO, Warszawa 2006.
79. OSCE and minorities. Assessment and prospects, edited by Stanisław Parzymies, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warsaw 2007.
80. Pawlik Jerzy, W kręgu relacji rumuńsko-polskich, Katowice [b.w.] 2007.
81. Pawlik Jerzy, Polacy na Bukowinie Rumuńskiej: impresje wieloletnich poczynań na Bukowinie Rumuńskiej, Katowice [b.w.] 2001.
82. Pentassuglia Gaetano, Minorities in international law: An Introductory Study, Council of Europe Publishing, Strasbourg 2002.
83. Petraru Marius, Polacy na Bukowinie w latach 1775-1918. Z dziejów osadnictwa polskiego, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2004.
84. Pieszczoch Franz, Polonezii în istoria oraşului Siret, Związek Polaków w Rumunii /Uniunea Polonezilor din România, Suceava 2008.
85. Polacy i Rumuni na drodze do wzajemnego poznania/Polonezi şi Români pe drumul cunoaşterii reciproce, red. Stanislava Iachimovschi, Elżbieta Wieruszewska, Związek Polaków w Rumunii/ Uniunea Polonezilor din România, Suceava 2002.
86. Polacy i Rumunii – od historycznego sąsiedztwa do europejskiego partnerstwa/Polonia şi România – de la vecinătatea istorică la parteneriatul european, red. Stanislava Iachimovschi, Elżbieta Wieruszewska-Calistru, Związek Polaków w Rumunii/Uniunea Polonezilor din România, Suceava 2009.

87. Polacy w Rumunii, wybór dokumentów prawnych dotyczących mniejszości narodowych, oprac. Kazimierz Jurczak, Stowarzyszenie „Wspólnota Polska”, tom IV, Warszawa 2003.
88. Polacy w Mołdawii, red. Edward Walewander, Stowarzyszenie „Wspólnota Polska”, Lublin 1995.
89. Polacy i Polonia na świecie. Stan badań i ich perspektywy na XXI wiek, Wydawnictwo „Hańcza”, Suwałki-Warszawa-Bydgoszcz 2008.
90. Politológia, Kolektív autorov, Vydavateľ ENIGMA, Nitra 2003.
91. Polityka: przedmiot badań i formy jej przejawiania się, red. Piotr Dobrowolski, Mieczysław Stolarczyk, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2000.
92. Polonia w Europie, red. Barbara Szydłowska-Cegłowa, Zakład Badań Narodowościowych Polskiej Akademii Nauk, Poznań 1992.
93. Problemy mniejszości. Z punktu widzenia Parlamentu Europejskiego, Wydawnictwo WOKÓŁ NAS, Gliwice 1991.
94. Relacje polsko-rumuńskie/Relații polono-române, red. Stanislava Iachimovschi, Elżbieta Wieruszewska, Związek Polaków w Rumunii/Uniunea Polonezilor din România, Suceava 2004.
95. Rewera-Misiuda Witold, Włochy. Republika autonomii, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2005.
96. Roma Political Participation in Romania, ed. James Denton, Vicki Robinson, Iulius Rostas, Rumyan Russinov, Michael G. Brown, National Democratic Institute for International Affairs, Washington 2003.
97. Rudolph Richard, National Minorities in East Central Europe and the Balkans In Historical Perspective, Polish Institute of International Affairs, Warsaw 1992.
98. Samorząd terytorialny w Europie Środkowej i Wschodniej, red. M. Barański, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń/Katowice 2009.
99. Sartori Giovanni, Teoria demokracji, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1998.

100. Siemieńska Renata, Siła tradycji i siła interesów. O źródłach białego ruchu etnicznego w Stanach Zjednoczonych, Warszawa 1978.
101. Sistemul complementar de protecție a drepturilor omului și de combatere a discriminării din România, Editura Universității Transilvania, Brașov 2004.
102. Skrzydło Wiesław, Republika Rumunii, Ustroje państw współczesnych, red. E. Gdulewicz, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii-Curie Skłodowskiej, Lublin 2005.
103. Smith D. Anthony, Nationalism, Polity Press, Cambridge 2003.
104. Sotwin Wiesława, Podmiotowość w sferze politycznej czyli pragmatyzm – pryncypializm, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2003.
105. Społeczeństwo wobec problemów transformacji i integracji, red. J. Liszka, Ustroń 2000.
106. Systemy polityczne państw Europy Środkowej i Wschodniej, red. Sokół Wojciech, Żmigrodzki Marek, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2005.
107. Tismăneanu Vladimir, Stalinizm na każdą okazję. Polityczna historia rumuńskiego komunizmu, Universitas, Kraków 2010.
108. The future of local government finance. Case studies from Romania, Bulgaria and Macedonia, red. Marjan Nikolov, Local Government and Public Service Reform Initiative, Skopje 2006, wyd. Center for Economic Analyses.
109. The role of ethnic minorities in order regions. Forms of their composition. Problems of development and political rights, Region and regionalism, No. 6 vol. 1, edited by Marek Koter and Krystian Heffner, University of Łódź, Silesian Institute in Opole, Silesian Institute Society, Łódź-Opole 2003.
110. The role of ethnic minorities in order regions. Selected problems of ethnic nad religious minorities, Region and regionalism, No. 6 vol. 2, edited by Krystian Heffner and Marek Sobczyński, University of Łódź, Silesian Institute in Opole, Silesian Institute Society, Łódź-Opole 2003.

111. Trudna tożsamość. Problemy narodowościowe i religijne w Europie Środkowo-Wschodniej w XIX i XX wieku, red. Jan Lewandowski, Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, Lublin 1996.
112. Turowski Jan, Socjologia. Małe struktury społeczne, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1993.
113. Ugrešić Dubravka, Kultura kłamstwa (eseje antypolityczne), tłum. Dorota Jovanka Ćirlić, Wydawnictwo Dolnośląskie, Wrocław 1998.
114. Władza państwowa i administracja publiczna w państwach Europy Środkowej i Wschodniej, red. M. Barański, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2007.
115. We wspólnocie narodów i kultur. W kręgu relacji polsko-rumuńskich/Comunitatea popoarelor și culturilor. În lumea relațiilor polono-române, red. Stanislava Iachimovschi, Elżbieta Wieruszewska, Związek Polaków w Rumunii/Uniunea Polonezilor din România, Suceava 2008.
116. Willaume Małgorzata, Polacy w Rumunii, Polonijne Centrum Kulturalno-Oświatowe Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 1981.
117. Willaume Małgorzata, Rumunia, Wydawnictwo TRIO, Warszawa 2004.
118. Wiatr Jerzy, Naród i państwo: socjologiczne problemy kwestii narodowej, Książka i Wiedza, Warszawa 1973.
119. Współczesne partie i systemy partyjne. Zagadnienia teorii i praktyki politycznej, red. Sokół W., Żmigrodzki M., Lublin 2003.
120. Wilson Duncan, Minority rights in education, Swedish International Development Cooperation Agency SIDA, Elanders Novum AB, 2002.
121. Wojciechowski Sebastian, Nacjonalizm w Europie Środkowo-Wschodniej, Wydawnictwo alta2, Wrocław 2000.
122. Związek Polaków w Rumunii/ Uniunea Polonezilor din România 1990-2010, red. Stanislava Iachimovschi, Elżbieta Wieruszewska-Calistru, Związek Polaków w Rumunii/ Uniunea Polonezilor din România, Suceava 2010.

123. Żyro Tomasz, Wstęp do politologii, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.

III. Artykuły i studia.

1. Alexandrescu Ion, Raporturi româno-polone în ani 1939-1948 [w:] We wspólnocie narodów i kultur. W kręgu relacji polsko-rumuńskich/Comunitatea popoarelor și culturilor. În lumea relațiilor polono-române, red. Stanislava Iachimovschi, Elżbieta Wieruszewska, Związek Polaków w Rumunii/Uniunea Polonezilor din România, Suceava 2008.

2. Albin Janusz, Aktywność narodowa Polaków na Bukowinie i w Mołdawii w latach 1919-1939 [w:] Polacy w Mołdawii, red. Edward Walewander, Stowarzyszenie „Wspólnota Polska”, Lublin 1995.

3. Alionescu Ciprian-Calin, Parliamentary Representation of Minorities in Romania, Southeast European Politics Vol. V, No. 1, June 2004.

4. Ahlqvist Anders, Language and languages [w:] Language minorities and minority languages in the changing Europe, edited by Brunon Synak and Tomasz Wicherkiewicz, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 1997.

5. Andreescu Gabriel, A functional approach. Collective or individual rights [w:] OSCE and minorities. Assessment and prospects, edited by Stanisław Parzymies, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warsaw 2007.

6. Attila Marko, Evoluția sistemului de promovare a relațiilor interetnice de la crearea Consiliului Minorițăților Naționale în 1993 [w:] Sistemul complementar de protecție a drepturilor omului și de combatere a discriminării din România, Editura Universității Transilvania, Brașov 2004.

7. Aron Octavian, Wyzwania dla rumuńskiej administracji publicznej po 1989 roku [w:] Dwie dekady zmian: Rumunia 1989-2009, red. Karolina Paulina Marczuk, Difin SA, Warszawa 2009

8. Babić Nada, Stanislava Irović, Education at the crossroads between ethnocentricity and interculturality [w:] Edukacja – państwo – naród w Europie Środkowej i Wschodniej XIX i XX w., red. Aleksandra Bilewicz, Ryszard Gładkiewicz, Stefania Walasek, Uniwersytet Wrocławski Centrum Badań Śląskoznawczych i Bohemistycznych i Instytut Pedagogiki, Wrocław 2001.
9. Babiński Grzegorz, Nacjonalizmy czy regionalizmy? Ruchy etnoregionalne w Europie [w:] Europa państw – Europa narodów. Problemy etniczne Europy Środkowo-Wschodniej, red. G. Babiński, Kraków 1995.
10. Babiński Grzegorz, Uwarunkowania przemian organizacji polonijnych w Europie i Ameryce [w:] Polonia w Europie, red. Barbara Szydłowska-Cegłowa, Zakład Badań Narodowościowych Polskiej Akademii Nauk, Poznań 1992.
11. Barszczewska Agnieszka, Sytuacja mniejszości węgierskiej w Siedmiogrodzie w latach 1948-1989 w świetle rumuńskich konstytucji i innych aktów prawnych [w:] Odmiany i oblicza komunizmu. Węgrzy, Polacy i inni, red. Maciej Koźmiński, współ. Anna Dąbrowska, Wydawnictwo TRIO, Warszawa 2006.
12. Beleş Luciana, Szkolnictwo polonijne trzech wsi na Bukowinie rumuńskiej, [w:] Bukowina. Tradycja i współczesność, red. Zbigniew Kowalski, Helena Krasowska, Jurij Makar, Władysław Strutyński, Związek Polaków w Rumunii, Piła-Czerniowce-Suczawa 2006.
13. Bogutcaia Galina, Sytuacja wewnętrzna Republiki Mołdawii [w:] Konflikt niskiej intensywności w Naddniestrzu, red. Maciej Celewicz, Jerzy Kłoczkowski, Marek Pietraś, Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, Lublin 2006.
14. Bota Aurelian Liviu, Some considerations regarding the role of the OSCE in regulating minority issues [w:] OSCE and minorities. Assessment and prospects, edited by Stanisław Parzymies, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warsaw 2007.
15. Breton Roland, Le droit à la langue: vers le droit des gens, par delà les droits de l'homme [w:] Language minorities and minority languages in the changing Europe, edited by Brunon Synak and Tomasz Wicherkiewicz, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 1997.

16. Brodziński Witold, Ustrój konstytucyjny Rumunii po “rewolucji” z grudnia 1989 roku [w:] Dwie dekady zmian: Rumunia 1989-2009, red. Karolina Paulina Marczuk, Difin SA, Warszawa 2009.
17. Bruja Florian Radu, Polonezii din România în Frontul Renașterii Naționale [w:] Mai aproape unii de alții. Români și polonezi în Europa. Istorie și prezent, red. Stanislava Iachimovschi, Elżbieta Wieruszewska, Uniunea Polonezilor din România, Suceava 2006.
18. Brzeziński M. Andrzej, Wersalski system ochrony mniejszości narodowych w Europie [w:] Centrum i regiony narodowościowe w Europie od XVIII do XX wieku, red. Edward Wiśniewski, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 1998.
19. Bujak Jan, Działacz polski z Baniłowa – senatorem rumuńskim [w:] Polacy i Rumuni na drodze do wzajemnego poznania/Polonezi și Români pe drumul cunoașterii reciproce, red. Stanislava Iachimovschi, Elżbieta Wieruszewska, Związek Polaków w Rumunii/ Uniunea Polonezilor din România, Suceava 2002.
20. Bujak Jan, Pierwszy teatr polski i pierwsze czasopismo polskie w Czerniowcach, [w:] Bliżej siebie. Polacy i Rumunii a historyczne i kulturowe dziedzictwo Europy/Mai aproape unii de alții. Polonezi și Romanii raportami la patrimoniul istoric și cultural al Europei, red. Stanislava Iachimovschi, Elżbieta Wieruszewska, Związek Polaków w Rumunii/Uniunea Polonezilor din România, Suceava 2007.
21. Bujak Jan, W Czerniowcach w Rumunii kreślono wizję, kładziono podwaliny „Nowej Polski” już jesienią roku 1939 [w:] Bliżej siebie. Rumunii i Polacy w Europie. Historia i dzień dzisiejszy/Mai aproape unii de alții. Români și polonezi în Europa. Istorie și prezent, red. Stanislava Iachimovschi, Elżbieta Wieruszewska, Związek Polaków w Rumunii/ Uniunea Polonezilor din România, Suceava 2006.
22. Bujak Jan, Migracje bukowińskich Polaków w latach 1939-1950 [w:] We wspólnocie narodów i kultur. W kręgu relacji polsko-rumuńskich/Comunitatea popoarelor și culturilor. În lumea relațiilor polono-române, red. Stanislava Iachimovschi, Elżbieta Wieruszewska, Związek Polaków w Rumunii/Uniunea Polonezilor din România, Suceava 2008.

23. Cămărășan Adrian, Combaterea discriminării componentă de bază a protecției drepturilor omului în România [w:] Systemul complementar de protecție a drepturilor omului și de combatere a discriminării din România, Editura Universității Transilvania, Brașov 2004.
24. Cygański Mirosław, Niemcy na terenie Rumunii i dzisiejszej Mołdawii w XX w. [w:] Polacy w Mołdawii, red. Edward Walewander, Stowarzyszenie „Wspólnota Polska”, Lublin 1995.
25. Delost Mirosław, Działalność gospodarcza Polaków na Bukowinie w okresie austriackim, [w:] Bliżej siebie. W kręgu relacji polsko-rumuńskich, Materiały z sympozjum, Związek Polaków w Rumunii, Suceava 2005.
26. Domagała Małgorzata, Z zagadnień decentralizacji w państwie współczesnym [w:] Oblicza decentralizacji, red. J. Iwanek, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 1996.
27. Domagała Małgorzata, Iwanek Jan, Państwo lokalne, państwo regionalne [w:] Polityka: przedmiot badań i formy jej przejawiania się, red. Piotr Dobrowolski, Mieczysław Stolarczyk, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2000.
28. Dopierała Kazimierz, Społeczność polska na Bałkanach [w:] Polonia w Europie, red. Barbara Szydłowska-Cegłowa, Zakład Badań Narodowościowych Polskiej Akademii Nauk, Poznań 1992.
29. Drzewiecka Bożena, Prawa człowieka w pracach Konwentu Europejskiego [w:] Człowiek a tożsamość w procesie integracji Europy. Materiały III Międzynarodowej Konferencji Praw Człowieka, Olsztyn 29-30.05.2003 r., Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2004.
30. Gawlicz-Jendrzej Krystyna, Komunikacja międzykulturowa – zachodnie koncepcje społeczne w realiach bukowińskich [w:] We wspólnocie narodów i kultur. W kręgu relacji polsko-rumuńskich/Comunitatea popoarelor și culturilor. În lumea relațiilor polono-române, red. Stanislava Iachimovschi, Elżbieta Wieruszewska, Związek Polaków w Rumunii/Uniunea Polonezilor din România, Suceava 2008.

31. Gaydamowicz Tadeusz, Moje wspomnienia z uchodźstwa w Rumunii w latach 1939-1945 [w:] Bliżej siebie. Relacje polsko-rumuńskie/Mai aproape unii de alții, Relații polono-române, red. Stanislava Iachimovschi, Elżbieta Wieruszewska, Związek Polaków w Rumunii/Uniunea Polonezilor din România, Suceava 2003.
32. Gheballi Yves-Victor, Le Haut Commissaire de l'OSCE pour les minorities nationales: Les raisons majeures d'un succès initial [w:] OSCE and minorities. Assessment and prospects, edited by Stanisław Parzymies, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warsaw 2007.
33. Gorter Durk, Social surveys of minority language communities [w:] Language minorities and minority languages in the changing Europe, edited by Brunon Synak and Tomasz Wicherkiewicz, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 1997
34. Górecki Janusz, Figiel Natalia, Więzy lokalne, regionalne i narodowe a postrzeganie własnego regionu przez mieszkańców Kaczyki, Nowego Sokoła i Pleszy na Południowej Bukowinie [w:] Relacje polsko-rumuńskie/Relații polono-române, red. Stanislava Iachimovschi, Elżbieta Wieruszewska, Związek Polaków w Rumunii/Uniunea Polonezilor din România, Suceava 2004.
35. Hrenciuc Daniel, Minoritatea poloneză din Bucovina în perioada interbelică. Reflexe statistice, politice, educaționale și culturale [w:] Bliżej siebie. Relacje polsko-rumuńskie/Mai aproape unii de alții, Relații polono-române, red. Stanislava Iachimovschi, Elżbieta Wieruszewska, Związek Polaków w Rumunii/Uniunea Polonezilor din România, Suceava 2003.
36. Hrenciuc Daniel, Repatrierea polonezilor din partea de sud a Bucovinei [w:] We wspólnocie narodów i kultur. W kręgu relacji polsko-rumuńskich/Comunitatea popoarelor și culturilor. În lumea relațiilor polono-române, red. Stanislava Iachimovschi, Elżbieta Wieruszewska, Związek Polaków w Rumunii/Uniunea Polonezilor din România, Suceava 2008.
37. Ichim Cristinel, The principles of the local budgetary process in the light of the new law of local public finances, [w:] Romania's Integration in the European Union. Opportunities & Challenges. Theoretical and Applied Economics. Supplement Vol. II, „Romania integration in European Union: opportunities and provocations”, General Association of Economists in Romania, 2007.

38. Ilieş Alexandru, Staşac Marcu, Geographical considerations about Romanian minority from Transcarpatian region (Ukraine) [w:] The role of ethnic minorities in order regions. Forms of their composition. Problems of development and political rights, Region and regionalism, No. 6 vol. 1, edited by Marek Koter nad Krystian Heffner, University of Łódź, Silesian Institute in Opole, Silesian Institute Society, Łódź-Opole 2003.
39. Janowski Maciej, Monarchia habsburska w przededniu I wojny światowej – siła czy słabość ruchów narodowych? [w:] Trudna tożsamość. Problemy narodowościowe i religijne w Europie Środkowo-Wschodniej w XIX I XX wieku, red. Jan Lewandowski, Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, Lublin 1996.
40. Janusz Grzegorz, Statystyczny obraz mniejszości narodowych we współczesnej Europie [w:] Mniejszości narodowe i etniczne w procesach transformacji oraz integracji, red. Elżbieta Michalik, Henryk Chałupczak, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2006.
41. Jura Cristian, Sistemul complementar de protecție a drepturilor omului și a drepturilor persoanelor aparținând minorităților naționale din România [w:] Sistemul complementar de protecție a drepturilor omului și de combatere a discriminării din România, Editura Universității Transilvania, Braşov 2004.
42. Jurecki Michał, Krótka charakterystyka poloników znajdujących się w granicach współczesnego państwa rumuńskiego [w:] Polacy i Rumuni na drodze do wzajemnego poznania/Polonezi și Români pe drumul cunoașterii reciproce, red. Stanislava Iachimovschi, Elżbieta Wieruszewska, Związek Polaków w Rumunii/ Uniunea Polonezilor din România, Suceava 2002..
43. Kaczmarek Urszula. Kazimiery Iłakowiczówny pobyty w Rumunii [w:] Bliżej siebie. Relacje polsko-rumuńskie/Mai aproape unii de alții, Relații polono-române, red. Stanislava Iachimovschi, Elżbieta Wieruszewska, Związek Polaków w Rumunii/Uniunea Polonezilor din România, Suceava 2003.
44. Kaczmarek Urszula, Nowa sytuacja Polonii w Europie Południowo-Wschodniej (po roku 1990) [w:] Polacy i Rumuni na drodze do wzajemnego poznania/Polonezi și Români pe drumul cunoașterii reciproce, red. Stanislava Iachimovschi, Elżbieta Wieruszewska, Związek Polaków w Rumunii/ Uniunea Polonezilor din România, Suceava 2002.

45. Kántor Zoltán, Bárdi Nándor, The Democratic Alliance of Hungarians in Romania (DAHR) in the Government of Romania from 1996 to 2000, Regio - Minorities, Politics, Society - English Edition (1/2002), Néprajzi Múzeum, Budapest 2002.
46. Kapuśniak Tomasz, Słowikowski Michał, Mołdawia – rara avis in terris? Charakterystyka mołdawskiego reżimu politycznego na tle poradzieckich doświadczeń transformacyjnych, Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, Lublin-Łódź 2009.
47. Kemp Walter, Gaps, overlaps and opportunities: the institutional response to national minority issues in Europe [w:] OSCE and minorities. Assessment and prospects, edited by Stanisław Parzymies, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warsaw 2007.
48. Klima Ewa, Retkiewicz Wojciech, Ethnic minorities in the Internet [w:] The role of ethnic minorities in order regions. Forms of their composition. Problems of development and political rights, Region and regionalism, No. 6 vol. 1, edited by Marek Koter nad Krystian Heffner, University of Łódź, Silesian Institute in Opole, Silesian Institute Society, Łódź-Opole 2003.
49. Kłosek Eugeniusz, Małżeństwa polsko-rumuńskie we wsiach południowej Bukowiny – środowisko społeczno-kulturowej integracji [w:] Polacy i Rumuni na drodze do wzajemnego poznania/Polonezi și Români pe drumul cunoașterii reciproce, red. Stanislava Iachimovschi, Elżbieta Wieruszewska, Związek Polaków w Rumunii/ Uniunea Polonezilor din România, Suceava 2002.
50. Kłosek Eugeniusz, Między polską a rumuńską świadomością narodową w środowiskach polonijnych południowej Bukowiny [w:] Bliżej siebie. Relacje polsko-rumuńskie/Mai aproape unii de alții, Relații polono-române, red. Stanislava Iachimovschi, Elżbieta Wieruszewska, Związek Polaków w Rumunii/Uniunea Polonezilor din România, Suceava 2003.
51. Kłosek Eugeniusz, „Wczoraj i dziś” społeczności polskiej na południowej Bukowinie. Próba podsumowania, [w:] Bukowina. Tradycja i współczesność, red. Zbigniew Kowalski, Helena Krasowska, Jurij Makar, Władysław Strutyński, Związek Polaków w Rumunii, Piła-Czerniowce-Suczawa 2006.

52. Koprucki Albin, Oświata i szkolnictwo polonijne [w:] Polonia w Europie, red. Barbara Szydłowska-Cegłowa, Zakład Badań Narodowościowych Polskiej Akademii Nauk, Poznań 1992.
53. Koter Marek, Multicultural order regions of Europe – forms of ethnic composition and proces sof their differentiation [w:] The role of ethnic minorities in order regions. Forms of their composition. Problems of development and political rights, Region and regionalism, No. 6 vol. 1, edited by Marek Koter nad Krystian Heffner, University of Łódź, Silesian Institute in Opole, Silesian Institute Society, Łódź-Opole 2003.
54. Красовська Гелена, Сухомлинов Олексій, Буковина як пограниччя культур (в контексті інтеграційних процесівв Європі) [w:] Bliżej siebie, Rumunii i Polacy w Europie. Historia i dzień dzisiejszy/Mai aproape unii de alții, Români și polonezi în Europa. Istorie și prezent, red. Stanislava Iachimovschi, Elżbieta Wieruszewska, Związek Polaków w Rumunii/Uniunea Polonezilor din România, Suceava 2006.
55. Krasowska Helena, Polacy na Bukowinie Karpackiej. Historia i współczesność [w:] Polacy i Polonia na świecie. Stan badań i ich perspektywy na XXI wiek, Wydawnictwo „Hańcza”, Suwałki-Warszawa-Bydgoszcz 2008.
56. Krawiec Beata, Ochrona prawa do edukacji dzieci z rodzin imigrantów w systemie prawnym Unii Europejskiej [w:] Edukacja – państwo – naród w Europie Środkowej i Wschodniej XIX i XX w., red. Aleksandra Bilewicz, Ryszard Gładkiewicz, Stefania Walasek, Uniwersytet Wrocławski Centrum Badań Śląskoznawczych i Bohemistycznych i Instytut Pedagogiki, Wrocław 2001.
57. Kurczewska Urszula, Tożsamość narodowa a tożsamość europejska, czyli pożądanie nieosiągalnego [w:] Kultura narodowa i polityka, Oficyna Naukowa, Warszawa 2000.
58. Kwaśniewski Krzysztof, Socjologia mniejszości a definicja mniejszości narodowej, Sprawy Narodowościowe 1992, t.1, z.1.
59. Liszka Joachim., Ojczyzna, naród, państwo, region w procesie integracji europejskiej [w:] Społeczeństwo wobec problemów transformacji i integracji, red. J. Liszka, Ustroń 2000.

60. Local Government in Romania [w:] Local governments in central and eastern Europe, Stabilization of Local Governments, Chapter 8, red. Pena Coman, Eugen Crai, Monica Radulescu, Gabriella Stanciulescu, Open Society Institute, Budapest 2001.
61. Lubiszewski Maciej, Garść refleksji o otwarciu Unii Europejskiej na standardy praw człowieka. [w:] Człowiek a tożsamość w procesie integracji Europy.; Materiały III Międzynarodowej Konferencji Praw Człowieka, Olsztyn 29-30.05.2003 r., Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2004.
62. Markusse Jan, National minorities in the present European Union and their cultural and political rights in relation to developments in international law [w:] The role of ethnic minorities in order regions. Forms of their composition. Problems of development and political rights, Region and regionalism, No. 6 vol. 1, edited by Marek Koter nad Krystian Heffner, University of Łódź, Silesian Institute in Opole, Silesian Institute Society, Łódź-Opole 2003.
63. Matykowski Roman, Śląsk Cieszyński a Podbeskidzie. Świadomość regionalna mieszkańców województwa bielskiego (spojrzenie geograficzne), Studia Etnologiczne i Antropologiczne, t.1, Katowice 1997.
64. Milanom Milan, La question minoritaire dans la zone OSCE [w:] OSCE and minorities. Assessment and prospects, edited by Stanisław Parzymies, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warsaw 2007.
65. Mizerski Rafał, Doktryna „margin of appreciation” - między konieczną elastycznością a niebezpiecznym relatywizmem europejskiego systemu ochrony praw człowieka [za:] Romanowska-Kornobis Dagmara, Europejska Konwencja Praw Człowieka w systemie prawa Wspólnot Europejskich, Dom Wydawniczy ABC, Warszawa 2001.
66. Machocka Anna, Przeciwdziałanie dyskryminacji w Unii Europejskiej [w:] Mniejszości narodowe i etniczne w procesach transformacji oraz integracji, red. Elżbieta Michalik, Henryk Chałupczak, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2006.
67. Medianu Narcisa, Analysing Political Exchanges between Minority and Majority Leaders in Romania, The Global Review of Ethnopolitics, Vol. 1, no. 4, June 2002.

68. Nowak Krzysztof, O dusze górali bukowińskich. Polsko-czechosłowacki konflikt na Bukowinie po I wojnie światowej [w:] O Bukowinie. Razem czy oddzielnie?, red. Kazimierz Feleszko, Piła-Warszawa 2000.
69. Nowak Krzysztof, Plany reorganizacji polskiego życia narodowego w Rumunii w latach 1938-1939 [w:] Bliżej siebie. W kręgu relacji polsko-rumuńskich/Mai aproape unii de alții. În lumea relațiilor polono-române, red. Stanislava Iachimovschi, Elżbieta Wieruszewska, Związek Polaków w Rumunii/Uniunea Polonezilor din România, Suceava 2005.
70. Nowak Krzysztof, Dyplomacja Polska a Polacy w Rumunii po roku 1945, [w:] Bliżej siebie. Polacy i Rumunii a historyczne i kulturowe dziedzictwo Europy/Mai aproape unii de alții. Polonezi și Romanii raportami la patrimoniul istoric și cultural al Europei, red. Stanislava Iachimovschi, Elżbieta Wieruszewska, Związek Polaków w Rumunii/Uniunea Polonezilor din România, Suceava 2007.
71. Nowak Krzysztof, Z dziejów kontaktów Polaków rumuńskich z Polską przed rokiem 1989 [w:] We wspólnocie narodów i kultur. W kręgu relacji polsko-rumuńskich/Comunitatea popoarelor și culturilor. În lumea relațiilor polono-române, red. Stanislava Iachimovschi, Elżbieta Wieruszewska, Związek Polaków w Rumunii/Uniunea Polonezilor din România, Suceava 2008.
72. Nowicka Ewa, Przyczynek do teorii etnicznych mniejszości [w:] Założenia teorii asymilacji, red. H. Kubiak, A. K. Paluch, Kraków 1980.
73. Ossowski Stanisław, Analiza socjologiczna pojęcia ojczyzny. Z zagadnień psychologii społecznej, Dzieła t. III, Warszawa 1967.
74. Ostrowschi Maria, Wpływ języka rumuńskiego na gwarę mieszkańców Nowego Sola [w:] Polacy i Rumuni na drodze do wzajemnego poznania/Polonezi și Români pe drumul cunoașterii reciproce, red. Stanislava Iachimovschi, Elżbieta Wieruszewska, Związek Polaków w Rumunii/ Uniunea Polonezilor din România, Suceava 2002.
75. Paleczny Tadeusz, Ewolucja ideologii i przemiany tożsamości narodowej Polonii w Stanach Zjednoczonych w latach 1870-1970, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace polonijne, z.13, Kraków 1994.

76. Pataki, Judith 1990a, Free Hungarians in a Free Romania: Dream or Reality?, in: RFE/RL, Report on Eastern Europe, Vol. 1, No. 8, 23 February 1990.
77. Pawlak Stanisław, The protection of national minorities in eastern Europe [w:] OSCE and minorities. Assessment and prospects, edited by Stanisław Parzymies, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warsaw 2007.
78. Petras McLean Elizabeth, The persistence of ethnic distinctiveness: the intersection of place, economy and everyday life [w:] Ethnic minorities & ethnic majority. Sociological studies of ethnic relations in Poland, edited by Marek S. Szczepański, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 1987
79. Piwkowski Jan, Problematyka praw mniejszości narodowych i etnicznych w Traktacie ustanawiającym Konstytucję dla Europy [w:] Mniejszości narodowe i etniczne w procesie transformacji oraz integracji., red. Elżbieta Michalik, Henryk Chałupczak, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2006.
80. Pokrzyńska Magdalena, Bukowińczycy w Polsce. Krótka charakterystyka środowiska, [w:] Bukowina. Tradycje i nowoczesność, red. Zbigniew Kowalski, Helena Krasowska, Jurij Makar, Władysław Strutyński, Związek Polaków w Rumunii, Piła-Czerniowce-Suczawa 2006.
81. Rajczyk Robert, Samorząd terytorialny w Republice Rumunii [w:] Samorząd terytorialny w Europie Środkowej i Wschodniej, red. M. Barański, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń/Katowice 2009.
82. Rajczyk Robert, Rumunia [w:] Władza państwowa i administracja publiczna w państwach Europy Środkowej i Wschodniej, red. M. Barański, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2007.
83. Rezachevici Constantin, Legături și influențe reciproce între poloni și români din Evul Mediu până la 1795 [w:] Polacy i Rumuni na drodze do wzajemnego poznania/Polonezi și Români pe drumul cunoașterii reciproce, red. Stanislava Iachimovschi, Elżbieta Wieruszewska, Związek Polaków w Rumunii/ Uniunea Polonezilor din România, Suceava 2002..
84. Roger Antoine, Economic development and postioning of ethnic political parties: comparing post-communist Bulgaria and Romania, Southeast European Politics, vol. III, no.1, 2002.

85. Rothschild Donald, Hegemonial Exchange: An Alternative Model for Managing Conflict in Middle Africa [w:] D. Thompson and D. Ronnen, eds., Ethnicity, Politics and Development. Boulder, CO: Lynne Rienner Publishers, 1985.
86. Rybczyńska Agnieszka Julita, Instytucjonalizacja ochrony mniejszości narodowych i etnicznych na poziomie międzynarodowym [w:] Mniejszości narodowe i etniczne w procesach transformacji oraz integracji, red. E. Michalik, H. Chałupczak, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2006.
87. Rykiel Zbigniew, Niektóre problemy świadomości regionalnej [w:] Struktury i procesy społeczno-demograficzne w regionie katowickim, red. Z. Rykiel, Prace Geograficzne IGiPZ PAN, 1989.
88. Salat Levente, Merits and shortcomings of the European minority regime [w:] OSCE and minorities. Assessment and prospects, edited by Stanisław Parzymies, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warsaw 2007.
89. Serebrian Oleg, Pasarile pier pe limba lor, Moldovenii pe limba altora [w:] Politosfera, red. O. Serebrian, Chişinău 2001.
90. Skibiński Wilhelm, Integracyjna rola Stowarzyszenia „Wspólnota Bukowińska” na rzecz środowiska bukowińskiego, [w:] Polska i Rumunia na drodze do wzajemnego poznania, red. Stanisława Iachimovschi, Elżbieta Wieruszewska, Suceava 2002.
91. Skrzydło Wiesław, Republika Rumunii [w:] Ustroje państw współczesnych, red. Ewa Gdulewicz, Wydawnictwo Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2005.
92. Stoica-Grabska Xenia, Wspomnienia [w:] Związek Polaków w Rumunii/Uniunea Polonezilor din România 1990-2010, red. Stanisława Iachimovschi, Elżbieta Wieruszewska-Calistru, Związek Polaków w Rumunii/Uniunea Polonezilor din România, Suceava 2010.
93. Solak Marlena, Etniczna struktura Mołdawii i Naddniestrza jako uwarunkowania bezpieczeństwa w regionie [w:] Konflikt niskiej intensywności w Naddniestrzu, red. Maciej Celewicz, Jerzy Kłockowski, Marek Pietraś, Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, Lublin 2006.

94. Sokół Wojciech, Transformacja ustrojowa państw Europy Środkowej i Wschodniej – próba bilansu [w:] Systemy polityczne państw Europy Środkowej i Wschodniej, red. Sokół Wojciech, Żmigrodzki Marek, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2005.
95. Sokół Wojciech, Charakterystyka współczesnych systemów partyjnych wybranych państw, [w:] Współczesne partie i systemy partyjne. Zagadnienia teorii i praktyki politycznej, red. Sokół Wojciech, Żmigrodzki Marek, Lublin 2003.
96. Strutyński Władysław, Jaceniuk Fadej, Polscy Bukowińczycy [w:] Bukowina po stronie dialogu, red. Kazmierz Feleszko, Pogranicze, Sejny 1999.
97. Suchomłynow Aleksy Lech, Mechanizmy bukowińskiego fenomenu kulturowego: historia i współczesność [w:] Bliżej siebie. Polacy i Rumunii a historyczne i kulturowe dziedzictwo Europy/Mai aproape unii de alții. Polonezi și Români raportami la patrimoniul istoric și cultural al Europei, red. Stanislava Iachimovschi, Elżbieta Wieruszewska, Związek Polaków w Rumunii/Uniunea Polonezilor din România, Suceava 2007.
98. Sułowski Zygmunt, Mniejszości w świetle spisów statystycznych z przełomu XIX i XX wieku [w:] Białoruś, Czechosłowacja, Litwa, Polska, Ukraina. Mniejszości w świetle spisów statystycznych XIX-XX w., red. Jan Skarbek, Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, Lublin 1996.
99. Symonides Janusz, The OSCE normative regulations of the minorities protection [w:] OSCE and minorities. Assessment and prospects, edited by Stanisław Parzymies, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warsaw 2007.
100. Székely István Gergő, The representation of national minorities in the local councils – An evaluation of Romanian electoral legislation in light of the results of the 2004 and 2008 local elections, Institutul Pentru Studierea Problemerol Minorităților Naționale, Cluj-Napoca 2008, nr 11.
101. Székely István Gergő, The political representation of national minorities in Romania, Institutul Pentru Studierea Problemerol Minorităților Naționale, Cluj-Napoca 2009, nr 20.

102. Szul Roman, Linguistic foundations of regional identity and language policy of regional governments in Europe. Attempt of typology and presentation of some cases [w:] The role of ethnic minorities in order regions. Selected problems of ethnic nad religious minorities, Region and regionalism, No. 6 vol. 2, edited by Krystian Heffner and Marek Sobczyński, University of Łódź, Silesian Institute in Opole, Silesian Institute Society, Łódź-Opole 2003.

103. Szulżycka Alina, Kilka uwag o tożsamości narodowej w perspektywie etnometodologicznej [w:] Kultura narodowa i polityka, red. Joanna Kurczewska, Oficyna Naukowa, Warszawa 2000.

104. Śmidoda Tomasz, Identyfikacja narodowa ludności pochodzenia polskiego na rumuńskiej Bukowinie [w:] Bliżej siebie. Rumunii i Polacy w Europie. Historia i dzień dzisiejszy/Mai aproape unii de alții. Români și polonezi în Europa. Istorie și prezent, red. Stanislava Iachimovschi, Elżbieta Wieruszewska, Związek Polaków w Rumunii/Uniunea Polonezilor din România, Suceava 2006..

105. Tontsch H. Günther, Der Minderheitenschutz in Rumänien [w:] Brunner Georg, Tontsch H. Günther, Der Minderheischutz in Ungarn und in Rumänien, Minderheitenschutz im östlichen Europa – Dokumentation und Analyse, Kulturstiftung der deutschen Vertriebenen, Bonn 1995.

106. Wieruszewska Elżbieta, Związek Polaków w Rumunii (1990-2006) [w:] Bukowina. Tradycja i współczesność, red. Zbigniew Kowalski, Helena Krasowska, Jurij Makar, Władysław Strutyński, Związek Polaków w Rumunii, Piła-Czerniowce-Suczawa 2006.

107. Weber Renate, The protection of national miorities in Romania: A master of political will and wisdom [w:] Law and Practice of Central European Countries in the Field of National Minorities Protection After 1989, edited by Jerzy Kranz, Center for International Relations, Warszawa 1998.

108. Vakhtin Nikolay, Mixed languages, mixed cultures, and ethnic identity [w:] Language minorities and minority languages in the changing Europe, edited by Brunon Synak and Tomasz Wicherkiewicz, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 1997.

109. Viikberg Jüri, Dialects and minorities contra official language [w:] Language minorities and minority languages in the changing Europe, edited by Brunon Synak and Tomasz Wicherkiewicz, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 1997.

110. Zellner Wolfgang, Adapting OSCE field operations and the High Commissioner on national minorities to new challenges and tasks [w:] OSCE and minorities. Assessment and prospects, edited by Stanisław Parzymies, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warsaw 2007.

111. Zupančič Jernej, Minorities: how long will they have a “bridge function”? [w:] The role of ethnic minorities in order regions. Selected problems of ethnic nad religious minorities, Region and regionalism, No. 6 vol. 2, edited by Krystian Heffner and Marek Sobczyński, University of Łódź, Silesian Institute in Opole, Silesian Institute Society, Łódź-Opole 2003.

112. Żak-Szablicka Jolanta, Ochrona mniejszości narodowych w systemie prawa międzynarodowego [w:] Edukacja – państwo – naród w Europie Środkowej i Wschodniej XIX i XX w., red. Aleksandra Bilewicz, Ryszard Gładkiewicz, Stefania Walasek, Uniwersytet Wrocławski Centrum Badań Śląskoznawczych i Bohemistycznych i Instytut Pedagogiki, Wrocław 2001.

IV. Prasa i źródła internetowe.

1. Biuletyn, Kancelaria Sejmu, Biuro Komisji Sejmowych, Z posiedzenia: Komisji Łączności z Polakami za Granicą (Nr 33), Nr 2244/V kad., 10.07.2007 r.

2. Biuletyn, Kancelaria Sejmu, Biuro Komisji Sejmowych, Z posiedzenia: Komisji Łączności z Polakami za Granicą (Nr 34), Nr 2083/VI kad., 01.04.2009 r.

3. Biuletyn, Kancelaria Sejmu, Biuro Komisji Sejmowych, Z posiedzenia: Komisji Łączności z Polakami za Granicą (Nr 52), Nr 3221/VI kad., 07.01.2010 r.

4. Biuletyn Informacji Publicznej Rady Ministrów - <http://bip.kprm.gov.pl/rm/>.

5. Biuletyn Polonijny MSZ, Numer 1(1)/2007 Wrzesień - Listopad 2007.

6. Biuletyn Polonijny MSZ, Numer 11(12)/2008 Listopad 2008.
7. Biuletyn Polonijny MSZ, Numer 8(9)/2008 Sierpień 2008.
8. Biuletyn Informacji Publicznej Rzecznika Praw Obywatelskich, <http://bip/brpo.gov.pl>.
9. Des chercheurs japonais veulent s'inspirer de l'accueil des Allemands en Pologne pour les Coréens, depesza agencji AFP o umowie pomiędzy Domem Współpracy Polsko-Niemieckiej a Uniwersytetami w Tokai i Osace w Japonii z dnia 05.09.2009 r. godz. 12:32 GMT.
10. Equal access to quality education for Roma, vol. 1, Open Society Institute, EU Monitoring and advocacy program, Education support program, Roma participation program, Monitoring report, 2007 <http://www.eumap.org>.
11. Góra Weronika, Wizyta Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej Lecha Kaczyńskiego w Rumunii, Polonus, Pismo Związku Polaków w Rumunii, nr 2 (139) 2007.
12. Henderson Steward, Powoli, ale skutecznie., Przegląd NATO, jesień 2002, www.nato.int/docu/review/2002/issue3/polish/analysis.html.
13. Iachimocschi Stanislava, Votul uninominal pe întelesul tutoror, rozmowa z Gerwazy Longherem, deputowanym do parlamentu rumuńskiego i prezesem Związku Polaków w Rumunii, Polonus, nr 10(155)/2008, Pismo Związku Polaków w Rumunii.
14. Janowski Artur, Mniejszość niemiecka w Opolu chce mieć więcej radnych, Nowa Trybuna Opolska, wydanie 11.08.2009 r.
15. Kocham ojczyznę, bo daleka, Gazeta Wyborcza 10.08.09, rozmowa Isolde Charim z Benedictem Andersonem, tłumaczenie i opracowanie Kornelia Kończal.
16. Kołodziejczyk Marcin, Cygan ze strachu, Rom z dumy, tygodnik Polityka, nr 45 z 8 listopada 2008 roku.
17. Kołodziejczyk Marcin, Pozytywna dyskryminacja, rozmowa z Gabrielem Constantinem Bartasem, ambasadorem Rumunii w Polsce, tygodnik Polityka, nr 36 z 6 września 2008 roku.

18. Longher Gerwazy, Dla naszego wspólnego dobra, Polonus nr 10(155)/2008.
19. Łodziński Sławomir, Ochrona prawna osób należących do mniejszości narodowych i etnicznych – perspektywa europejska, Raport nr 208, Kancelaria Sejmu, Biuro Ekspertyz i Studiów, Wydział Analiz Ekonomicznych i Społecznych, Warszawa 2002.
20. Maciejkanieć Ryszard, Polacy na Łotwie - najbardziej aktywna i życzliwa mniejszość narodowa, Rozmowa z Ainą Balasko, Sekretarzem Ministerstwa Integracji Republiki Łotwy, Nasz Czas, Tygodnik Litwa – Łotwa- Estonia, nr 33/2003 (622).
21. Nahoi Ovidiu, Băsescu, Tökés, Kosovo, Adevărul 25 iul 2010.
22. Ploenus Michael, Das lange Leben der DDR, strona internetowa Uniwersytetu w Jena,
<http://www2.uni-jena.de/philosophie/phil/tr/17/ploenus.php>.
23. Polonus, pismo Związku Polaków w Rumunii, nr 9 (125)/2005.
24. Polonus, pismo Związku Polaków w Rumunii, nr 2 (139)/2007.
25. Polonus, pismo Związku Polaków w Rumunii, nr 10(155)/2008.
26. Polonus, Pismo Związku Polaków w Rumunii, nr 11(156)/2008.
27. Porawska Joanna, Polsko-rumuńska współpraca kulturalna widziana z Krakowa, dwumiesięcznik Dekada literacka nr 11 (169), Fundacja na Rzecz Głębokiej Integracji Dynamis, Kraków 2000.
28. Raport o sytuacji Polonii i Polaków za granicą 2009, Ministerstwo Spraw Zagranicznych Rzeczypospolitej Polskiej, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Warszawa 2009.
29. Report on the Shortcomings of the Hungarian Public and Higher Education in Romania, Hungarian National Council of Transilvania, Education Committee, Hungarian Online Resources (Magyar Online Forrás - <http://hungaria.org/>).
30. Revue du Droit Public et de la Science Politique en France et à l'Étranger, nr 2, 1994.

31. Rzeczpospolita; dodatek specjalny: Zdarzenia, Wyzwania, Zagrożenia – Pożegnanie z Jugosławią, nr 6 z 13 czerwca 2006 roku.
32. Sineava-Pankowska Natalia, Mołdawskie multikulti, Nowa Europa nr 3-4/2009.
33. Strona internetowa Konsula Honorowego Rumunii w Katowicach, <http://www.consul-romania.pl>.
34. Strona internetowa Instytutu Węgierskiego w Monachium – Ungarisches Institut München, <http://www.forost.ungarisches-institut.de>.
35. Strona internetowa Departamentul Relații Interetnice, <http://www.dri.gov.ro>.
36. Strona internetowa Autoritatea Electorală Permanentă, <http://www.roaep.ro>.
37. Strona internetowa Consiliului Național pentru Combaterea Discriminării, <http://www.cncd.org.ro/>.
38. Strona internetowa Minority Electronic Resources MINELRES, <http://www.minelres.lv>.
39. Strona internetowa National Office for Roma, <http://www.rroma.ro>.
40. Strona internetowa Avocatul Poporului, <http://www.avp.ro>.
41. Strona internetowa Eurostat, <http://ec.europa.eu/eurostat/>.
42. Strona internetowa Local Government and Public Service Reform Initiative, <http://lgi.osi.hu>.
43. Strona internetowa Rady Europy, <http://www.coe.org.pl>.
44. Strona internetowa, www.eurokonstytucja.pl/kon/postanowienia.html.
45. Strona internetowa Rady Państw Morza Bałtyckiego – Council of the Baltic Sea States, <http://www.cbss.org>.
46. Strona internetowa Biura Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka, <http://www.osce.org/odihr>.

47. Strona internetowa Paktu Stabilności, <http://www.stabilitypact.org>.
48. Strona internetowa Minority Right Group International, <http://www.minorityrights.org>.
49. Strona internetowa Organizacji Narodów i Ludów Niereprezentowanych - Unrepresented Nations and Peoples Organization, <http://www.unpo.org>.
50. Strona internetowa Federacyjnej Unii Europejskich Narodowości, <http://www.fuen.org>.
51. Strona internetowa Ośrodka Informacji ONZ w Warszawie, <http://www.unic.un.org.pl>.
52. Strona internetowa High Commissioner for Human Rights, <http://www.ohchr.org/english/>.
53. Strona internetowa Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, <http://www.echr.coe.int/echr>.
54. Strona Internetowa Spisu Powszechnego 2002, <http://www.recensamant.ro>.
55. Strona internetowa Państwowego Instytutu Statystycznego, <http://www.insse.ro>.
56. Strona internetowa Senatu Rumunii, <http://www.senat.ro>.
57. Strona internetowa, <http://www.anr.gov.ro>.
58. Strona internetowa, <http://www.cncd.org.ro>.
59. Strona internetowa Uniwersytetu Sapientia, <http://www.emte.ro>.
60. Strona internetowa projektu, <http://www.romadecade.org>.
61. Strona internetowa Ministerstwa Spraw Zagranicznych Rzeczypospolitej Polskiej, <http://www.msz.gov.pl>.
62. Strona internetowa Stowarzyszenia „Wspólnota Polska”, <http://www.wspolnota-polska.org.pl>.

63. Strona internetowa Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej, <http://www.sejm.gov.pl>.
64. Strona internetowa Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka, <http://www.hfhr.org.pl>.
65. Strona internetowa Stowarzyszenia Panorama Kultur, <http://www.pk.org.pl>
66. Strona internetowa Olsztyńskiego Stowarzyszenia Mniejszości Niemieckiej, <http://agdm.pl/pdf/standardy.pdf>
67. Szalar Attila, Siedmiogród to też Europa, Gazeta Wyborcza nr 25 z dnia 09.06.1989 r.
68. Surdel Tomasz, Lepsza Rada Praw Człowieka?, Gazeta Wyborcza, 16.05.2006 r.
69. Świercz Marek, Mniejszości narodowe chcą mieć swój udział w budżecie województwa opolskiego, Nowa Trybuna Opolska, wydanie 26.04.2009 r.
70. The Hungarian Authorities' Reactions to the Violence in Tîrgu Mureş, in: RFE/RL, Report on Eastern Europe, Vol. 1, No. 15, 13 April 1990.
71. Wieruszewska-Calistru Elżbieta, Nasze osiągnięcia mówią same za siebie, Polonus, Pismo Związku Polaków w Rumunii, nr 11(156)/2008.
72. Wykaz posiedzeń Komisji Spraw Emigracji i Łączności z Polakami za Granicą Senatu RP VI kadencji, <http://www.senat.pl/k6/kom/ksep/>.
73. Zapis stenograficzny (805), 38. posiedzenie Komisji Spraw Emigracji i Łączności z Polakami za Granicą w dniu 31 marca 2009 r., Senat Rzeczypospolitej Polskiej VII kadencja.